

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET BİLİM DALI

SEÇİLMİŞ ENDEKS VE DEĞİŞKENLERLE DIŞ
TİCARET ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

SEDA BODUK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
DOÇ. DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET TAYFUR AKCAN

KONYA-2022

ÖZET

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Seda Boduk		
	Numarası	18081021004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı/ Uluslararası Ticaret		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ahmet Tayfur Akcan		
Tezin Adı	Seçilmiş Endeks Ve Değişkenlerle Dış Ticaret Analizi: Türkiye Örneği			

Türkiye’de ekonomik koşullara uygun olarak dönemsel şekil alan dış ticaret politikaları uygulanmıştır. 1980 yılı öncesinde uygulanan dış ticaret politikası korumacı nitelikte iken, 1980 yılından sonra neo-liberal yani dışa açık biçimde politikalar benimsenmiş ve buna uygun programlar oluşturulmuştur.

Bu çalışmada 1980-2019 yılları arasında dış ticaret endeksleri ile istikrarlı bir biçimde ülkelerin finansal sistem ve piyasalarına sahip olmak amacıyla önemli olan finansal gelişmişlik endeksi ve makroekonomik göstergeler arasında olan büyüme, işsizlik, enflasyon ve faiz oranlarındaki değişim ile ölçülen sefalet endeksi arasındaki veriler analiz edilmektedir. İlk olarak Augmented Dickey Fuller Testi (ADF) Birim Kök Testi uygulanmıştır. Sonra değişkenler arasında ilişkilerin incelenmesi ve yönünün belirlenmesi amacıyla Granger Nedensellik analizi yapılmıştır. Ekonometrik analiz sonucunda değişkenler arasında bulunan nedensellik ilişkilerin yönü belirlenmiştir. Sonuçlara göre ithalat bağımlı değişkeni; ihracat, dış ticaret açığı, finansal gelişmişlik, sefalet endeksi ve dış ticaret hacmi ile tek yönlü bir ilişkiye sahiptir. İhracat bağımlı değişkeni; ithalat ile aralarında çift yönlü ilişki olduğu ortaya çıkmakta diğer değişkenlerle anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Dış ticaret açık değişkeni finansal gelişmişlik, sefalet ve hacim ile tek yönlü ilişki bulunmaktadır. Diğer değişkenlerle bulunmamaktadır. Finansal gelişmişlik bağımlı değişkininde diğer değişkenlerle anlamlı bir ilişkisi bulunmamaktadır. Sefalet endeksinin yalnızca dış ticaret hacmi ile tek yönlü ilişkisi bulunmaktadır. Dış ticaret hacminin diğer tüm değişkenlerle anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, ithalat, ihracat, sefalet endeksi, finansal gelişmişlik, dış ticaret hacmi, dış ticaret açığı

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Seda Boduk		
	Student Number	18081021004		
	Department	International Trade		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Ahmet Tayfur Akcan		
Title of the Thesis/Dissertation	Foreign Trade Analysis With Selected Indices And Variable: The Case Of Turkey			

Periodically shaped foreign trade policies have been implemented in accordance with the economic conditions in Turkey. While the foreign trade policy implemented before 1980 was of a protectionist nature, after 1980 neo-liberal policies were adopted and programs were created accordingly.

In this study, the data between the foreign trade indices, the financial development index, which is important in order to have the financial systems and markets of the countries in a stable manner, and the misery index, which is among the macroeconomic indicators, as measured by the change in growth, unemployment, inflation and interest rates, are analyzed in this study. First, Augmented Dickey Fuller Testi (ADF) Unit Root Test was applied. Then, Granger Causality analysis was performed in order to examine the relationships between the variables and to determine their direction. As a result of the econometric analysis, the direction of the causal relationships between the variables was determined. According to the results, the import dependent variable is; It has a one-way relationship with exports, foreign trade deficit, financial development, misery index and foreign trade volume. Export dependent variable; It turns out that there is a bidirectional relationship between imports and imports, and there is no significant relationship with other variables. There is a one-way relationship with foreign trade deficit variable, financial development, misery and volume. It is not available with other variables. There is no significant relationship with other variables in the dependent variable of financial development. The misery index only has a one-way relationship with foreign trade volume. Foreign trade volume has a significant relationship with all other variables.

Keywords: Foreign trade, import, export, poverty index, financial development, foreign trade volume, foreign trade deficit

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	ii
ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
TABLolar LİSTESİ	vii
GRAFİKLER LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. DIŞ TİCARET KAVRAMI	2
1.1. İhracat	2
1.1.1. İhracat Çeşitleri.....	3
1.1.1.1. Gerçekleştirilen İşlemlere Göre İhracat Çeşitleri	3
1.1.1.1.1. Özellik Arz Etmeyen İhracat	3
1.1.1.1.2. Kayda Bağlı İhracat.....	3
1.1.1.1.3. Özellik Arz Eden İhracat Çeşitleri	3
1.1.1.2. İhracatın Yapılacağı Ülkeye Göre İhracat Çeşitleri.....	4
1.1.1.2.1. Avrupa Birliği Ülkelerine Yapılacak İhracat	4
1.1.1.2.2. Serbest Ticaret Anlaşması (STA) Yapılan Ülkelere İhracat.....	4
1.1.1.2.3. Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi Kapsamında Türkiye'ye Taviz Tanıyan Ülkelere İhracat	5
1.1.1.3. İhracata Konu Ürüne Göre İhracat Çeşitleri	6
1.1.1.3.1. İhracatı Ön İzne Bağlı Ürünler.....	6
1.1.1.3.2. İhracatı Yasak Olan Mallar	6
1.2. İthalat.....	7
1.2.1. İthalat Çeşitleri.....	7
1.2.1.1. Bedelsiz İthalat	7
1.2.1.2. Bedelli İthalat	8
1.2.1.3. Geçici İthalat.....	8
1.3. Dış Ticaret Endeksleri	8
1.3.1. Dış Ticaret Açığı, Fazlası, Dengesi.....	8
1.3.2. Dış Ticaret Hacmi.....	10
1.3.3. İhracat Ve İthalat Birim Değer Endeksi	11
1.3.4. Dış Ticaret Endekslerinin Hesaplama Yöntemi	12
1.3.4.1. Laspeyres Yöntemi	12

1.3.4.2. Paasche Yöntemi -----	13
1.3.4.3. Fischer Yöntemi -----	14
2. FİNANSAL GELİŞMİŞLİK TANIMI -----	15
2.2. Finansal Gelişmişliğin Ölçülmesi -----	17
2.2.1. Miktar Ölçütleri -----	17
2.2.1.1. Parasal Büyüklükler -----	17
2.2.1.2. Kredilere İlişkin Büyüklükler -----	18
2.2.1.3. Sermaye Piyasası Göstergeleri -----	18
2.2.1.4. Mali Varlık Stokuna İlişkin Gösterge -----	19
2.2.2. Yapısal Ölçütler -----	20
2.2.3. Finansal Fiyatlar -----	20
2.2.4. Ürün Çeşitliliği -----	21
2.2.5. Değişim Maliyeti -----	21
2.3. Finansal Gelişmişlik Endeksi -----	21
2.4. Finansal Gelişmişliğin Ekonomik Önemi Ve Etkileri -----	25
3. SEFALET ENDEKSİ -----	29
3.2. Sefalet Endeksi -----	29
3.3. Sefalet Endeksi Tarihçesi ve Çeşitleri -----	31
3.3.1. Okun'un Sefalet Endeksi -----	31
3.3.2. Barro ve Hanke'in Sefalet Endeksi -----	32
3.3.3. Ugr İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi -----	33
3.3.4. Yeni İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi -----	33
3.3.5. Ağırlıklı İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi -----	35
3.3.6. Dinamik İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi -----	36
3.4. Sefalet Endeksi Değişkenleri -----	37
3.4.1. Enflasyon -----	38
3.4.2. Faiz Oranı -----	38
3.4.3. İşsizlik -----	39
3.4.4. Büyüme Oranı -----	39
İKİNCİ BÖLÜM -----	
2. DÖNEM BAKIMINDAN TÜRKİYE EKONOMİSİ DIŞ TİCARET GELİŞİMİ VE UYGULANAN POLİTİKALAR -----	41
2.1. 1980-1990 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi Ve Uygulanan Politikalar -----	41
2.2. 1990-2000 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi Ve Uygulanan Politikalar -----	47

2.3.	2000-2010 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi Ve Uygulanan Politikalar -----	54
2.4.	2010-2019 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi Ve Uygulanan Politikalar -----	59
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM -----	65
3.	SEÇİLMİŞ ENDEKS VE DEĞİŞKENLERLE DIŞ TİCARET ANALİZİ --	65
3.1.	LİTERATÜR TARAMASI-----	65
3.2.	YÖNTEM-----	71
3.2.1.	Yöntem-----	71
3.2.2.	Araştırma Yöntemi-----	71
3.2.3.	Evren ve Örneklem-----	71
3.2.4.	Veri Toplama Araçları-----	72
3.2.5.	Veri Analizi -----	72
3.3.	BİRİM KÖK ANALİZİ -----	72
3.4.	NEDENSELLİK ANALİZİ-----	75
3.5.	UYGULAMA SONUÇLARI-----	76
	SONUÇ -----	81
	KAYNAKÇA -----	83

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Yeni İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi Eğrisi.....	34
Şekil 2: Ağırlıklı İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi Eğrileri	35

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1:Türkiye'nin STA'ları.....	5
Tablo 2: Dış Ticaret Göstergeleri (1990-1999) (Milyon Dolar)	52
Tablo 3: Sektörlere Göre İhracat.....	53
Tablo 4: 2000-2010 Dış Ticaret Verileri	58
Tablo 5: Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri (2010-2019).....	63
Tablo 6: Türkiye'ye Yönelik Çalışmalar	66
Tablo 7: Analizde Kullanılan Değişkenler	72
Tablo 8: Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Analizi.....	77
Tablo 9: Değişkenlere Ait Phillips Perron Birim Kök Analizi	78
Tablo 10: Granger Nedensellik Analiz Sonuçları	79

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Dış Ticaret Açığı (1980-2019)	9
Grafik 2: Dış Ticaret Hacmi (1980-2019)	10
Grafik 4: İhracat Birim Değer Endeksi (1980-2019).....	11
Grafik 5: İthalat Birim Değer Endeksi (1980-2019)	11
Grafik 6: Türkiye finansal gelişmişlik endeksi(1980-2019)	27
Grafik 7: Sefalet Endeksi (1980-2019).....	30
Grafik 8:Dünya Sefalet Endeksi (2020).....	40
Grafik 9: 1980-1990 Yılları Dış Ticaret Verileri	43
Grafik 10:1980-1990 İhracatın İthalatı Karışılama Oranları (%).....	44
Grafik 11: İhracatın Sektörlere Göre Dağılımı (%) (1990).....	48
Grafik 12: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına Göre Türk Dış Ticaretinin İthalat Oranları (%) (1990).....	49

GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte pazar haline gelen dünyada, ihracat ve ithalat kalemlerinin hem finansal ekonomide hem de reel ekonomide büyük bir etkisine sahip olduğu görülmüştür. Türkiye’de ise 1980 yılından önce ekonomide uygulanan devlet müdahalesine dayalı sıkı bir politika söz konusuydu. İthal ikame politikası uygulanmıştır. 1980’li yıllara girildiğinde büyüme hızı eksi bir değer almıştır. 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasının ardından ekonomide liberalleşme sağlanmıştır. Alınan kararlarla birlikte serbest piyasa ekonomisine geçiş sağlanmış, dış ticaretin serbestleşmesi kararı alınmıştır. İthalat kademeli olarak liberalize edilmiş ve ihracata vergi iadesi, düşük faizli kredi, ithal girdilerde gümrük muafiyeti gibi teşvik edici kararlar alınmıştır. Türkiye de 1980 yılından itibaren süregelen finansal reformlar, uygulanan politikalar aracılığı ile uluslararası ticaret ortamında paylarını arttırmaya odaklanmıştır. Dış ticaret verilerinin gelişimini açıklamak için ilgili pek çok değişkenlerle analizi yapılmış ve sonuçlar açıklanmaya ayrıca çözüm üretilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmamızın ana konusunda dış ticaret endeksleri ile istikrarlı bir biçimde ülkelerin finansal sistem ve piyasalarına sahip olmak amacıyla önemli olan finansal gelişmişlik endeksi ve makroekonomik göstergeler arasında olan büyüme, işsizlik, enflasyon ve faiz oranlarındaki değişim ile ölçülen sefalet endeksi arasındaki veriler analiz edilmektedir. Türkiye’de, dış ticarete kullanılan endekslerin ülkenin finansal gelişmişliğini ve sefalet durumunu ölçen endekslerle arasında tek veya çift yönlü bir etkileşimin varlığını incelemeye çalışacağız. Birinci bölümde seçilmiş olan endeks ve değişkenler ile dış ticaret endekslerinin tanımı hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Türkiye ekonomisinin dönemler olarak gelişimi ve uygulanan ekonomik politikalarından bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise literatür hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra çalışmanın yöntemi ve verileri açıklanıp ekonometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Daha sonra çalışmadan elde edilen sonuçlar açıklanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DIŞ TİCARET KAVRAMI

Ülkeler arasında politik, ekonomik, haberleşme ve sosyal konularda pek çok etkileşim olmaktadır. Önemli etkileşim ise ticari ilişkilerdir. Dış ticaret, ülkeler için ihtiyaçlarının karşılanması ve ekonomik açıdan kendi ülkesini geliştirmek için önemlidir. Ülkelerin iç piyasasında üretilmeyen yahut üretilen ürünün fiyatlarının yüksek olması nedeniyle ürün ve hizmetlerin ithalatla karşılanması, iç piyasada miktar olarak fazla olan ürün ve hizmetin ihracatla diğer ülkelere transfer edilmesine dış ticaret denir.

Ticaret kavramı, hizmet ve malların ücret karşılığında tüketicilere ulaşmasına yardımcı olan alım ve satım işlemidir. İç ve dış olarak ikiye ayrılır:

- İç Ticaret: Ülke sınırında yapılan alım ve satım işlemi
- Dış Ticaret: Ülkeler arasında alım ve satım işleminin gerçekleşmesidir.

Dış ticaretin temel olarak ithalat ve ihracat olmak üzere iki tane bileşenden oluşmaktadır. Ülkelerin ticari dengesi konusunda bu iki bileşen bilgi sağlamaktadır (Korkmaz, 2019:1). Dış ticaret dengesi hesaplanırken ihracat ve ithalat arasındaki değer farkını ifade etmektedir.

1.1.İhracat

İhracat, ulusal ve uluslararası mevzuata göre bir malın uygun biçimde bedelli olarak, bedelsiz olarak, malın bedelini ülkeye getirme şartı olmaksızın, gümrüklemenin tamamlanmış biçimde gümrük bölgesinden diğer ülkelere veya gümrük bölgesindeki serbest bölgelere gerçekleştirilen satış olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz ve Özken, 2016: 12). İhracatı kısaca dışsatım olarak tanımlayabiliriz. Ülkede ki üretilmiş malların dış ülkelere satma işlemidir.

İhracatın gerçekleşmesini sağlayacak pek çok türü vardır. İhracat çeşitleri şunlardır; özellik arz etmeyen ihracat, konsinye, kayda bağlı, geçici, ithal edilmiş malların ihracatı, bedelsiz ihracat, transit ticaret, takas yoluyla yapılan ihracat, sınır ticareti, serbest bölgelere ihracat ve bavul ticaretidir (Kaplan, 2017:2). İhracat işlemini

gerçekleştirirken ihracını yapacağımız malı iyi bilmeli ve yapacağımız ihracat çeşidini belirlemeliyiz.

1.1.1. İhracat Çeşitleri

İhracatın çeşitleri ihracatın şekli, ülkesi ve konu olan ürün bakımından üç farklı şekilde ayrılmaktadır.

1.1.1.1. Gerçekleştirilen İşlemlere Göre İhracat Çeşitleri

1.1.1.1.1. Özellik Arz Etmeyen İhracat

Herhangi bir kuruluşun izin alınmasına gerek yoktur ve kısıtlama söz konusu değildir. İhracatçının gümrük idaresini başvurarak ve gümrük beyannamesini onaylatarak gerçekleşen ihracattır (Kızıl ve Şoğur, 1997: 109). İhracat türlerinden uygulamada en çok tercih edilen türdür.

1.1.1.1.2. Kayda Bağlı İhracat

Fiili ihracattan önce gümrük beyannamesinin ihracat birlikleri tarafından kayda alındığı ihracat türüdür (Atabey, vd., 2009:143). Ek-1 'de yer alan ürünlerin ihracatı, kayda bağlı yapılan ihracat çeşitleridir. Bu liste içerisinde bulunan malların ihracat işlemlerinin yapıldığı türdür.

1.1.1.1.3. Özellik Arz Eden İhracat Çeşitleri

Ülkemiz ihracatının önemli bir kısmı bu çeşitleri kapsamaktadır. Bunlar; kredili, konsinye, ithal edilmiş malların ihracı, transit ticaret, ticari kiralama ile ihracat, bağlı muamele veya takas yoluyla yapılacak ihracat, bedelsiz ticaret, yurtdışı fuar ve sergilere katılım, serbest bölgelere yapılacak ihracat ve yurtdışı müteahhitlik hizmetleri kapsamında yapılacak ihracattır.

1.1.1.2.İhracatın Yapılacağı Ülkeye Göre İhracat Çeşitleri

1.1.1.2.1. Avrupa Birliği Ülkelerine Yapılacak İhracat

Türkiye'nin 1996 yılında katılmış olduğu Gümrük Birliği sayesinde AB ülkelerine yönelik ihracatın diğer ülkelerle farklılaşmasına yol açmıştır. Gümrük Birliği anlaşması sayesinde AB ile arasındaki gümrük vergilerinin kaldırılması, miktar sınırları ile tarife dışı tedbirlerin kaldırılarak ekonomik bir entegrasyon olmuştur. AB ülkelerine yapılacak ticarete ihracatçı firmaların ATR belgesi düzenlemesi ve bu belgeyi gümrük idaresince onaylatmaları gereklidir (Canitez, 2005: 31). Bu belgenin düzenlenmemesi durumunda alıcı için vergiler ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden bu belgenin düzenlenmesi ve onaylatması şarttır.

1.1.1.2.2. Serbest Ticaret Anlaşması (STA) Yapılan Ülkelere İhracat

AB ülkeleri ile Türkiye'nin imzalamış olduğu Gümrük Birliği anlaşmasına göre; AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmasını Türkiye'nin de yapması gerekmektedir. Böylelikle ortak bir ticaret politikası yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre taraf olan ülkelerle ihracat ve ithalata yönelik engellerin azaltılması ve ticaretin kolaylaştırılmasını sağlamıştır (Canitez, 2005: 33). İhracatta bu ülkeler için kullanılması gereken dolaşım belgesi EUR.1'dir. Türkiye'nin STA'ları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1:Türkiye'nin STA'ları

Yürürlüktekiler		Müzakereleri Tamamlananlar	Müzakereleri Devam Edenler		Girişimde Bulunanlar
EFTA	Sırbistan	Lübnan	Aktif Müzakereler	Diğer Müzakereler	Vietnam
İsrail	Karadağ	Katar	Japonya	Peru	Hindistan
Makedonya	Şili	Sudan	Tayland	Kolombiya	Orta Amerika Ülkeleri
Bosna Hersek	Morityus		Endonezya	Kamerun	ABD
Tunus	Güney Kore		Ukrayna	Mercosur	Kanada
Filistin	Malezya			Kongo D.C.	Cezayir
Fas	Moldova			Körfez İşbirliği Konseyi	Güney Afrika Cumhuriyeti
Mısır	Faroe A.			Pakistan	Afrika Karayip Pasifik Ülkeleri
Arnavutluk	Singapur			Ekvator	Libya
Gürcistan	Kosova			Meksika	
Birleşik Krallık	Venezuela			Sejšeller	
				Cibuti	
				Çad	

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, www. ticaret.gov.tr

1.1.1.2.3. Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi Kapsamında Türkiye'ye Taviz Taniyan Ülkelere İhracat

Genelleştirilmiş tercihler sistemi; gelişmekte olan ülkelere uluslararası ticarete gelişmiş ülkeler tarafından tek taraflı biçimde tanıdıkları imtiyazlardır. Söz konusu ayrıcalık her ürün için geçerliliği yoktur. Taviz veren ülkeler tarafından hazırlanan bir ürün listesi söz konusudur. Bundan dolayı ihracatçı sistem kapsamı için listede ürünü saptamalıdır. Genelleştirilmiş tercihler sistemi kapsamında Türkiye'ye taviz veren ülkeler Kanada, Rusya, Japonya, ABD, Yeni Zelanda ve Avustralya'dır (Yıldırım ve Özsağır, 2013: 166). Söz konusu tavizde tüm ürünler dahil değildir. Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi yani GSP listesinde ihracatçının ürününün olup olmadığına bakması gereklidir.

1.1.1.3.İhracata Konu Ürüne Göre İhracat Çeşitleri

1.1.1.3.1. İhracatı Ön İzne Bağlı Ürünler

İhracatı yapılacak bazı ürünler madde içeriği ve uluslararası yapılan anlaşmalar açısından ön izne tabii tutulur. İhracat işlemini gerçekleştirmeden önce izin alınması gereklidir. Söz konusu mallar ve izin alınması gereken yerler şunlardır: (Megep, 2011: 33).

- Harp, silah ve mühimmatı (Spor ve av tüfekleri hariç): Milli Savunma Bakanlığı
- Uyuşturucu ürünler: Sağlık Bakanlığı
- Gübreler: Tarım ve Köy İşleri
- Afyon ve haşhaş kellesi: Sağlık Bakanlığı
- Tehlikeli atıklar: Çevre Bakanlığı
- Yaban domuzu, çakal, sansar, kurt, porsuk, yılan ve tilki, kertenkele, kaplumbağa hayvanlarının cansız ve canlı biçimde ve bu hayvanların parçaları: Orman Bakanlığı
- Tohumlar: Tarım ve Köy İşleri
- Yem kanununda bulunan yemler: Tarım ve Köy İşleri
- Avlanması yasak olan su ürünleri: Tarım ve Köy İşleri
- Zirai ilaçlar: Tarım ve Köy İşleri
- Doğal Çiçek Soğanları: Tarım ve Köy İşleri
- Veteriner ilaçları: Tarım ve Köy İşleri
- Şeker: Türkiye Şeker Fabrikası Genel Müdürlüğü
- Küçük ve Büyükbaş Hayvan: Tarım ve Köy İşleri

1.1.1.3.2. İhracatı Yasak Olan Mallar

Türkiye'nin katıldığı anlaşmalar ve madde politikaları gereği, bazı malların ihracı yasaktır (Yılmaz ve Özken, 2016: 91).

- Kültür ve tabiat varlıkları,
- Tiftik keçisi

- Tütün tohumu ve fidesi,
- Hint keneviri,
- Kiraz, ceviz, armut, dut, porsuk, ıhlamur, karaağaç ve erik ağaçlarının tomruk, kereste, kütük, kalas olarak ihracı,
- Yaban ve av hayvanları,
- Odun kömürü
- Yalankoz
- Sığıla
- İncir, fındık, zeytin, asma, antep fıstığı fidanları
- Doğal çiçek soğanları

1.2. İthalat

İthalat, farklı bir ülkede üretilen mal, ara mal veya hammadde malların ithalatçı firmanın ülkesine getirilmesi, satın alınmasıdır. Kısaca dış alımdır. İthalatın olması için satın alınacak mal ve malı satın alacak gerçek veya tüzel kişilerin tabii ki vergi numarası olma zorunluluğu olan alıcıların varlığı gereklidir (Kutluay 2016:1). İhracatın tam tersi olan kısaca dışalım denilen ithalat başka ülkelerden malların satın alınma işlemidir. Gelişmiş olan ülkeler yarı mamul veya hammadde gibi ürünleri ithalat yaparak işlerler ve tekrardan ihracat yaparlar. Gerekli yatırımları yapamayan ülkeler genelde ithalata yönelmektedir.

İthalat malın serbest dolaşıma girişidir. İthalatın üç türü vardır. Bunlar; bedelli ithalat, bedelsiz ithalat ve geçici ithalat (Canitez, 2005:261).

1.2.1. İthalat Çeşitleri

1.2.1.1. Bedelsiz İthalat

İthal konusu mal için döviz transferinin yapılmaması durumuna denir. İthalatın karşılığında para transferi yoktur. Bedelsiz mal ithal edilmişse, ürünle birlikte ticari fatura sunulması zorunludur. Ürün numune de olsa, bedel ödenmeyecekse dahi faturada bedelinin yazılması zorunludur (Alan,2018:1). Fatura olmasının nedeni

zorunlu gümrük vergilerinin ödenmesindedir. Şahsi eşyalar ve hediyeler bu kapsama girmektedir.

1.2.1.2. Bedelli İthalat

Malın, gümrük mevzuatı içinde, fiili ithalat işleminin gerçekleştirilmesi ve ilgili bedel miktarının ihracatı gerçekleştiren ülkeye göndermesidir (Canitez, 2005:261). İthalat bedelleri banka aracılığı ile satıcının hesabına belirlenen ödeme şekli ile ödenmektedir.

1.2.1.3. Geçici İthalat

Serbest dolaşıma girişi olmamış malın, ithalat vergi tutarlarından kısmen yahut tamamı olarak muaf tutularak, gümrük bölgesi içinde kullanılması ve ortaya çıkabilecek yıpranma riski dışında, değişikliğe uğratmadan yeniden ihracatının yapılmasına imkan veren rejimdir. Malın tamiri, kullanılması, sergilenmesi gibi tüketilmesinin yasak olduğu faaliyetler bu rejim kapsamında işleme tabii tutulur. Geçici ithalat rejiminde mal ödünç verilemez, satılamaz ve kiralanamazdır (Tekin,2018:568). Geçici ithalat yapabilmek için gümrük idaresinden izin alınması ve belirlenen sürenin sonunda gümrük bölgesinden çıkması gerekmektedir.

1.3. Dış Ticaret Endeksleri

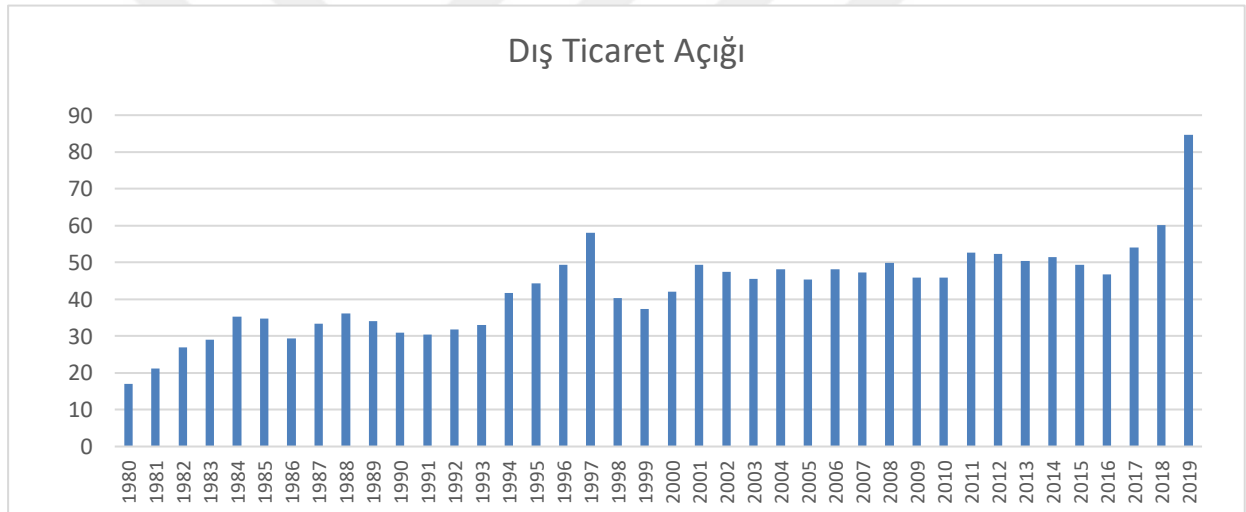
1.3.1. Dış Ticaret Açığı, Fazlası, Dengesi

Dış ticaret açığı, ülkenin ithalat miktarının para cinsinden, ihracat oranından fazla olmasıdır. Pek çok iktisadi unsur bunun nedenidir. Döviz hareketinden kaynaklı yatırım oranlarının düşmesi, ithalat faaliyetlerinin daha cazip olması, katma değeri düşük malların ihracının yapılması, ihracat işlemlerinin ithalata olan bağımlılığı, ürünlerde ileri teknolojinin kullanılmamasından dolayı üretimin azalması, hammaddenin işlenmeden ihraç işleminin gerçekleştirilmesi bunun nedenleri arasındadır (Ketboğa, 2019:210). Dış ticaret açığının azaltılması ihracat oranlarının artmasına bağlıdır. Bunun için de ihracatçı firmaların yaşadığı sorunların çözülmesi gereklidir. İhracat önünde bulunan engellerin azaltılması, fiyatlarda bulunan sorunlar ve gümrüklerde yaşanan sorunların çözüme kavuşturulması gereklidir. Bunun yanında

ithal edilen mallar için alternatifler bulunmalı ileri teknoloji sağlayan girdilerin kullanılması hedeflenmelidir.

İhracat miktarı, ithalat miktarının üstünde ise buna dış ticaret fazlası denir. Dış ticaret fazlasının yaşanması durumunda, ülkeye gelen döviz oranının, çıkan kısımdan fazla olur. Bu sayede ülkede döviz artışı yaşanmaktadır. Bu da döviz kurunun düşmesini sağlamakta ve milli paranın değerini arttırmaktadır. Dış ticarete ihracat ve ithalatın eşit olması, dengede olmasıdır. Ülkenin milli parasının yabancı paralar karşısında sabit olmasını gerçekleştirebilmek için dış ticaret dengesini sağlaması gerekmektedir (Adak, 2020:241).

Grafik 1: Dış Ticaret Açığı (1980-2019)

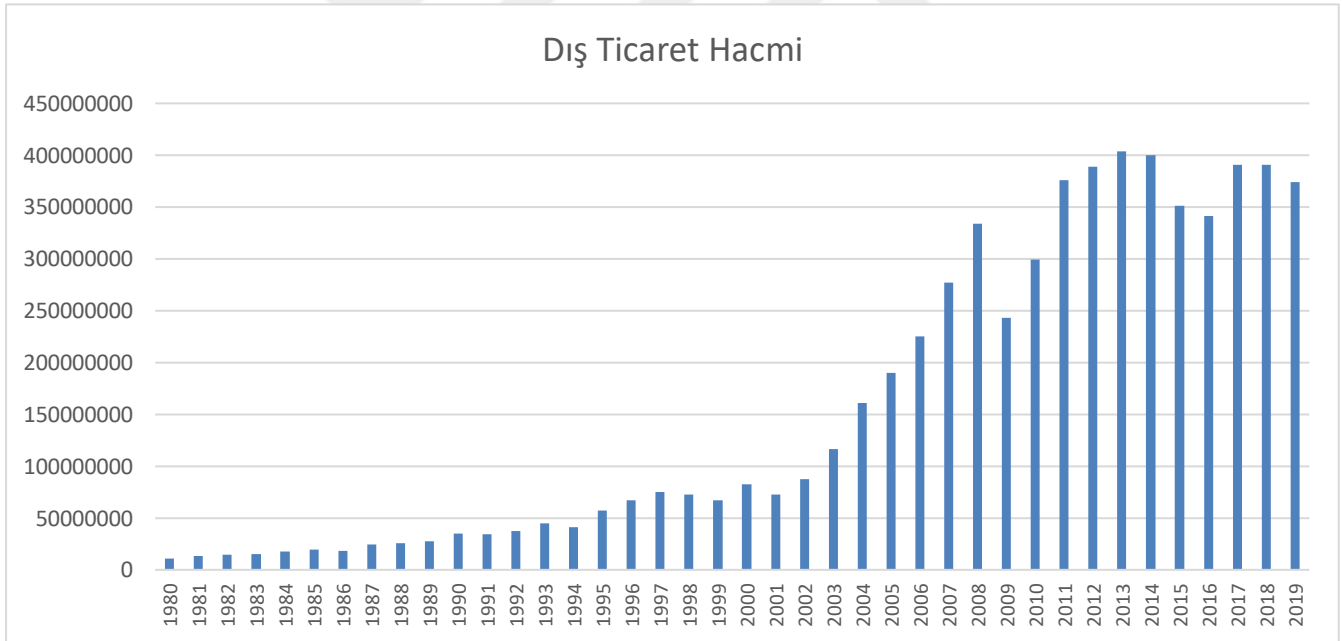

Yukarıda Türkiye'ye ait 1980 ve 2019 yılları arasında dış ticaret açık grafiği bulunmaktadır. Türkiye'de özellikle 2019 yılında en yüksek açık rakamına ulaşılmıştır. Uygulanan politikalarla ihracatın teşviki sağlanmış olsa da, ithalat işlemlerinin ihracattan daha fazla yapılması sonucunda gerçekleşen borç tutarı yani buna cari açığa denmektedir, ülkeye gelen ürünlerin satış ve maliyetlerinin, ihracat ürünlerinin satış ve maliyetlerinden fazla gelmiştir.

1.3.2. Dış Ticaret Hacmi

İhracat ve ithalat miktarının toplamına dış ticaret hacmi denmektedir. Dış ticaretteki gelişimini gözlemleyebilmek için bu orana bakılır. İhracat ve ithalatta gerçekleşen değişimler hacmi işaret etmektedir. Hacim, GSYH yahut diğer değerlerle oranlanarak, o ülkenin dışa olan bağlılığı ve açıklığının oranını göstermekte önemlidir (Utkulu, 2008:6). Türkiye'nin dış ticaret hacmi 1980 yılında uygulanmaya başlanan ihracata dayalı büyüme ile ivme kazanmaya başlamıştır. İthalata bağlı ihracattan kaynaklı ortaya çıkan dış ticaret açığı olmasına rağmen, yapılan ithalat ve ihracatın toplamıyla sürekli artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Aşağıda 1980 ve 2019 yılları arasında dış ticaret hacminin tablosu şöyledir:

Grafik 2: Dış Ticaret Hacmi (1980-2019)

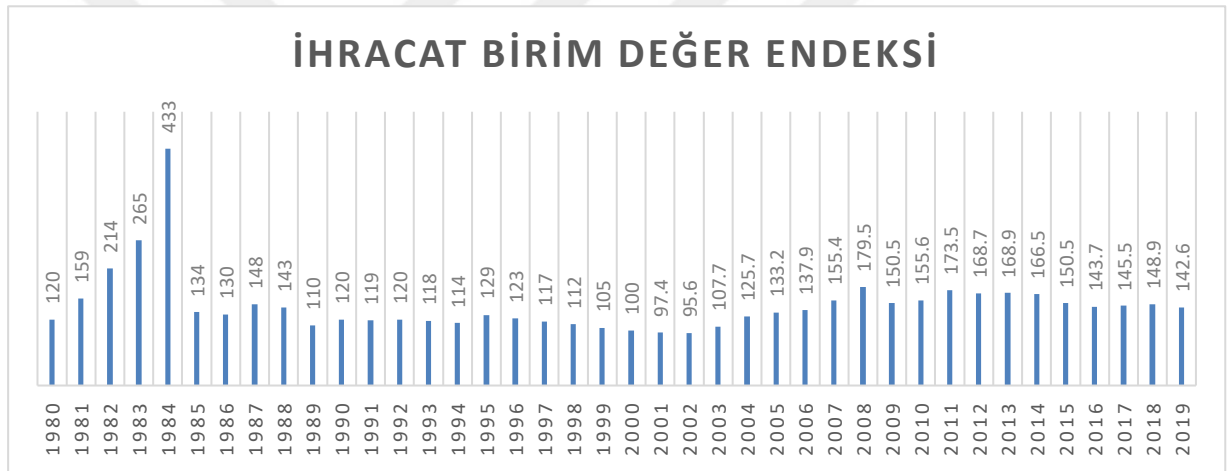

1980'li yıllarda gerçekleştirilen liberalleşme ile hem ithalat hem ihracat oranlarında yaşanan artış ile dış ticaret hacmi artmaya başlamıştır. Fakat bu oran özellikle kriz dönemlerinde 2001 ve 2008 yılında başlayan küresel krizler nedeniyle azalan ihracat oranları sonucunda dış ticaret hacmi düşüş yaşandığı görülmektedir. Günümüz de ise yaşanan pandemi sonucunda gerçekleştirilemeyen ihracat işlemleri ve ithalat işlemleri ile 2019 yılında hacim oranında düşüş olduğu görülmektedir.

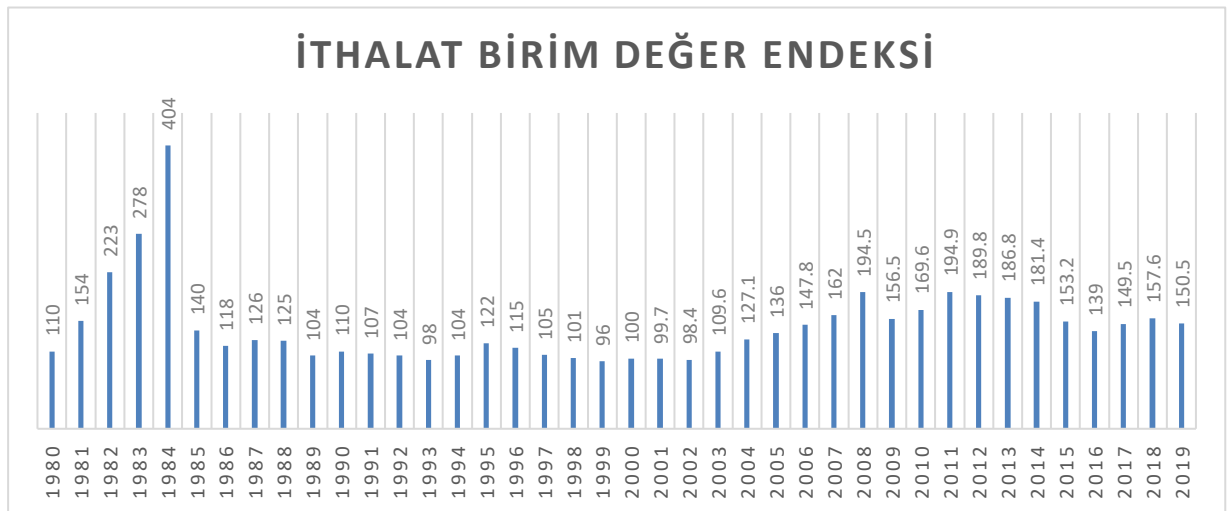
1.3.3. İhracat Ve İthalat Birim Değer Endeksi

Birim değerlerinde ortaya çıkan değişimleri ölçmek için kullanılır. Bu endeksler dış ticaret istatistikleri kullanılarak hesaplanmaktadır. Herhangi bir döneme ait olan ithalat veya ihracatın toplam değerinin, miktarına bölünmesiyle ortaya çıkan ortalama değerden yararlanılarak hesaplanır. Fiyat endekslerinde ithalat ve ihracatçı şirketlerden ürünlerin fiyatları alınarak hesaplanır. Bu sebeple birim değer endekslerinde ortaya çıkan değişim, aynı tarife numarasında bulunan farklı ürünlerin yer almasının yanında gerçek fiyat değişiminden kaynaklanmaktadır.

Grafik 3: İhracat Birim Değer Endeksi (1980-2019)

Grafik 4: İthalat Birim Değer Endeksi (1980-2019)

1.3.4. Dış Ticaret Endekslerinin Hesaplama Yöntemi

İhracat ve ithalat fiyat endeksi ile miktar endeksi kullanılarak dış ticaret hadleri hesaplanır. Yani ithalat ve ihracattaki ürünlere bağlı fiyat ve miktar endekslerinden yararlanılır. Bu hesaplama yapılırken üç yöntem vardır: (Hepaktan ve Karakayalı, 2009:190).

- Etienne Laspayres: Baz yılındaki miktar ve fiyatın kullanılması
- Hermann Paasche: Baz yılındaki fiyat ile miktar için hesaplanan yılın endeksinin olması
- Irving Fischer: Paasche ve Laspayres'in hesapladığı fiyat endekslerinin kullanılması.

Fischer çapraz ağırlıklı, paasche cari dönem ağırlıklı, laspayres baz dönem ağırlıklı endekslerde kullanılır (Demirhan, 2019:53).

1.3.4.1.Laspeyres Yöntemi

Alman iktisatçı Laspeyres, cari fiyatları veya miktarları belirlenmiş ana dönemin datalarıyla orantılı olarak ölçüm yapmayı önerdiği yöntemdir. Laspeyres fiyat endeksi, sabit hizmet yahut mal sepetinin değişen maliyetinin ölçümünü yapar. (Tekin, 2015:8). Rejim ya da sepet, ağırlık olarak belirlenen dönemde satılan ve alınan ürünlerin miktarını temsil eder. Baz süre, sabit miktar vardır. Başlangıç yılı bu yöntemde ağırlıklı olarak alınmıştır. Baz yılında ekonomide ki durumun bu yöntemle yapılan endeks sayesinde devamında cari yıldaki değişim miktarının ne durumda değişeceğini verir. Cari yıldaki fiyattaki değişim, bu yöntemle esas yıldaki fiyat ve miktara göre gösterir. Fiyat endeksi elde etmek temel amaç ise baz yılı miktarları ağırlıklı kullanılır. Yani Laspayres hacim endeksi, hizmet ve ürün sepetinin miktarlarındaki oluşan değişikliklerdir (Demirhan, 2019: 54).

Laspayres yönteminin formülünde, L_p - fiyat endeksi, q_0 - temel yıl miktarını, P_n ticari yıl fiyatını temsil eder. j malına için formül aşağıdaki şekildedir.

$$L_p = \frac{\sum_{j=1}^k P_{jn} \cdot q_{j0}}{\sum_{j=1}^k P_{j0} \cdot q_{j0}} = \frac{\sum P_n \cdot q_0}{\sum P_0 \cdot q_0}$$

Baz yıldaki ürün miktarının tüketimi ve satın alınmasını, Laspayres fiyat endeksi sayesinde cari yılda ne kadar ürün olacağını belirtir. Baz fiyatları ile gösterildiğinde Laspayres miktar endeksi cari yılda baz yıla göre değer artışının ne olacağını belirtir. Ağırlıklı olarak baz fiyat ve yıl kullanılarak hesaplanması önerilmiştir.

Laspayres miktar endeksi, L_q - baz yılda alınan miktarları, q_0 - cari yılda alınan miktarları, q_n - baz yıl fiyatları P_0 gösterir. Bu durumda Laspayres tipi miktar endeksi ise şöyle gösterilir:

$$I_{LME} = \frac{\sum P_0 q_i}{\sum P_0 q_0} \times 100$$

$$L_p = \frac{\sum_{j=1}^k q_{jn} \cdot P_{j0}}{\sum_{j=1}^k q_{j0} \cdot P_{j0}} = \frac{\sum q_n \cdot P_0}{\sum q_0 \cdot P_0}$$

Laspayres miktar endeksi, başlangıç olan yıl fiyatları ile günümüzde miktar olarak ne kadar ürün satın alınabileceğini gösterirken, fiyat endeksi başlangıç yılındaki belirlenen miktarı alabilmek için günümüzde ödemenin ne kadar yapılacağını gösterir.

1.3.4.2. Paasche Yöntemi

Paasche endeksinde aritmetik yerine harmonik ortalama kullanılır, ayrıca sabit dönem hacimlerinin, cari dönem, cari sene ağırlık olarak kullanılır. Paasche fiyat endeksi, fiyattaki artışların eğilimini göstermektedir. Çünkü fiyat artışına tüketiciler

cevap verdiğinde ortaya çıkan tüketim modellerinde değişikliklere yansır. Yükselen mal tüketimi, göreceli olan fiyatları düşürür (Demirhan, 2019: 54).

Paasche endeksi, fiyat ve miktar için iki formülü mevcuttur. Fiyat P_p - fiyat endeksi, p_n - cari yıl fiyatı, q_n cari yıl miktarı, p_0 baz yıl fiyatı, q_0 baz yıl miktarını temsil eder. “j” malı için fiyat endeksi formülü şu şekildedir:

$$P_p = \frac{\sum_{j=1}^k q_{jn} \cdot q_{jn}}{\sum_{j=1}^k P_{j0} \cdot q_{jn}} = \frac{\sum P_n \cdot q_n}{\sum P_0 \cdot q_n}$$

Miktar endeksi formülü şöyledir:

$$P_q = \frac{\sum_{j=1}^k q_{jn} \cdot P_{jn}}{\sum_{j=1}^k q_{j0} \cdot P_{jn}} = \frac{\sum q_n \cdot P_n}{\sum q_0 \cdot P_n}$$

Laspayres endeksinde, uzun süre baz dönem değerinin ağırlıklı kullanılması, ağırlıkların zamanla geçerliliğini kaybetmesine sebep olmuştur. Paasche ve Laspayres endekslerini birbirlerine göre kullanarak belirlemek faydalıdır. Laspayres, Paasche endeksinden daha çok dönem artışı kaybetme eğilimindedir (Demirhan, 2019: 55).

1.3.4.3. Fischer Yöntemi

Diğer iki yöntemde bulunan bazı sakıncaları ortadan kaldırmak amacıyla, Fischer yöntemi matematiksel olarak ideal endeks kabul edilmiştir. Endeks oluşturulurken Paasche ve Laspeyres endekslerinden yararlanır (Kavaz ve Özbuğday, 2016:335). İki endeksin geometrik ortalamasına göre yapılan fiyat endeksidir. Gerçeğin üstünde değer veren Laspeyres fiyat endeksi ile gerçeğin altında ortaya çıkan Paasche endeksine göre Fischer fiyat endeksi gerçeğe daha yakın sonuçlar ortaya çıkarır. Formül şu şekildedir:

$$P_f = \sqrt{L_p \cdot P_p}$$

$$P_f = \frac{\sqrt{\sum P_n \cdot q_0}}{\sqrt{\sum P_0 \cdot q_0}} \cdot \frac{\sqrt{\sum P_n \cdot q_0}}{\sqrt{\sum P_0 \cdot q_n}}$$

P_f = Fischer fiyat endeksi

2. FİNANSAL GELİŞMİŞLİK TANIMI

Finansal sistem; sermaye piyasası, sigortacılık ve bankacılık kavramlarından meydana gelir ve yatırım, tasarruf, finansman araçları arasındaki kurallardan oluşur. Levine, finans bakımından gelişmişlik seviyesinin genel ekonomi boyutlarını finansal araçlardan, piyasalardan hareketle beş fonksiyonda toplar. Finansal sistemin birinci fonksiyonu risk yönetimini kolaylaştırır. Finansal kurumlar ve piyasalar, finansal varlıkların risklerini çeşitlendirirken ticaretlerini de kolaylaştırır. İkinci fonksiyonu, finansal sistemler yatırımda oluşacak fırsatlarla ilgili bilginin kolay elde edilmesini ve kaynak dağılımının daha etkin olmasını sağlar. Üçüncü fonksiyonu ise firma yöneticilerinin sermayenin kontrolünü sağlamasıdır. Bir diğer fonksiyonu, yatırım için kullanılacak tasarrufların dağınıklığını organize ederek, bir yerde üretim teknolojisini toplamaktır. Sonuncu fonksiyonu ise işlem maliyetlerini düşürerek, sözleşme, mal ve hizmet ticaretini kolaylaştırmayı sağlamaktır (Aktaran Gümüş, 2020:150). Sonuç olarak tüm bu fonksiyonları ortak kümede kullanıldığında finansal gelişmişlik ortaya çıkmaktadır.

Finansal gelişmişlik veya finansal gelişme tanım olarak finans piyasalarında kullanılan araçların çeşitliğindeki artışı ve yaygın kullanılması olarak bahsedilir (Boz vd., 2017: 38). Finansal gelişmişlik, büyümek için önemlidir. Ülkelerin finansal gelişmişliğini yükseltmek amacı ile sürekli ve doğru olarak işleyen sistemler geliştirmelidir.

Finansal gelişmişlik endeksi, bilgi şeffaflığının artması, finansal riski azaltma, yatırım projeleri için kaynakları değerlendirilebilir duruma getirmesi, bu sebeple ekonomik büyüme oranını yükseltmesinden dolayı ülkeler tarafından dikkate alınması

gereken konulardan biridir (Sadorsky, 2011:1000). Özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından finansal gelişmişlik etkili bir şekilde irdelenip dikkat edilmelidir. Ve buna göre gerekli aksiyonu almaları gerekir. Aksi halde gelişmekte olan ülkeden gelişmiş olan ülkeye geçmek nerdeyse imkansızdır.

Finansal sözleşmelerin güçlenmesi, hacminin yükselmesi, finansal araçların büyüklüğünün, araçların sayısının artması, özel finansal sözleşmelerin ortaya çıkması finansal gelişmişlik kavramının içinde barınması gereken sonuçları ortaya çıkarır (Çeştepe ve Yıldırım, 2016: 14).

Başka bir tanıma göre ise finansal gelişmişlik finansal piyasaların gelişmişliği ile eş değerdir. Finansal gelişmişliğin ölçülebilmesinde, uluslararası ve ulusal tasarrufları hareketlendirme için önemli bir göstergedir. Finansal piyasaların gelişmişliğini ölçen ve derinleşme göstergesi kabul edilmiş ölçüm; GSMH'nin mali varlıklara oranı ile GSMH'nin M2Y para arzı büyüklüğüne oranı şeklindedir (Erim ve Türk, 2005: 23). Finansal gelişmişlik ülkeler için etkili yatırımlara rol gösterdiği belirlenmektedir. Kaynakların daha etkin biçimde kullanılması, yatırım projelerine yönlendirilmesi imkanı verir.

Finansal gelişmişlik kavramını tanımlarken iki kavramı da açıklamak gerekir. Bunlar, finansal derinlik ve genişlemedir. Finansal genişleme, finansal kurumlardaki artış ve gelişme göstergesine bağlı olarak finansal hizmetlerin iyi yönde ilerlemesi ve genişlemesidir. Finansal derinlik kavramı bu genişleme yardımıyla finansal hizmetlerde kişi başına düşen oranın artması ve gelir oranlarında bulunan finansal varlıklardaki büyümedir.

Bir ülkenin finansal gelişmişlik göstergeleri eğer düşük olursa yabancı fon transferindeki maliyet artışı ülke ekonomisini olumsuz etkiler. Eğer finansal gelişmişlik düzeyi yüksek olursa istikrarsız olan iç fiyatlardan dolayı döviz kurunda ortaya çıkan değer kayıpları minimize edilir (Bağcı, 2018:240). Ayrıca finansal gelişmenin yetersiz olduğu ülkelerde, toplumların ve ekonominin üzerinde oluşturduğu etkilerden dolayı toplumun yaşam standardını yükseltme ve geleceğin iyi planlaması açısından politika yapıcılar için önemli bir endekstir (Tekin ve

Gör,2019:2). Finansal gelişmişliği düşük olması ile yabancı yatırımcıların maliyeti faiz oranlarının yüksek olması sebebi ile artış gösterir.

2.2. Finansal Gelişmişliğin Ölçülmesi

Finansal gelişmişliğin ölçülmesi hususunda bazı ölçütler kullanılır. Bu ölçütleri beş ana gruba ayırmak mümkündür. Bunlar: miktar ölçütleri, yapısal ölçütler, ürün çeşitliliği, finansal fiyatlar ve değişim maliyetleridir.

2.2.1. Miktar Ölçütleri

Sermaye piyasalarıyla ilgili göstergeler, kredilere ilişkin büyüklükler ve parasal büyüklüklere dayanan miktar ölçütleri, finansal gelişmişliği ölçmek için hemen her çalışmada kullanılan ortak değişkenlerdir. Bunun yanında mali stoka ilişkin bankacılık göstergeleri ile sermaye piyasa göstergeleri de miktar ölçütüdür (Ağır, 2009: 94). Miktar ölçütleri; bankacılık, hisse senedi, tahvil ve sigorta piyasalarının büyüklüğünü ve derinliğini ölçen çok değişkenli bir bileşik endekstir.

2.2.1.1.Parasal Büyüklükler

Parasal büyüklükler kısa tanımda M1 değişkeni, uzun olarak tanımda M2, M2Y ve M3 değişkenlerinden türetilen M1, M2, M2Y ve M3'ün GSMH 'ya oranından oluşan göstergelerdir. Finansal gelişmişlik göstergesi olarak M1/GSMH oranının ekonominin parasallaşma evresinin aşılmasıyla birlikte finansal gelişmenin devam ederek düşmesi beklenmektedir. Bu oranın yüksek olması durumunda finansal azgelişmişliğin, düşük olması durumunda ise finansal gelişmişliğin bir göstergesidir (Ağır, 2009: 94-95). Burada bahsedilen M1 ekonomide bulunan nakit para, çek ve vadesiz mevduat toplamıyken; M2, M1'e ilave olarak kısa dönemli vadeli mevduat ve tasarruf toplamıdır. M2Y ise M2'ye ek olarak döviz tevdiat hesapları toplamıyken, M3 ise M2 ile resmi mevduat ve TCMB mevduatlarının toplamıdır.

2.2.1.2. Kredilere İlişkin Büyüklükler

Finansal gelişmenin diğer ölçütü kredilere ilişkin büyüklük ölçütleri; GSYH'nın özel sektöre verilen kredilerine oranı (ÖSKH/GSYH), GSYH'nın yurt içi kredi hacmine oranı (YİKH/GSYH), toplam kredi hacmi ile özel sektöre verilen krediye oranı (ÖSKHY/YİKH) olarak ifade edilir (Yetiz ve Şimşek 2017 :8).

Finansal gelişmenin olumlu sonuçları da kredi hacminin genişlemesidir. Ekonomik performansını yatırımlara aktarılan fonların artmasıyla etkilenmesinden dolayı, özel sektöre verilen ve yurt içi kredi hacmindeki artış finansal gelişmenin sağlanmasında etkilidir (Ağır, 2009: 96). Finansal gelişme ve derinleşmeyle aktarılan fonların yatırımlar üzerinde olumlu etki yarattığı gözlenmiştir. Bundan dolayı kredi göstergelerin yüksek oranda olması olumluluk ifade etmektedir.

2.2.1.3. Sermaye Piyasası Göstergeleri

Sermaye piyasası tanım olarak kurumların orta ve uzun vadeli likidite ihtiyacı olanların, fazlası olan kurumlarla beraber karşılaştığı piyasadır (Aktif, 2020:3). Bu piyasalar firmalarla alakalı bilgiye erişilmesine kolaylık sağlayarak, fonların verimli şekilde yatırımlarla değerlendirilmesine yardımcı olur. Firmaların bilgilerine sahip olan yatırımcılar, hisse senetlerinin gerçek kıymetlerini bilerek işlem yapmasına imkan verir (Müslümov ve Aras, 2002:2). Sermaye piyasası, hisse senedi değişimi ve etkinlik düzeyini ölçmek için yardımcı olmaktadır. Piyasadan çok likidite etkinliğini belirlemek için yardımcı olmaktadır.

Sermaye piyasası göstergeleri, GSYH'nın borsa işlem ve menkul kıymet borsası reel işlem hacminin miktar açısından ifade edilen borsa kapitalizasyon oranıdır. Sermaye piyasalarının gelişmesi finansal gelişmeye katkı sağlar. Sermaye piyasalarının gelişmesi şirketlere direkt kredi imkanı sunmasından ötürü kredi sağlayabilme imkanının artması finansal gelişmenin varlığı ile ilgilidir (Yetiz ve Şimşek, 2017: 10). Sermaye piyasaları, uluslararası piyasalarda risk çeşitliliği

yaratarak ülkelerin ekonomik büyümelerine katkı sağlar. Sermaye piyasaları sayesinde şirketlerle alakalı bilgilerin elde edilmesine yardımcı olarak, yatırımcılara kolaylık sağlamaktadır.

Gelişmiş menkul kıymetler borsaları, büyüme ve yatırımlar üstünde bankacılığın farklı ve daha güçlü etkisi vardır. Yükselen kapitalizasyon oranı, ülke ekonomisinde sermayenin harekete geçirilmesini ve riskinin dağıtma gücünün iyileşmesini sağlar. Menkul kıymet borsalarının performansı üzerindeki diğer önemli etkiler yoğunlaşma, volatilite ve fiyatlama konusunda etkinliğin var olup olmaması ile yakalanır. Ulusal ve uluslararası sermaye piyasalarındaki fiyat etkinliğin ölçümü dünya piyasalarına entegrasyon olmasının göstergesidir (Arestis ve Demetriades, 1997: 785-786). Ayrıca menkul kıymet borsa işlem hacmi ile toplam borsa piyasa değerinin milli gelire oranı da gelişmişliğin sermaye piyasası bazından ölçülmesi için kullanılır (Seven, 2015: 87).

Başoğluna göre; finansal gelişme sürecine, sermaye piyasalarının gelişimi önemli etki sağlar. Sermaye piyasaları firmalara direkt olarak kredi sağladığından dolayı finansal gelişime etki edeceği ve borsadaki işlem hacminin piyasa yönünü belirlemede kullanılması için önemli bir ölçüt olacağı aşikârdır (Aktaran Ağır, 2009: 97).

2.2.1.4.Mali Varlık Stokuna İlişkin Gösterge

Finansal gelişimi ölçmek için kullanılan miktar gösterge değişkenlerinden diğeri olan mali varlık stoku, gerek parasal göstergeleri gerek sermaye piyasası göstergelerinin bir arada var olduğu ülke ekonomisinin tüm finansal varlıklarını ifade eden total financial assets yani mali varlık stokunun (TMVS) milli gelire yani TMVS/GSMH'ya oranıdır. (Erim ve Türk, 2003: 23).

Mali varlık stoku kapsamında, döviz tevdiat hesaplarını içinde bulunduran parasal göstergeler bankacılık sektörü total mevduat oranı ile beraber özel ve kamunun menkul kıymetleri ile finansal vasıtası olan müesseselerin toplam varlıkları

bulunmaktadır. Mali varlık stok göstergesi, finansal gelişme sayesinde yükselmesi (Ağır, 2009: 97). Bu iki kavram arasında doğru orantılı bir ilişki mevcuttur.

2.2.2. Yapısal Ölçütler

Ekonomilerin büyümesi ve gelişmesinde finansal sistemin rolü büyüktür. Bunun için finansal gelişmişlik oranlarının ölçülmesinde farklı göstergelere yer verilir. Finansal sistemin yapısında oluşabilecek değişkenlerin irdelenip belirlenmesi önemli bir etmendir. Gelişmişliğin ölçülmesinde kullanılan yapısal ölçüt, uzun tanım olarak para arzının yani M2'nin, dar anlamlı para arzına yani M1'e oranı şeklinde sonuca ulaşılır (M2/M1). Finansal gelişmişlikle beraber işlem amaçlı para miktarına göre vadeli mevduat miktarının artışının daha hızlı olacağı anlamına gelir. **Söz** konusu orandaki artış, halkın sahip olduğu paranın nasıl değerlendirildiğini gösteren önemli yapısal ölçüttür. M2/M1 oranındaki oluşacak yükseliş iktisadi birimlerin süreli mevduat olarak ellerindeki parayı değerlendirdiklerinin sonucunu gösterir (Lynch, 1996: 12). M2'nin artması, mevduat seviyesinin artmasına, bu da finansal sistemin geliştiğini göstermektedir.

2.2.3. Finansal Fiyatlar

Fiyatlar gelişmiş finansal mekanizmalarda, piyasa güçleri belirlediği için karşısında pozitif olarak gerçekleşir. Reel getirisi pozitif yönde olmayan yatırımları yapmaktan kaçınan bireyler, büyüme imkanlarını sınırlandırır. Bu da neo-klasik büyüme modelinde içsel büyüme büyümenin sonucudur. Bu bağlamda finansal fiyatlar ve (Yetiz ve Şimşek, 2017: 12).

Finansal fiyatların önemli göstergesi reel faiz oranlarıdır. Reel faiz oranının artı durumunda olması gelişmenin esas şartıdır. Gelişmemiş ekonomilerde bu oran negatif olmakta bu sonuçta finansal varlık olan tasarrufların olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Bunun sonucu reel faiz oranı ve finansal tasarruflar arasındaki

alakanın olumlu olacağı çıkmaktadır (Ağır, 2009: 98). Reel faiz oranlarının pozitif yönlü ve esnek olması finansal derinleşmenin şartıdır. Faizlerin yüksek olması, fon arzı olanlar için olumluyken, düşük olması fon talep edenler açısından uygun olan yatırım aracıdır.

2.2.4. Ürün Çeşitliliği

Ürün çeşitliliğinin finansal piyasalarda çok olması o piyasa hakkında gelişmiş olduğunu söyler. Derinliğe sahip olmayan piyasalar temel finansman araçlarını kullanırken yani kredi ve tahvil vb, derinliğe sahip piyasalar temel araçlar yanında future, opsiyon, forward ve swap gibi ürünleri kullanır. Derinliğe sahip olması da ne kadar gelişmiş finansal piyasası olduğunu gösterir (Oruç ve Turgut,2014: 112). Ürünlerin çeşitli olması risklerin yönetim konusunu kolaylaştırarak, fonları talep ve arz eden kişilerin, ihtiyaçlarını gören ürünlerin artmasını sağlar. Bu da finansal sistemdeki çekimin artmasına neden olur.

2.2.5. Değişim Maliyeti

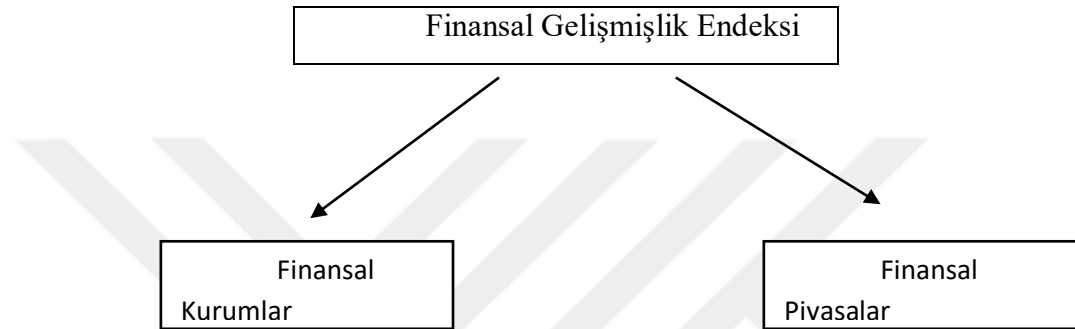
Finansal sistemin, derinliği sahip olmasında ve gelişmesinde aracılık maliyetleri önemli yere sahiptir. Bu maliyetler düştüğü zaman uzun dönemde derinleşmenin ve gelişmenin ortaya çıkması söz konusudur. İşlem maliyetleri çoğunlukla faiz oranı ile ölçümü yapılır. Faiz marjı ise mevduat faiz miktarı ve kredi faiz oranı arasında bulunan farktan oluşur (BDDK, 2006: 18). Finansal gelişmişliği yüksek ülkelerin sistemlerinde, mevduat toplamak ve aktarabilmek için düşük işlem maliyetleri uygulanmaktadır.

2.3. Finansal Gelişmişlik Endeksi

Küresel Finansal Gelişme Endeksi, 214 ekonomi için veri tabanının da finansal sistem özelliklerinin kapsamlı bir veri kümesidir. 1960'dan başlayarak yıllık verileri

içerir. En son 2020'da güncellenmiştir ve finansal göstergeler ve piyasaların farklı yönlerini yakalayan 109 göstergeye ilişkin verileri içermektedir.

Finansal gelişme endeksi finansal kurumlar ve finansal piyasalardan oluşmaktadır. İki kategorinin ölçülmesi için derinlik, erişim bilirlilik ve etkinlik değişkenleri kullanılmaktadır.

Finansal gelişmişlik endeksi, finansal kurumların yatırım fonları, sigorta şirketleri, emeklilik fonları, bankalar ile hesaplanırken, finansal piyasalar ise borçlanma ve pay araçlarını içerir. Finansal gelişme endeksinin ölçülmesinde kullanılan değişkenleri ifade etmek gerekirse; derinlik kavramı piyasaların likiditesini ve büyüklüğünü, erişim kavramı firmaların ve bireylerin finansal hizmetlere ulaşma ölçüsünü, etkinlik kavramı sürdürülebilir gelire ve düşük maliyetle finansal kurumların finansal hizmetleri gerçekleştirme ve seviyelerini gösterir (Gümüş,2020:153). Gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişmişlik derecesi ve makroekonomik göstergeler ekonomik açıdan aynı derecede önemlidir.

Finansal gelişmişlik endeksin ölçülmesi için kullanılan değişkenler bulunmaktadır. Buna göre, alt endekslerden finansal kurumların ilki derinlik endeksi, özel sektör kredilerinin, yatırım fonu varlıklarının, emeklilik fonu varlıklarının, toplam sigorta primlerinin GSYİH'ye oranını kapsamaktadır. Erişilebilirlik endeksi ise, her 100.000 yetişkin için banka şube sayısı ve ATM sayısını kapsamaktadır. Etkinlik değişkenleri ise kredi mevduat farkı, net faiz marjı, genel giderlerin toplam varlıklara bölümü, faiz dışı gelirin toplam gelire oranlanması, öz sermaye karlılık ve aktif karlılık

oranlarından oluşmaktadır. Finansal piyasalar endeksinin derinlik kısmında ise hisse senetlerinin, finansal olmayan firmaların toplam borçlarının, devlet yurtdışı borçlarının ve hisse senedi piyasa hacminin GSYH'ya olan oranını içermektedir. Erişilebilirlik değişkeninde ilk 10 sıradaki en büyük hisse senetlerinin dışarıda bırakıldıktan sonraki, piyasa hacmi oranı ve borç veren kuruluşların sayısı kullanılır. Etkinlikte ise hisse senedi piyasasının devir bölünmesiyle bulunan oranın değişkenlerinden oluşmaktadır (Emin,2019: 2208). Ekonomik performans için finansal gelişmişlik hayati bir öneme sahiptir. Ekonomik büyümeyi etkileyen finansal gelişmişlik endeksi ölçülmesi için belirlenen değişkenlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya oranlanarak belirlenmektedir.

Finansal derinliği değerlendirmede kredi ve mevduat büyüklükleri, parasal göstergeleri temel edinen miktar göstergeleridir. Tasarruf düzeyine mevduat ve parasal göstergeler temsil ederken, kredi dağılım mekanizmasını kredi göstergeleri temsil eder (Lynch, 1996). Özetle, finansal derinleşme göstergeleri, ürün çeşitliliği, fiyat, yapısal ve miktar, değişim maliyetleri şeklindedir. Fakat bununla birlikte M1/GSYH azalmalı, M3/GSYH artmalı, M2/GSYH artmalı, ÖSKH/GSYH artmalı, ÖSKH/YİKH artmalı, finansal ürün çeşitliliği artmalı, değişim maliyetleri azalmalı ki finansal gelişmişlik düzeyi sağlanabilsin. Özellikle ürün çeşitliliğinde artış olması gelişmişlik seviyesinde derinlik değişkeninin olmazsa olmaz göstergesidir (Oruç ve Turgut,2014: 112). Finansal sistemin gelişmiş olması, ekonomi için daha çok yatırıma imkan vererek, yatırımın verimli olmasına yardımcı olmakta ve büyümenin hızlanmasını sağlamaktadır. Gelişmişliğin tasarrufları ve yatırımları etkilemenin yanında teknolojik gelişme için teşvik sağlamaktadır.

Finansal hizmetlere erişim, hizmetlerin kullanılması amacıyla fiyat yahut fiyat dışı engellerin var olmadığı durumdur. Finansal erişim değişkenlerini direkt olarak ölçülemediği için bu göstergeler erişimi güçleştiren veya kolaylaştıran faktörlerdir. Fiziki erişim engellerinin varlığı küçük ölçekli girişimciler ve düşük gelirli kesimler için önemli bir durumdur. Kilometre kare başına yahut kişi başına düşecek finansal hizmet alacak birim rakamlarını ifade eder. Demografik fiziki erişim göstergeleri adından da anlaşılacağı gibi nüfus üzerinden yapılan göstergeleri açıklar. Coğrafi fiziki

erişim göstergesi ise finansal hizmet sağlayan birime uzaklığını gösterir. Coğrafi fiziki erişim değişkeninin de temel olan, en yakın ATM veya şubenin finansal hizmet kullanıcılarına olan uzaklığı ölçmektir. Bu durum zor olacağı için kişi başına düşen veya km kare başına düşen şube üzerinden değerlendirilmeye alınmaktadır (Eryiğit, 2014: 46-47). Günümüzde bankacılık işlemleri için online işlem yapılması coğrafi ve fiziki değişkeni değiştirebilmektedir.

Finansal etkinlik değişkenleri ayrı şekilde ele alınabildiği gibi toplu bir çatı altında da incelenebilir. Finansal gelişmeye öncülük eden IMF ve Dünya Bankası raporlarının finansal etkinliği sağlamak için en düşük maliyetle finansal sektörün, in yüksek düzeyde hizmet sunması olarak finansal etkinlik kavramı tanımlanmaktadır (World Bank, 2012: 27). Finansal etkinlik, piyasalardaki aracılıkta ortaya çıkan maliyetleri düşürerek fon arz ve talepler verimliliğinin artırılmasını ifade etmektedir.

Finansal etkinlik, finansal gelişmenin en önemli boyutlarından biridir. Finansal etkinlik, ne ölçüde finansal sistemin gerçekleştiğini ve etkin olduğunu gösterir. Etkin olan sistemler bankacılık krizlerinden daha az zarara uğradığı ve gelişimini hızlı gerçekleştirdiğini gösterir (Eryiğit,2014: 58). Tasarruf edenler için finansal gelişmişlik risk azaltıcı, portföy çeşitlendirmesine kolaylık sağlayan ve yatırımcılar için getiriye arttırıcı seçenekler ortaya koymaktadır. Bireysel yatırımcılar için yatırım maliyetini düşürerek verimliliği artıran maliyeti uygun projelerin bilgisini finansal sistem sağlamaktadır.

Finansal etkinliği ölçmek için en temel olan kavramlardan biri net faiz marjıdır. Dönem başında ve sonunda net faiz marjı farklı biçimlerde ölçüm yapılmasından dolayı farklı tanıma sahiptir. Dönem başında hesaplanacak olan net faiz marjı; mevduat faizi ile kredi faiz oranının arasındaki farkı ifade eder. Dönem sonunda hesaplanan net faiz marjı ise faiz gider ve geliri arasında oluşan fark olarak tanımlanan net faiz geliridir. Dönem sonunda hesaplanan faiz marjı finansal gelişmişliğin ölçülmesinde kullanıldığı için toplam aktifler içindeki net faiz gelirlerinin payı değerlendirilir. Çünkü yıl içerisinde piyasalarda oluşmuş olan risk seviyelerini yansıttığından dolayı tercihi daha fazla edilmesine sebep olmuştur. Etkinlik

değişkenini ölçülmesinde diğer ölçüt ise sermaye piyasanın işlem görme büyüklüğüdür (stock market turnover ratio). Sermaye piyasası işlem hacminin, piyasa değerine oranı işlem görme oranının verir. Bu oran sayesinde piyasanın hangi büyüklükte likit olduğunu gösterir (World Bank, 2012: 27). Sermaye piyasalarının gelişmişlik seviyelerini ölçmek için menkul kıymet borsası işlemlerinin kapladığı yer ve borsa toplam piyasa değerinin milli gelire yapılan oranı kullanılır.

2.4. Finansal Gelişmişliğin Ekonomik Önemi Ve Etkileri

Ekonomik gelişmişliğin ilk seviyelerinde ülkelerin altyapısında sahip oldukları eksiklikler yüksek miktarda sermayeye sahip olunması gereken konudur. Sermaye birikimine sahip olunmaması karayolu, demiryolu ve sanayi yatırımları gibi uzun vadede yatırımların gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır. Finansal sektör bu güçleştirmeyi üstlenerek finansal gelişmeyi etkili bir katkı sağlar.

Rajan ve Zingales ortaya çıkan bu durumu şöyle özetlemiştir.

“... Akılda tutulmalıdır ki, finansal örgütlenmeler oluşturmanın ilk etkilerinin binlerce mil demiryolu inşa etmek, madenleri işletmek, fabrikalar açmak, limanlar kurmak ve şehirleri modernize etmek olduğu görülür...” (Aktaran Eryiğit, 2014: 26).

Finansal serbestleşmenin sağlanması ve finansal gelişmenin yüksek olması ekonomik büyüme oranlarının arttırmasının sebepleri şu şekildedir: (Şenol, 2019:343)

- Mevduat faiz oranları, finansal piyasalardaki rekabet ortamı ve prensipler sayesinde artmaktadır. Bu durumda tasarruflarda artış olur ve yatırım sağlanabilmesi için kaynak artışını meydana getirir.
- Finansal piyasalardaki verimlilikte artış oldukça, finansal kurumların riski yönetme aşamaları gelişmekte, verimlilikleri artmakta ve yeni araçlar sisteme sunulmaktadır. Finansal araçlar için bu süreç etkinliği arttırırken yanında yatırım düşüncelerini de arttırarak ekonomik büyümeye olumlu etki sağlar.
- Sermaye maliyetleri gelişmişlikle beraber azalarak yatırımları arttırır ve böylelikle ekonomileri büyür.

Finansal gelişmişliğin temelinde finansal sistemin etkin olması vardır. Finansal sistemin düzeltilmiş olması bir ülkenin finansal gelişmişliğini arttırmadaki ilk yoldur. Finansal sistemin yapısını finansal araçlar ve aracılar, fon talep ve arz edenlerden oluşmaktadır. Sistemin esas amacı ise fon fazlası olan fert, kuruluş ve kurumlardan ihtiyacı olanlara fon akışını gerçekleştirmektir. Bunun için aracılardan, araçların ve kurumların artışını sağlamalıdır. Finansal gelişmişliğin ve artışın sağlanması ülkelerin sahip oldukları finansal sistemlerin istikrarlı yapıya sahip olmasından geçmektedir. Çünkü istikrarlı olan yapılar ekonomik kalkınmayı ve finansal gelişmişliği arttırmadaki etkin yoldur. Finansal sistemler görevlerini ve sorumluluklarını gerçekleştirirken sermaye piyasaları ve bankalardan destek alır. Bundan ötürü finansal sistem banka ve piyasa esaslı biçimde iki şekilde sınıflandırılır: Banka temellide finansal araç olarak mevduatlar ve krediler tercih edilirken, piyasa temellide ise menkul kıymet ve türev araçlarının tercihi yapılır (Bağcı, 2018:240).

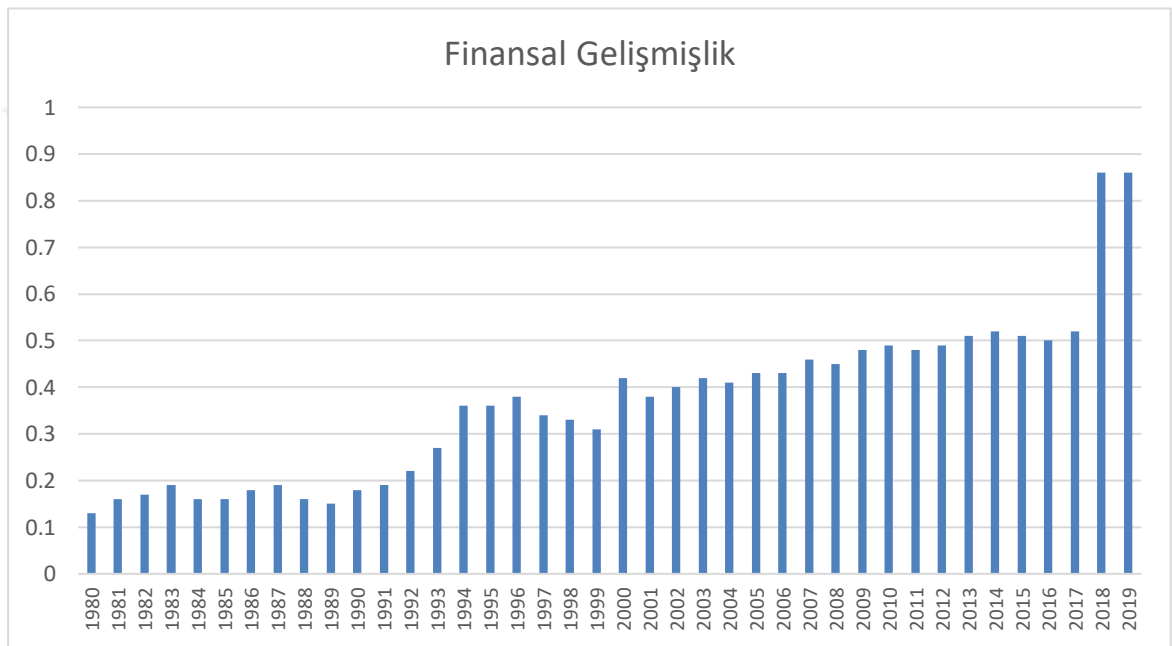
Finansal gelişmişlikleri yüksek seviyeye sahip ülkelerde, zamanla bankacılık sistemi önem kaybetmektedir. Bunun yerine daha az riske sahip sermaye piyasaları yer almaktadır. Çünkü finansal gelişmişlik sayesinde tasarruflarda artış sağlanmakta ve yatırıma dönüştürülmeye etkin rol oynar. Bunun yanında yatırımların yapılabilmesi için gerekli fonların temini hususunda sermaye piyasaları bankalar yerine tercih edilmekte ve riski azaltma olanağı sunmaktadır. Finansal gelişmişlik seviyesi yüksek olan ülkelerde riskin azalmasından dolayı finansal araçlar ve piyasalar çeşitlenip, gelişmektedirler (Afşar, 2007: 190). Küreselleşen dünyada ülkelerin sahip olduğu finansal gelişmişlik seviyeleri yatırımcıları çekebilmek için, finansal ve ekonomik istikrarı sağlayabilmek amacıyla son derece önemi artmıştır. Ülkeler küreselleşen dünya da finansal gelişmişlik seviyelerini artırma yönlerini tespit etmeye başlamıştır.

Risk yönetiminde etkinliğin sağlanması sermaye birikiminin olmasının yanında ek olarak yeni teknolojik gelişim ve fikirlerin hayata geçmesine imkan vererek finansal gelişmeye teşvik sağlar. Yeni teknolojik gelişmeler ve fikirler başarılı olması halinde riskli de olsa katma değeri yüksek olan yatırımlardır. Fakat gelişmiş finansal sistem yoksa yenilikçi yatırımları gerçekleştirmek güçtür. Gelişmiş finansal sistemler sayesinde ortaya çıkabilecek riskleri portföy yoluyla dağıtılmasına imkan verir.

Gelişmiş finansal sistemler sayesinde yenilikçi fikirler için erişimin artırılması ile birlikte dış finansman sağlanmasını kolaylaştırır (Eryiğit, 2014: 28).

Aşağıdaki grafikte Türkiye'nin 1980 ve 2019 yılları arasındaki finansal gelişmişlik endeksinin grafiği bulunmaktadır. Son yıllarda Türkiye finansal gelişmişlik konusunda türev araçlarını çeşitlendirerek, yatırım ve tasarruflarını artırarak önemli derecede seviyesini yükseltmiştir.

Grafik 5: Türkiye finansal gelişmişlik endeksi(1980-2019)

Kaynak: IMF

Finansal gelişme, bilgi asimetrisini hafifleterek, düşük işlem maliyetleri ile mal ve hizmet alışverişini yumuşatarak ve yurt içi tasarrufları artırarak ve destekleyerek daha fazla finansal kaynak mobilizasyonu ve daha verimli kaynak tahsisi için çıktı büyümesine yol açabilir. Daha iyi işleyen finansal piyasalar, ekonomik temsilcilerin karmaşık finansal işlemler, risk paylaşımı ve portföy çeşitlendirme arayışlarından daha fazla faydalanmalarını da sağlayabilir. Büyüme artıran bu etkiler, daha verimli finansal aracılık, daha pürüzsüz sermaye birikimi ve daha yüksek toplam faktör verimliliği artışı yoluyla çıktı büyümesine yol açacaktır. Finansal gelişme de makroekonomik istikrara yol açabilir. Finansal kaynakların verimli tahsisi ve bilgi asimetrisinin hafifletilmesi ile çıktı büyümesinin oynaklığı azalmaya, enflasyon düşük

ve istikrarlı olmaya eğilimlidir. Finansal kalkınmanın hem nicelik hem de nitelik ölçütleri ile finansal kalkınma ile ekonomik büyüme ve istikrar arasındaki bağlantının tartışılmasına daha fazla nüans ekleyebiliriz (Ito ve Kawai, 2018:18).

Finansal sistemin para politikasının yürütülmesinde çok önemli olduğu bilinmektedir. Çünkü belirli makroekonomik değişkenleri hedefleyen para politikası esasen finansal bir süreçtir. Finansal sistem, merkez bankası politikalarını ve reel ekonomiyi parasal aktarım mekanizması aracılığıyla birbirine bağlayan bir arabirimdir. Para politikasının büyük ölçüde finansal sistem üzerindeki etkisi ile çalıştığı göz önüne alındığında, finansal sistemin yapısını veya koşullarını etkileyen herhangi bir gelişme, iletim mekanizması üzerinde etki yapma potansiyeline sahip olacaktır. Bu nedenle para politikasının etkinliği, önemli ölçüde finansal sistemin gelişiminden etkilenen bir dizi parametreye bağlıdır (Ma ve Lin,2016:1). Finansal sistemin gelişmesi; kaynakların etkin dağıtılması, maliyetlerin azaltılması, belirsizliklerin azalmasını ifade etmektedir. Finansal sistemler doğru çalıştığı zaman, verimli projelere kaynak sağlama imkânı verir. Verimli projelerde kullanılmasıyla ekonomik büyüme oranları etkilenir.

Kullanılan özel sektör kredinin Türkiye ekonomisinde, reel sektör ve ekonomik büyüme ile birlikte uzun dönemde ilişkiye sahip olduğu ve olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Başka bir ifadeyle ekonomik büyüme finansal gelişmişliği doğrudan etkilediği söylenir. Ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmasını sağlamak için finans sektörünün gelişimi önemli bir rol oynar. Rekabet ortamı finans sektöründeki gelişimle birlikte artmıştır. Bu da üretimin teşvik edilmesini ve fon maliyetlerinin azaltılmasına imkan vererek büyümenin hızının artırılmasında katkı sağlamıştır. Böylece şirketlerin öz sermaye karlılığını arttırmakta ve finansal kaldıraçtan faydalanma olanağına sahip olabilmektedir (Kaya vd., 2013: 13). Şirketlerin iç ve dış finansman maliyetlerini piyasa aksaklıkları aralarındaki farkı arttırarak finansman konusunda alınacak kararları etkilemektedir. Finansal gelişme sayesinde bu aksaklıklara çözüm bulunup etkin şekilde piyasa oluşturulmasında da büyük role sahip olur (Solan ve Yenice,2017: 48). Finansal gelişmişlik endeksi, birçok finans alanlarını kapaması ve sayısal olarak temsil edilmesi yönüyle güvenilir endeks olarak kabul edilmekte ve politika yapıcılara yol göstermesi için önem arz etmektedir.

Ekonomik ortamın oluşturulmasında, finansal gelişme yalnızca finansal sistemi yaratan altyapının kurulmasının yanında, sağlıklı biçim de ekonominin ilerlemesi için daha geniş biçimde değerlendirilir. Bu etkinlik için küreselleşmenin finans ayağından etkili şekilde yararlanmayı sağlayan finansal sistem, ortaya çıkabilecek risklerden korunmak için sağlam ekonomik altyapıyla birlikte birleşerek işlemesi ülkelerin gelişmekte olan piyasaları için sağlıklı finansal ve ekonomik entegrasyon aşaması yaratır. Sadece teknik gerekliliği olan altyapı ile sağlanan finansal entegrasyon ilerleyen süreçte krizlere, gelir dağılımının bozulmasına, işsizlik oranlarının artmasına, cari açık ve borçlanmanın aşırı olması vb. ekonomik problemlere yol açabilmektedir (Akkay, 2010:124-125). Finansal gelişmişliğin yükselmesi ülkelerin ekonomik büyümelerini hızlandırmaktadır. Ülkelerin verimli ve etkin finansal sisteme sahip durumda olması finansal gelişmişliği artırmaktadır. Yüksek finansal gelişmişlik hızı sahip ülkelerde piyasa temelli sistem kullanılmaktadır. Piyasa temelli sistemde finansal araçların çeşitliliği fazla ve ortaya çıkacak riskler düşüktür.

3. SEFALET ENDEKSİ

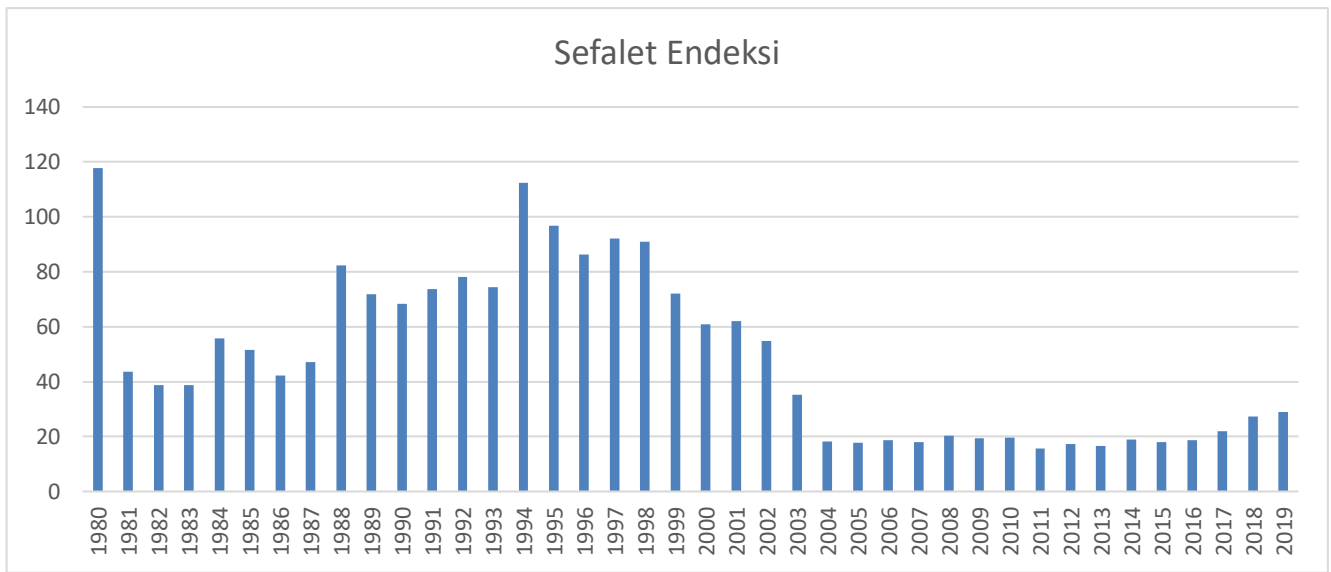
3.2. Sefalet Endeksi

Enflasyon ve işsizlik oranlarında yaşanan artışlar yıllar boyunca ülke ekonomilerinin karşılaştığı büyük sorunlardandır. Ülke ekonomilerinin durumuyla ilgili önemli bilgiler sağlayan işsizlik ve enflasyon oranlarından oluşan sefalet endeksi yani iktisadi hoşnutsuzluk endeksi olarak iktisatçılar tarafından tanımlanmıştır (Çiçek, 2019:1). Endeks 1960'lı yıllarda iktisatçı Okun tarafından geliştirilmiştir. ABD ekonomisi öngörülerek hazırlanmış ve dünyaya yayılmıştır.

Teorik açıdan bakıldığında ekonomik büyüme, enflasyon oranı ve işsizlik oranı bir ülkede düşüş gösterirse bireylerin alım gücü artacaktır. İktisadi hoşnutsuzluk tanımı da enflasyon ve işsizlik oranlarının bileşimi olarak tanımlanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler için öneme sahip iktisadi hoşnutsuzluk yani sefalet endeksi sürdürülebilir ekonomik büyüme ve gelir

dağılımı için büyük öneme sahiptir (Şentürk ve Akbaş, 2014:5821). Sefalet endeksinin artmasını sağlayan kalemler, işsizlik, faiz ve enflasyondaki yükseliştir. Ülkenin büyüme oranı pozitif yönde ise sefalet endeksinin düşmesini, eğer ekonomi küçülmüş ise sefalet endeksinin artmasına sebep olmaktadır.

Grafik 6: Sefalet Endeksi (1980-2019)

Yukarıdaki grafikte Türkiye'ye ait sefalet endeks değerleri bulunmaktadır. Endeks hesaplanırken enflasyon, faiz, işsizlik ve büyüme rakamları kullanılmaktadır. Türkiye için grafik incelendiğinde özellikle 1980 yılında endeksin yüksek olduğu görülmektedir. Faiz yüksek olduğu zaman yatırım düşer, yatırım düştüğü zaman işsizlik yükselir, işsizlik yüksek olduğu zaman alım olmadığı için enflasyon düşer. 1980 yılında faiz ve enflasyon doğru orantılı olarak yüksekken, işsizlik ve büyüme düşük orana sahiptir. 1980 de enflasyon oranı %94,3 gibi yüksek orandayken faizin enflasyona göre %33 oranında olduğu için sefalet endeksi yüksek çıkmıştır. Çünkü enflasyon yüksek olduğu bir ülkede faiz oranı enflasyon oranından düşük olmaması gerekir. Bu durumda ülkede yabancı yatırımcı olmaz ve ülke sefaletle doğru gider. Ayrıca 1994 de yılında yaşanan kriz sonucunda, kamu bankalarının ülkeye zorunlu yatırımlarına finansör olduğu neticesiyle, ülkenin aşırı derecede borçlandığı, borçlarını ödemek içinde likidite sağlamak amacıyla yüksek faizlerle yabancı kaynak toplamaya

çalıştığı ve bu sebeple de hem faizin hem de enflasyonun yüksek olmasına neden olarak sefalet endeksinin yükseldiği görülmektedir. Bu yıldan sonra uygulanan ekonomi politikalar sonucunda işsizlik, enflasyon ve faiz oranlarında düşüş ile sefalet endeksi düşmeye başlamıştır.

3.3. Sefalet Endeksi Tarihçesi ve Çeşitleri

Enflasyon oranı ve işsizlik oranının toplamına eşit olan orijinal sefalet endeksi, 1970'lerde bir başkanın görev süresi boyunca Amerika'nın ekonomik sağlığının bir ölçüsü olarak popüler hale getirildi. İlk sefalet endeksi, Başkan Lyndon B. Johnson'ın Ekonomik Danışmanlar Konseyi'nin ikinci başkanı ve Yale'de profesör olarak görev yapan ekonomist Arthur Okun tarafından oluşturuldu. Sefalet endeksi, ilk olarak 1999'da, İkinci Dünya Savaşı sonrası başkanları değerlendirmek için faiz oranı ve ekonomik büyüme verilerini içeren Barro sefalet endeksini yaratan Harvard ekonomisti Robert Barro tarafından birkaç kez değiştirildi (Halton, 2019:1). Hesaplanan endekslerdeki değer artışları, ülke ekonomisi için istenmeyen durumdur. Milli paranın değer kaybetmesiyle başlayan sorunlar sonunda dövizde dayalı ürün fiyatlarına, arzın daralmasına bu da enflasyon ve işsizlik oranlarındaki artışa neden olmaktadır. Ülkeler bu durumu düzeltmek için ekonomik politikalara başvurmaktadır. Orijinal sefalet endeksinden bu yana, diğer iktisatçılar, ekonomik büyüme, faiz oranları ve devlet borcu gibi diğer ekonomik veri ölçümlerini ekleyerek sefalet endeksini geliştirmeye çalıştılar.

3.3.1. Okun'un Sefalet Endeksi

Sefalet endeksi (bazen Ekonomik Rahatsızlık Endeksi EDI olarak da bilinir) basitçe enflasyon oranı artı işsizlik oranının toplamıdır. Birleşik puan ne kadar yüksekse, ekonomik durum o kadar kötüdür (Pettinger, 2019:1).

Misery endeksi ekonomist Arthur Okun tarafından geliştirildi.

$$M_t = u_t + I\pi_t I$$

İşsizlik oranı (u_t) ve mevcut enflasyon oranı (π_t)

- Yüksek işsizliğin sosyal maliyetleri vardır - işsizler gelir kaybeder. Aynı zamanda daha yüksek devlet borçlanması ve topluma inanç eksikliği gibi sosyal sorunlar da yaratır.
- Yüksek enflasyonun sosyal maliyetleri de vardır - yüksek enflasyon belirsizlik yaratır ve tasarrufların gerçek değerini düşürebilir.

Misery endeksi, savaş sonrası uzun süreli ekonomik istikrar döneminin ardından, yükselen enflasyon ve işsizlik döneminde, 1971'de bir Wall Street Journal Makalesinde popüler hale getirildi.

3.3.2. Barro ve Hanke'in Sefalet Endeksi

1999'da Barro, enflasyon, ekonomik büyüme ve faiz oranlarındaki değişikliklere dayalı bir sefalet endeksi geliştirdi. Barro, cumhurbaşkanlığı dönemlerinde ekonominin göreceli performansını ölçmek için bu endeksi geliştirdi. Tüketici fiyat enflasyon oranındaki (TÜFE) değişim, vade ortalaması ile bir önceki dönemin son yılı ortalaması arasındaki farktır. İşsizlik oranındaki değişim, dönem içindeki ortalama değer ile bir önceki dönemin son ayının değeri arasındaki farktır. Faiz oranındaki değişim, uzun vadeli devlet tahvili getirisinin vade boyunca değişmesidir. GSYİH büyüme oranı, vade boyunca oranın yıllık% 3,1'den (uzun vadeli ortalama değer) düşüştür. Sefalet endeksinde değişiklik ilk dört sütunun toplamıdır (Pettinger, 2019:1).

Barro'nun yeniden formüle edilen endeks yeni şekliyle "Barro Sefalet Endeksi (Barro Misery Index-BMI)" şu şekilde denklemlerle ifade edilmektedir; (Eğilmez, 2018:1)

$$BMI = (\text{Enflasyon Oranı} + \text{İşsizlik Oranı} + \text{Faiz Oranı}) - \text{Büyüme Oranı}$$

Sefalet endeksi ABD ekonomisine bakılarak hazırlanmış ve ilk zamanlar sadece ABD ekonomisine uygulanmıştı. Son yıllarda Hanke tarafından ABD'den

başka ekonomilere uygulanmaya başlanmış ve popülerite kazanmıştır (Eğilmez, 2018:1).

3.3.3. Ugr İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi

Barro ve Hanke tarafından yeniden oluşturulan endeksin fisher etkisinin göz ardı edildiği savunulur ve kaynaklanan enflasyonun çift sayılmasıdır. Fisher denklemi: $r=i-\pi$ ifade edilmektedir. Reel faiz oranı borçlanmanın gerçek maliyetini gösterir ve enflasyon oranı ile nominal faiz arasındaki farka eşittir. Fisher etkisine göre enflasyon nominal faiz oranına göre ayarlanmaktadır. Enflasyonda yaşanan artış karşısında sabit reel faiz oranı için, enflasyon oranı kadar nominal faiz oranı artırılmalıdır. Borçlanmanın gerçek maliyeti sayılan reel faiz oranı böylece değişmemektedir (Özer, 2019: 31-32).

Fisher etkisinin önemsenmemesinden kaynaklanan enflasyonun çift biçimde sayılma problemi çıkmaktadır. Problemin aşılması amacıyla iki yöntem uygulanmaktadır. Birinci yöntem endekste nominal faiz oranı yerine reel faiz oranı kullanılmasıdır. İkinci yöntem ise enflasyon değişkeni endekste kullanılmamalıdır. UGR iktisadi hoşnutsuzluk endeks denklemi şöyle ifade edilmektedir.

UGRMI: İşsizlik- Büyüme -Faiz İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi

$$UGRMI_t = u_t + i_t - g_t$$

3.3.4. Yeni İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi

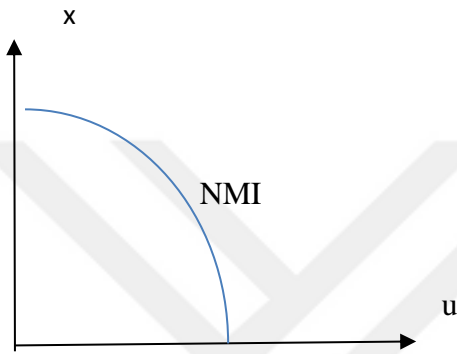
Okun tarafından oluşturulan sefalet endeksi değişkenleri işsizlik ve enflasyon oranlarının karelerinin ağırlıksız toplamından yaratılan 1990 yılında Zaleski tarafından Yeni İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi geliştirilmiştir (Özer, 2019: 33-34).

$$NMI = \pi^2 + u^2$$

NMI: Yeni İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi (New Misery Index)

İşsizlik ve enflasyonun yarattığı maliyet arasında oluşan marjinal ikame oranı Zaleski'ye göre sabit olmamaktadır. İşsizliğin ve enflasyon maliyeti arasındaki ikame oranı artan düzey izlemektedir. NMI endeksi kayıtsızlık eğrileri, orijin açısından iç bükey olmaktadır.

Şekil 1:Yeni İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi Eğrisi

Kaynak: Özer, Mustafa Orhan. “Gelişmekte Olan Ülkelerde İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi İle Cari Açık Arasındaki İlişki”, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul – 2019, S. 34.

$u > |\pi|$ durumunda, işsizliğin ortaya çıkardığı hoşnutsuzluk oranı, enflasyonun çıkardığı hoşnutsuzluktan fazla olmaktadır. Bu görünüşte işsizlik oranının %1 biçimde azalması için enflasyonun da %1 ‘den fazla artması gereklidir ve bu artışa tahammül edilebilmektedir.

$|\pi| > u$ durumunda, enflasyonun ortaya çıkardığı hoşnutsuzluk seviyesi işsizlik tarafından çıkan hoşnutsuzluktan fazladır. Enflasyonun %1 azabilmesi için %1 oranında işsizliğin artmasına tahammül edilebilmektedir.

$|\pi| = u$ durumunda, işsizlik ve enflasyonun ortaya çıkardığı hoşnutsuzluk aynıdır.

Yeni İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi incelendiğinde değişkenlerin değeri yükseldikçe daha çok hoşnutsuzluk ortaya çıkmaktadır. Çünkü işsizlik ve enflasyon oranı sabit ve sürekli olarak arttıkça hoşnutsuzluk yaratmaktadır. Enflasyon ve işsizlik oranlarının yüksek olduğu ülkelerde değişkenlerde oluşan artış sebebiyle iktisadi hoşnutsuzluk ortamı yaratmaktadır. İki değişkenin de ılımlı düzeylerde olması tercih edilir. Yoksa iktisadi hoşnutsuzluk yüksek seviyede seyreder (Özer, 2019: 34).

3.3.5. Ağırlıklı İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi

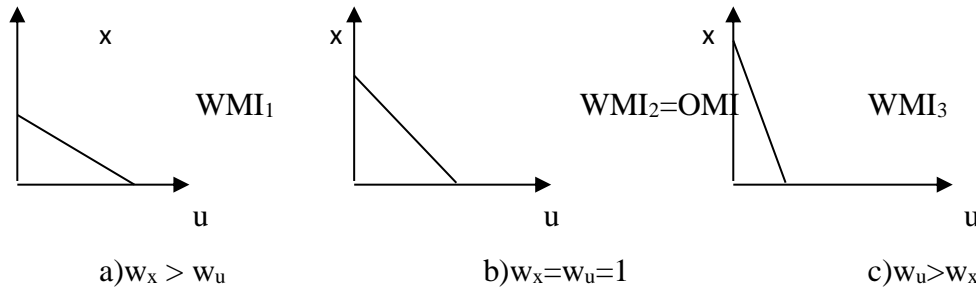
Ağırlıklı iktisadi hoşnutsuzluk endeksi, Yang tarafından 1992 yılında işsizlik ve enflasyon oranlarının ağırlık toplamından oluşmaktadır (Özer, 2019: 35).

$$WMI = w_{\pi}\pi + w_u u, w_{\pi}, w_u \geq 1$$

WMI: Ağırlıklı İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi (Weighted Misery Index)

w_{π} ve w_u , enflasyon ve işsizlik oranlarındaki değişimin subjektif maliyetini gösterir. WMI eğrisinin eğimini w_{π} / w_u oranı belirlemektedir. Bu oran düştükçe eğri dik hale gelmektedir. İşsizlik ve enflasyondan dolayı yaşanan hoşnutsuzluğun, sabit marjinal ikame oranı olduğu için WMI eğrileri doğru olarak ifade edilir.

Şekil 2: Ağırlıklı İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi Eğrileri

Kaynak: Özer, Mustafa Orhan. “Gelişmekte Olan Ülkelerde İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi İle Cari Açık Arasındaki İlişki”, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul – 2019, S. 35

Yukarıdaki şekilde a bölümünde $w_{\pi} > w_u$ 'dır. Diğer şekilleri göre daha yatık biçimdedir. Enflasyonda olacak %1'lik yükseliş karşısında endeksin sabit olabilmesi için işsizliğin %1 den daha fazla düşmesi gerekmektedir. B bölümünde işsizlik ve enflasyonun ortaya çıkardığı hoşnutsuzluk aynı seviyededir. WMI2 doğrusu OMI doğrusuna tekabül eder. Bundan dolayı enflasyondaki %1 lik artışta hoşnutsuzluğun sabit olabilmesi için %1 oranında işsizlik azalması yeterlidir. C şeklinde ise $w_u > w_{\pi}$ olduğu için daha dik doğru biçimindedir. İşsizlikte %1 'lik yükselişte hoşnutsuzluğun sabit olabilmesi için enflasyonun %1 den fazla azalması gereklidir.

İktisadi hoşnutsuzluk oranının bazı ülkelerde yüksek seviyede olmasının sebebi enflasyonla mücadelenin ön planda yer aldığı, kısa dönemde ise işsizlik seviyesinin doğal seviyenin üzerine çıkmasıdır. Fakat uzun dönemde enflasyonun düşük seviyelerde seyretmesi ile işsizlik oranı da doğal seviyede olan ekonomide, hoşnutsuzluk düzeyi düşük olmaktadır. İşsizliği düşürmek için genişletici ekonomi politikaları uygulayan ülkeler, uzun dönemde düşük olmayan işsizlik ve yüksek enflasyon söz konusudur. Bu ülkelerde enflasyonla mücadele gösteren ülkelere göre iktisadi hoşnutsuzluk daha yüksektir.

3.3.6. Dinamik İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi

Dinamik iktisadi hoşnutsuzluk endeksi, Okun'un oluşturduğu endekse Okun yasası ve Phillips eğrisinin dahil edilmesiyle oluşturulmuştur (Özer, 2019:38).

$$DMI_t = I \pi_{t-1} - a (u_t - u_n) I + u_{t-1} - \beta (g_t - g^*)$$

DMI: Dinamik İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi (Dynamic Misery Index)

“ α katsayısı ise beklenmeyen enflasyonda meydana gelen bir birimlik değişimin konjonktürel işsizliği ne oranda etkileyeceğini ifade etmektedir. u_n : Doğal işsizlik oranı, β işsizlik oranında görülen değişimin, potansiyel büyüme oranında yol açacağı sapmanın boyutunu, u_t = işsizlik oranı, g : Yıllık GSYİH artışı ifade etmektedir.”

Dinamik iktisadi hoşnutsuzluk endeksi; büyüme, işsizlik ve enflasyonu içeren endekstir. UGR endeksinden farklı olarak faiz oranını içermemektedir. Dinamik iktisadi hoşnutsuzluk endeksinde, büyüme ve işsizlik hoşnutsuzluğun belirlenmesinde rol oynamaktadır. Bu endekste enflasyondan işsizliğe, işsizlikten büyümeye doğru hareket söz konusudur (Özer, 2019: 39).

3.4. Sefalet Endeksi Değişkenleri

Ülkelerin makroekonomik performansını hesaplamak ve geliştirilecek ekonomi politikaların uygulanabilirliği, pek çok ekonomik etmen ile politika yapımcılar için önem arz etmektedir. Hem sosyo-politik dinamikler hem de ekonomik dinamikler, farklı endekslerle ülke ekonomisi için hesaplamalar yapılmaktadır. Söz konusu endekslerden biri olan Barro Sefalet Endeksi hesaplanırken, enflasyon, işsizlik ve faiz oranı ve ekonomik büyüme oranı kullanılarak hesaplama yapılır. Endeksi oluşturan değişkenlerden enflasyon ve işsizlik Türkiye için önemli ekonomik sorunlardan olup, sefalet endeksinin yüksek çıkmasına neden olmaktadır.

Robert Barro, Okun'un sefalet endeksini ülkeler arasındaki performans karşılaştırmalarının daha güvenilir olmasına olanak verecek biçimde geliştirmiştir. Enflasyon ve işsizlik oranlarına ek olarak faiz oranını ve büyüme oranını kullanmıştır. Reel büyüme oranları ülkelerin ekonomik refahını yansıtmıştır (Özcan, 2016:299). Sefalet endeksi günümüzde önemi olan bir endekstir. Bu endeks sayesinde ülkelerin işsizlik ve enflasyon oranları ile birlikte büyüme ve faiz oranları dahilinde ülkelerin hoşnutsuzluk oranını vurgulamaktadır (Yılmaz ve Yılmaz, 2018:73). Ekonomik parametrelerdeki değişimi gösteren endeks hem de sosyal parametreler üstünde etki gösterir. Parametrelerin ölçülmesiyle ülkelerin ekonomik refah seviyeleri ortaya çıkar. Sefalet endeksindeki olumlu gelişmeler, sosyal parametrelerde de iyileşmeye sebep olur.

3.4.1. Enflasyon

Fiyatlar genel seviyesinin bir ekonomide sürekli ve ani olarak yükselmesine enflasyon denir. Fiyat endeksleri ile hesaplanır. Söz konusu endeksler; Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE), GSYH deflatörü ve Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)' dir. Sefalet endeksinde kullanılan enflasyon değişkeninde TÜFE dikkate alınmaktadır. Tüketici fiyatlarında yaşanan artış, satın alma gücünü azaltarak refah kaybına ve reel gelir kaybına sebep olmaktadır (Çondur, 2016:1314). TÜFE refah düzeyinin değişimini doğru biçimde yansıttığı için değişken içinde TÜFE kullanılmaktadır.

Enflasyon hesaplanmasında iki yöntem olarak kullanılır: tüketici fiyat endeksi ve GSYİH deflatörü. Yurt içinde üretilen hizmet ve mal fiyatlarını GSYİH deflatörü yansıtırken; tüketicilerin satın aldığı hem yurtiçi hem de yurtdışında üretilen hizmet ve mal fiyatlarını TÜFE yansıtmaktadır. TÜFE ithal ürünlerin fiyatlarında yaşanan değişimlerden etkilenmektedir. TÜFE için kullanılan hizmet ve mal sepeti sabit olurken; GSYİH deflatöründe zaman içerisinde mal ve hizmet sepeti değişmektedir. TÜFE bu farklılıklardan dolayı tüketicinin refah seviyelerindeki değişimi yansıtmaktadır. Bu sebeple sefalet endeksinde yer alan enflasyon değişkeninde TÜFE kullanılmaktadır (Özer, 2019:8). Sefalet endeksi parametrelerinden olan enflasyon Türkiye için önemli bir makroekonomik sorundur. Enflasyon oranının yüksek olması sefalet endeksinin yüksek çıkmasına sebep veren parametredir.

3.4.2. Faiz Oranı

Faiz; gelir ve sermaye arasında bulunan köprü olarak tanımlanmaktadır. Nominal faiz oranı; borç alan kişinin borç verene ödediği, borcun belirli yüzdesini ifade eden miktardır. Reel faiz oranı; nominal faizin, enflasyonun para için satın alma gücünü arttırması amacıyla hesaplanan orandır. Faiz temel olarak fiyat olduğu ve iktisadi ihtiyaçlar sonucunda değişmesi göz önüne alındığında; her hizmet ve mal gibi ucuz olduğu zaman talep artacak ve daha çok fayda verecektir. Faizin talep ve arza göre dalgalanması yaşamın bir gerçeği olsa da, reel faizin düşük seviyede tutulması faydalıdır. Reel faizi düşük seviyede koruyabilen ülkeler kazançlı çıkarken kriz

dönemlerinde ülkelere düşük olması fayda sağlamaktadır. Bu nedenle yüksek faiz oranlara sahip olan ülkelerde iktisadi hoşnutsuzluğun arttığı ortadadır (Özer, 2019:16-17). Türkiye dış finansmana çok bağımlı ekonomiye sahiptir. Döviz hareketlerinde oluşan hareketlerden etkilenmesi yüksektir. Türk lirasının değerinin düşmesi, enflasyonu da artış yönünde etkilemekte, enflasyonu düşürebilmenin yolu da düşen değeri önlemektir. Kur ve enflasyonun denetlenebilmesi ile faiz oranları da düşmeye başlar böylelikle endeks oranında düşüş yaşanır.

3.4.3. İşsizlik

Kişinin iradesi dışında, cari ücrete razı olmasına karşı iş bulamayan kişileri işsiz tanımı yapılmaktadır. İşsizlerin yarattığı durum ‘işsizlik’ olarak algılanmaktadır. Diğer bir ifadeyle; istihdam halinde referans dönemi içinde olmayan (yevmiyeli, kar karşılığı, ücretsiz veya ücretli bir işte çalışmamış ve bağlantısı olmayan) kişilerden son üç ay içinde iş aramak için kanallardan faydalanan ve işbaşını 15 gün içerisinde yapabilecek kişiler işsiz olarak ifade edilmiştir. İşsizlik oranı; işsiz nüfus oranını işgücü içindeki oranıdır (Çondur, 2016: 1314). İşsizlik türleri; geçici işsizlik, yapısal işsizlik, dönemsel işsizlik, doğal işsizlik, mevsimsel işsizlik, gizli işsizlik ve eksik istihdamdır. Ülkemizde işsizlik rakamları TÜİK tarafından hesaplanmaktadır.

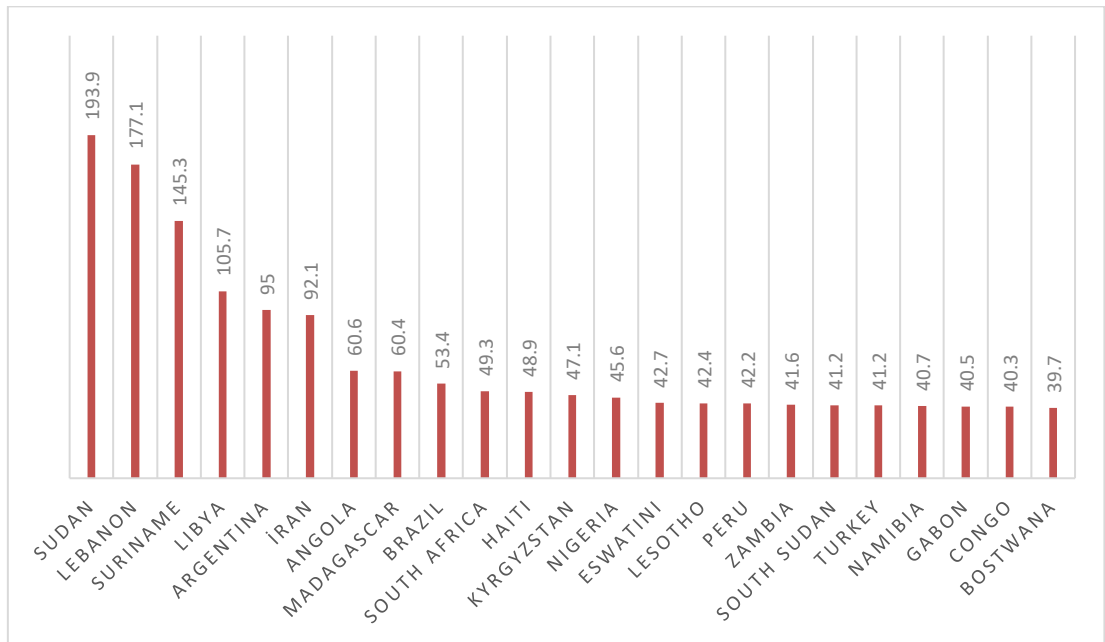
3.4.4. Büyüme Oranı

Ekonomik büyüme kavramı David Ricardo, Karl Marx, Thomas Malthus ve Adam Smith gibi economiciler tarafından irdelenmiş olsa da modern anlamda büyüme teorileri 20. yüzyılda gelişmeye başlamıştır (Özer, 2019: 12). Ekonomik büyüme; bir ekonomide reel GSYH’nın sürekli artmasıdır. Ülkede refah düzeyinin artması, mal ve hizmet miktarının artması ile doğru orantıya sahiptir (Çoban, 2009: 167). Ekonomik büyüme oranını arttırmak için yatırımlar yapmak, üretim faktörlerini arttırmak ve sermaye kalitesini arttırmak önemlidir.

$$\Delta Y / Y = (\text{Reel GSYİH}_{t+1} - \text{Reel GSYİH}_t) / \text{Reel GSYİH}_t$$

GSYİH da yaşanan artışın nüfus artış oranından büyük olduğu zaman yoğun büyüme, eşit olduğu zaman yaygın büyüme biçiminde tanımlanmaktadır. Yoğun büyüme kişi başına gelirdeki yükselmeyi ifade ederken, yaşam standartlarının sürekli artış olması yaygın büyümeyi ifade eder. Dolayısı ile etkili ekonomi politikaları ile gerçekleşen yüksek büyüme, gerçekte sonraki kuşaktan çalınan niteliği göstermekte; yaşam standartlarının mevcut kuşağın gelecek kuşağa daha fazla iktisadi hoşnutsuzluk yaşatmak pahasına artırmak demektir (Özer, 2019: 15). Türkiye 2019 yılında sefalet endeksi 30.2 oranında iken 2020 yılında 41.2 oranına çıkmıştır. Bu oran Türkiye için işsizlik oranını yükselmesi, faiz oranlarının ve enflasyonun artması, ekonomik büyümenin iyi seviyelerde olmamasından kaynaklanmıştır. Endekste sıralamanın yükselmesi ekonominin kötüye gittiğini ve sefaletin arttığını göstermektedir. Zirvede enflasyonun rekor düzeyde olduğu 3827,6 oranla Güney Amerika ülkesi Venezuela'dır. Venezuela sonrası Zimbabwe 547 oranla sefalet endeksinin yüksek olduğu ikinci ülkedir. İşsizliğin yükselmesi ile geliri olmayan insan sayısının artmasına ve enflasyonun artması da yaşamın pahalılaşmasını göstermektedir. Sefalet endeksinin en düşük olduğu beş ülke ise sırasıyla Guyana, Katar, Japonya, Çin ve Almanya'dır. Aşağıda sefalet endeksinin yüksek olduğu Venezuela ve Zimbabwe'nin listede olmadığı 23 ülke gösterilmiştir. Türkiye 21. Sırada yer almaktadır.

Grafik 7:Dünya Sefalet Endeksi (2020)

Kaynak: en.wikipedia.org

İKİNCİ BÖLÜM

2. DÖNEM BAKIMINDAN TÜRKİYE EKONOMİSİ DIŞ TİCARET GELİŞİMİ VE UYGULANAN POLİTİKALAR

2.1. 1980-1990 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi Ve Uygulanan Politikalar

1980 senesi uygulamaya konulan ekonomik politikaların yanında siyasi rejim bakımından dönüm noktasıdır. Yaşanan askeri darbe ile dönemece girilirken, alınan 24 Ocak kararları sayesinde ithal ikameci stratejisinden, ihracata yönelik yapılacak stratejiye geçilmiştir (Sezgin, 2009: 179). 1980 yılında yayımlanan 24 Ocak kararları Türkiye için dönüm noktası olmuştur. Bu yıldan sonra makroekonomik göstergelerde artış görülmüştür. Liberal ekonomiye geçme ve kapitalistleşme açısından önemli yer tutar.

Liberalizasyon sürecinin yani dış ticaret üzerinde bulunan sınırlamanın azaltılması 24 Ocak 1980 tarihinde kararlaştırılan istikrar programı ile başlamış, döviz kıtlığı ve enflasyon problemlerini ortadan kaldırmaya yönelik kısa ve uzun dönemli kararlar alınmıştır. İstikrar programı kapsamında ekonomi, yönetim ve siyasi alanlarda devlet tarafından gerçekleşen müdahaleleri en aza indirerek, sanayileşmeyi ihracata dönük gerçekleştirme ve piyasa ekonomisine işlevsellik kazandırmayı temel amaç haline getirmişlerdir (Çetin ve Savrul, 2016: 515). En büyük amaç ihracatı teşvik edip piyasayı canlandırmaktır.

1980 yılının takip eden günlerde beş tane kalkınma planı tasarlanmış, ekonomi için bu planlar uygulanmaya konulmuştur. Dönüm noktası olan bu dönemde dış ticaret işlemleri serbestleştirilmiş, döviz kuru uygulamasına geçilmiş, yabancı sermaye teşvikleri başlamış ve ihracatın artmasına yönelik teşvikler oluşturmuştur. Bu istikrar programları sayesinde Türkiye'nin ihracatının artmasıyla var olan döviz ihtiyacını karşılama, dış çevrelerde güveni artırma ve bu güven sayesinde kredibilitiyi arttırmak beklentileri arasındaydı. Bu program sayesinde Türkiye'nin ihracatı artmıştır. Genelde

imalat sanayi mallarında bu artış yoğunlaşırken, üretim artışı firmaların atıl kapasitelerinin kullanılmaya başlanmasıyla sağlandığı görülmektedir (Kazgan, 2006: 147).

24 Ocak 1980 kararları sayesinde ihracata karşı aldığı önemli adımlardır. Bu kararlar şu şekilde özetlenmektedir: (Uludağ ve Arıcan, 2003: 47-48)

- Dış ticaret serbestleştirilmiştir,
- Yabancı sermayeyi ülkeye getirmek için teşvik edilmiştir,
- İthalat aşamalı biçimde serbestleştirilmiş,
- İhracata yönelik teşvikler verilmiştir,
- Gübre, ulaştırma ve enerji hariç sübvansiyonlar kaldırılmış,
- %32.7 devalüasyon yapılarak, günlük kur ilanı uygulamasına gidildi.
- Faiz oranları serbestleştirilmiştir.

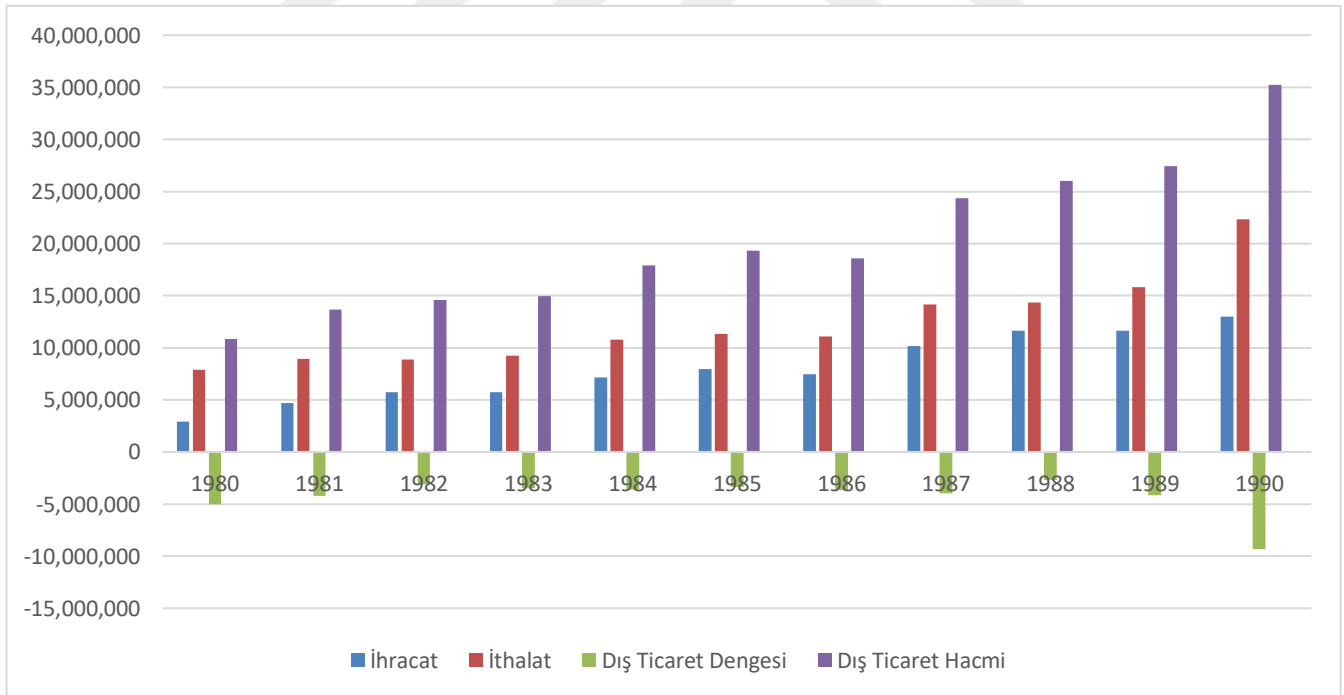
İthalatın kademeli olarak serbestleşmesi 1981 yılındaki ithalat programı ile başlamıştır. Fakat gümrük vergilerinin %76,3 olmasından dolayı, pek çok sanayi ürününün üzerindeki vergi oranı %100 ya da üstünde kalmıştır. Bu yüzden 1984 yılında vergi oranı %48,9 düşürülerek değişikliğe gidilmiştir. İthalat kotaları, dünya ekonomisine uyumlu olarak tarife dışı engellere kaydırılarak dış ticaret politikası izlenmiştir. Bunun yanında ithali yasak olan 1800 malı 459'a düşürmüştür. İlerleyen zamanlarda bu oran giderek düşürülmüş ve silah, uyuşturucu vb. mallar dışında yasak kalmamıştır. 1984'de izne bağlı ithal ürünler ise 100'den 33'e düşürülmüştür. 1990'da ise tamamen izne bağlılık kaldırılmıştır (Savrul vd., 2013: 70). Alınan önlemlerle ihracat hızlı biçimde gelişmiştir. 1980 yılında 2,9 milyar \$ ihracat rakamları görülürken, 1983 yılları arasında 5,9 milyar \$ yükselmiştir.

1983 ve 1984 yılında yeni ekonomik kararlar uygulanmış ve serbest ekonomi yaklaşımını getirmiştir. Uygulanan politikalarda öncelik serbestleşmeye verilmiş ve ekonomiye kaynak yaratacak gücün verimli kısımlara artarak dağılması sağlanmıştır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 52).

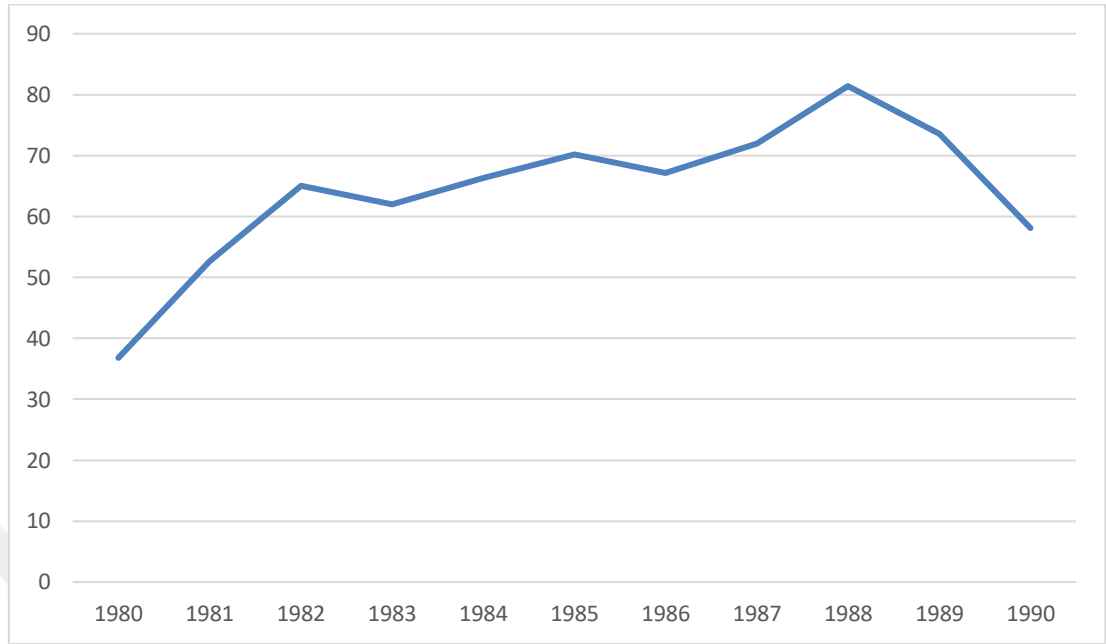
1989 senesinde “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 30 Sayılı Karar” ile yabancı sermayenin ülkeye gelmesine yönelik teşvikler sağlanmış, sermaye hareketlerinde bürokrasi düşürülerek kolaylaştırılmıştır. Türk parasının 1990 senesinde konvertibilitesi ilan edilmiştir (DTP, 2007: 11). Bu dönemde menkul kıymet yatırımlarını gerçekleştirme ve mevduat hesabı oluşturma serbest bırakılmış ve bankalar arası döviz piyasası kurulmuştur.

1980 ve 1989 yılları arasında hem ihracat hem de ithalat artmıştır. 1980 senesinde ihracat 2,9 milyar dolar iken 1989 senesinde 11,6 milyar dolara çıkmıştır. İthalat oranı ise 7,9 dan 15,7 milyar dolara erişmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı bu dönemde %37 seviyesinden %81 e kadar ulaşmıştır. Burada serbestleşme ve yabancı sermayeye yönelik yapılan teşvik ve ekonomi politikalarının olumlu etkilerinin sonucu olarak görebiliriz.

Grafik 8: 1980-1990 Yılları Dış Ticaret Verileri

Kaynak: TÜİK

Grafik 9:1980-1990 İhracatın İthalatı Karışılama Oranları (%)

Kaynak: TÜİK

1980 ve 89 yılları arasında artan ihracat miktarında dış konjonktürün payı da bulunmaktadır. Petrol fiyatlarında yaşanan yükseliş orta doğunun satın alma gücünü artırmış ve Irak ile İran arasında yaşanan savaştan dolayı Türkiye'nin ihraç ürünlerine talebi artırmıştır. İhracattaki yükselişin diğer nedeni de teşviklerdir. Özellikle sanayi sektöründe atıl kapasitenin kullanılması sayesinde ihracat artmış fakat 1988 yılından sonra kapasite kullanım miktarında sınıra ulaşılmasıyla ihracat oranı duraklamıştır (Sezgin, 2009: 180).

Hedeflere ulaşmak amacıyla uygulamaya konulan politikalar şunlardır; (Kabal, 2007: 35-38)

1. Döviz Gelirlerini Artırmak için Alınan Önlemler

24 Ocak kararları alınana dek katı ve kontrollü kur uygulanırken, kararlardan sonra gerçekçi ve esnek kur rejimi uygulanarak ihracat potansiyeli olan sektörlerin gelişmesine yardımcı olmuştur. Döviz kuru Merkez Bankası tarafından her ay belirlenmeye başlamıştır. Doları değeri başlangıçta 47,1 den 70 TL'ye artırılmış ve TL

diğer paralar karşısında %32,7 devalüe olmuştur. İhracatta üretim için gerekli girdiler vergiden muaf tutulmuştur. “İhracatı Teşvik Fonu” merkez bankası tarafından kurulmuş ve ihracatçıların bu fondan yararlanması sağlanmıştır. 1981 yılında günlük kur uygulamasına başlanmıştır.

2. İhracatın Serbestleştirilmesine Yönelik Tedbirler

1983 yılından itibaren dış ticaretin serbestleşmesi hızlanmıştır. İhracatın yanında ithalat işlemlerindeki kısıtlayıcı tedbirler kaldırılmıştır.

3. Fiyat Politikası

Mal piyasalarında ortaya çıkan, ikili fiyat durumlarını engelleyebilmek için önlemler alınmıştır. Mal fiyatlarının talep ve arz durumuna göre serbestçe oluşması sağlanmıştır. İç pazarda rekabet ortamının açılması belirlenmiştir. Piyasa koşullarına göre sermaye ve işgücü gibi üretim faktörleri serbestçe belirlenmiştir.

4. Yabancı Sermaye ile İlgili Tedbirler

Gelişmiş teknolojinin yurda getirilmesi, rekabet gücünün artması ve yurtdışı tasarruflarından yararlanabilmesi amacıyla yasal ve yönetsel olarak yabancı sermaye politikasında düzenlemeler yapılmıştır. “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’na” ilaveten ‘Çevre Kararnamesi’ ile yabancı sermayeyi teşvik için kararlar alınmıştır. 1984 yılında kambiyo rejiminde serbestleşme açısından önemli adım atılmıştır. 1984’den itibaren şahısların döviz taşıması suç olarak kabul edilmemiş ve döviz alım satımının yanında bankada hesap açılmasına izin verilmiştir.

5. Faiz Politikası

1980’de vadeli tasarruf ve kredi faizleri serbest bırakılmıştır. Böylelikle bankacılıkta rekabeti arttırmak, finansal sektörü derinleştirmek ve tasarrufları arttırmak hedeflenmiştir. Öncesinde var olan yüksek enflasyon sebebiyle negatif biçimde olan reel faiz hızla artmıştır. 1982 banker krizinden **sonra** faizlerin serbest olmasına son verilmiştir. 1988’den sonra ise faiz oranları tekrar serbestleşmiştir.

6. Finansal Sektör Raporları

1982 senesinde yaşanan kriz nedeniyle bankacılık problemlerinin çözülmesinin gerekliliğini göz önüne çıkarmıştır. 1985 de bu kapsamda Bankalar

Kanunu yenilenmiştir. Uluslararası normlara uygun olarak sermaye yeterlilik oranının hesaplanması sağlanmıştır. Tasarruf mevduatı sigortası 1983’de uygulanmaya başlanmıştır. 1983’de Sermaye Piyasası Kurulu faaliyete başlamıştır. Bankalar ve finans kurumları SPK denetimine tabiidir. Döviz, sermaye ve para piyasalarında yeni kurumların yaratılmasına ve para politikasının aktif olması için 1983 yılından sonra araçların geliştirilmesine yönelik ağırlık verilmiştir. 1985’de kurulan İMKB 86 senesinde faaliyete geçmiştir. 1986’da “Bankalararası Para Piyasası”, 1987’de “Açık Piyasa İşlemleri”, 1988’de “Döviz Efektif Piyasası”, 1989’da “Altın Piyasası” Merkez Bankası bünyesinde kurulmuştur. Bu araçların oluşturulmasındaki esas atıl tasarrufların finansal sistemde olmasını hızlandırmak, fiyatların piyasa ortamında oluşmasını sağlamak, alternatif yatırım sahaları yaratmak ve fon idaresinin bankalarda meydana getirmesine öncülük etmektir.

Ağustos 1989 senesinde kabul gören ‘32 Sayılı Karar’ ile beraberinde döviz ve efektif devinim üstündeki kısıtlamaların ortadan yok edilmesiyle beraber kambiyo rejiminin tam açık olma zamanı başlamıştır. Bu karar üç esas amacı içermektedir: (Gürgün, 2003: 63)

- Yerli yatırımcılara, sermaye hareketlerini serbestleştirerek yatırım alternatiflerinde artış sağlamak ve yabancı yatırımcılara piyasaları açarak faal piyasa yapısını oluşturmak,
- Uluslararası finansal piyasalarda, liberal bir kur sistemi ile bütünleşmeyi sağlamak,
- Bankaların serbestleşen sermaye hareketleri sayesinde yurt dışından kredi almasını sağlamaktır.

Alınan bu kararlar birlikte sorunlar gelmeye başlamıştı. Yabancı sermaye yatırımlarındaki artışla birlikte faizlerde görülen yüksek rakamlar, maliyetlerde yaşanan artışlarla beraber ekonomi politikalarda uygulamada güçlük yaşamıştır. Bu durumlar ileriki dönemde kriz yaşanmasının ilk adımlarıydı.

1980 ve 1989 yılları arasında uygulamaya konulan politikalar sonucunda sanayi mallarının ihracat oranlarında ciddi biçimde artışlar yaşanmış ve uluslararası rekabet ortamı Türkiye'ye kalite ve verimlilik anlayışı getirmiştir. Uluslararası pazarlarda, Türk sanayicisi pazarlama ve üretim yapma konusunda gündeme girmiştir (Kabal, 2007: 42). Ekonomik serbestleşme ile yüksek teknolojik aletlerinde ithalatı ve genç iş gücü ile sanayi üretimlerinde artış yaşanarak uluslararası piyasada Türk sanayi ürünleri de yer almaya başlamıştır.

1980 yılında enflasyon rakamının üç haneli olması 101,4, işsizlik 8,6 ve faiz %33 oranlarında olması sefalet endeksinin 117,8 oranında olmasına ve 1980-1990 yılları arasında en yüksek rakama ulaşmasına neden olmaktadır. 1980 kararları ile enflasyon oranlarında düşüşün olması, ihracatın artmasıyla döviz girdilerinin artmasıyla istihdamın artması ve işsizliğin azalmasına neden olmuştur. 1980 yılından itibaren sefalet endeksinde düşüş yaşanmış ve 1990 yılına gelindiğinde 68,29 oranına yükselmiştir. Finansal gelişmişlik oranlarına bakıldığında 1980 yılında başlanılan serbestleşme hareketiyle bankaların kredi hacminin, borsa değerinin ve parasal büyüklükleri artmaya başlamıştır. 1980 de 0,13 olan finansal gelişmişlik oranı 1990 yılında 0,18 oranına yükselmiştir. Dış ticaret hacmi incelendiğinde ihracat ve ithalatta yaşanan artış ile bu oranda artmıştır. İhracat için verilen teşvikler sayesinde 1980-1990 yılları arasında Türkiye piyasada kendine yer edinmiş ve dış ticaret oranları artmıştır.

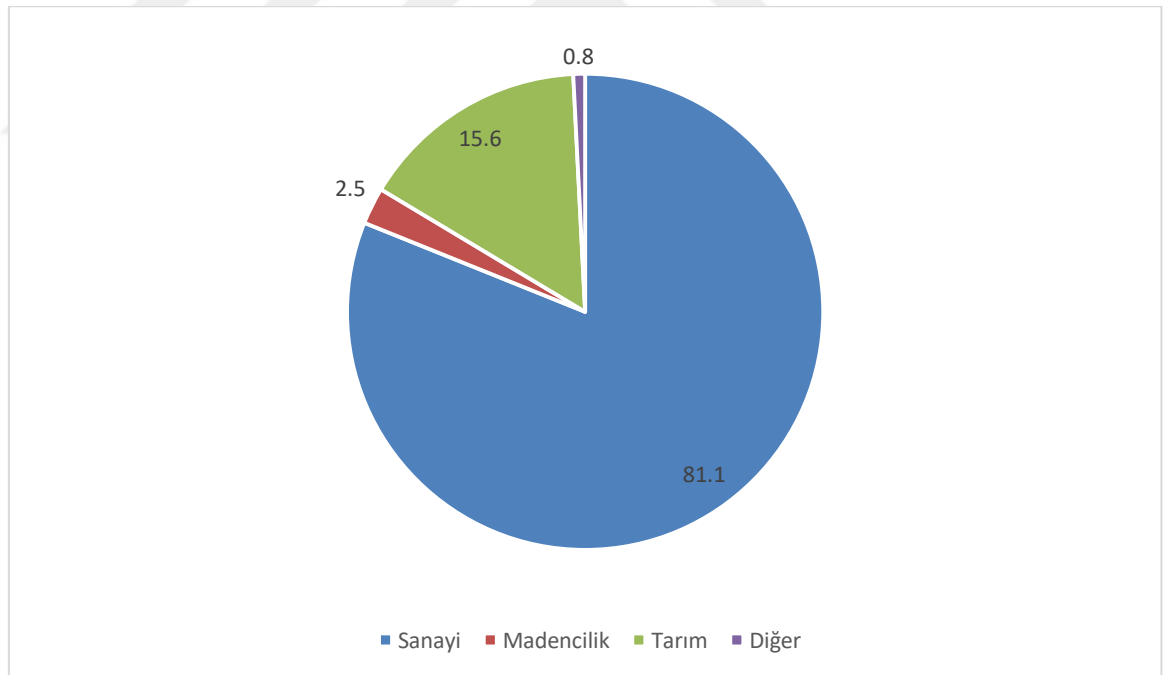
2.2. 1990-2000 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi Ve Uygulanan Politikalar

Türk Lirası Şubat 1990'da konvertibl para kabul edilmiştir. Türkiye'de bu kararlar yerleşik tüzel ya da gerçek şahısların yurtdışından nakdi ve aynı kredi temininde bulunmaları serbest bırakılmış, bankalardan döviz kredisi alma, döviz bulundurma, döviz ihracı ve ithalindeki engeller kaldırılmıştır. Bu sayede ödemeler dengesinin, sermaye kalemi dışı açılmış ve ayrıca özel sektör borçlanma durumu kolay yapılmıştır (Kabal, 2007: 43). Ancak 1990 yıllarda başlayan iç borcun devamlılığı, mali yapının sağlıklı olması ve ortada bulunan problemlere kalıcı sonuçlar bulunamaması bu dönemde krizlere yol açmıştır.

32 Sayılı Karar sayesinde ortaya çıkan alt yapı sayesinde 1990'lı yıllarda yurt içi tasarrufların kısıtlı olmasından kaynaklı hızlı biçimde artan kamu açıklarını finanse etmek amacıyla "sıcak para politikası" fikrine başlanmıştır. Döviz kuru politikası takip edilerek, reel faizle borçlanarak, kamu açıklarının finansmanını kolaylaştırmayı hedef edinen bu politika gerek kamu gerekse özel sektör borçlanmasını özendirmiştir (Sarı, 2004: 54).

Türkiye'nin 1990 senesinde dış ticaret hacmi 35,2 milyar dolar olmuştur. 12,9 milyarlık (%37) kısmı bu hacmin ihracatını oluştururken, 22,3 milyar dolarlık (%63) kısmını ithalat oluşturmaktadır (Özdemir vd., 2016:163). Aşağıda ihracatın sektörel dağılımını gösteren grafik yer almaktadır. Bu dağılımda madencilik %2,5, tarım ürünleri %15,6 paya sahiptir.

Grafik 10: İhracatın Sektörlere Göre Dağılımı (%) (1990)

Kaynak: TÜİK

Grafik 11: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına Göre Türk Dış Ticaretinin İthalat Oranları (%) (1990)

Kaynak: TÜİK

1991 yılında Kuveyt'e harekât düzenlendi. Bu durum Türkiye için olumsuz durum oluşturmuştu. Büyüme hızı yavaşlamıştır. Türkiye'yi savaştan kaynaklı riskli ülke durumuna gelmiştir ve yabancı sermayenin kaçışı ile ekonomisi durgunluk yaşamıştır.

Körfez Savaşı (1990-1992), küresel ekonomik durgunluk ve Türkiye'de görülen yüksek miktarda enflasyon oranları, ekonomik dengeleri kötü etkilemiştir. 1994'te gerçekleşen ekonomik krizle beraber, ekonomik düzenin yeniden yapılandırılması ve sürdürülebilmesi amacıyla '5 Nisan 1994' yılında ekonomik paket hazırlanmıştır. İhracat oranları Türk lirasının devalüasyonu ile beraber yeniden artış yaşamıştır (Özdemir vd., 2016:164). Kısa süreli süren ama uzun süre etkisi altında kalan 1994 krizinde TEFE %121, TÜFE %106 rakamlarını görmüştür. İşsizlik ise %20'yi bulmuştur.

5 Nisan kararlarıyla enflasyonun düşürülmesi ve kamu açıklarını azaltmayı hedeflemişlerdir. Bunun için sıkı maliye politikası uygulanmış, kısıtlamalar getirilmiş

ve bir defaya mahsus vergiler kamu için uygulanmıştır. Alınan kararlar iç talepte yaşanması beklenen artışa dönük olması, yüksek dış borç ve enflasyonu artıracığından uygulanabilir değildi. Kriz ortamından çıkışın yalnızca ihracat artışından olacağı gözükmekteydi. Bunun için yabancı sermayede artış ve ihracat miktarında artış öngörülmekteydi. Fakat somut çözümler getirilememiştir. İlgili politikanın uygulamaya konulması sayesinde az miktarda da olsa dış borçlanma ihtiyacı azalmıştır. Ayrıca dış borç stoku azaltılmıştır. Fakat finans ve mal piyasalarında yaşanan güvensizlik devam etmiş ve 1995 senesinden sonra ekonomik büyüme yüksek faiz arbitrajı ve kısa zamanlı sermaye aracılığı ile sürdürülmüştür (Kabal, 2007: 46). Faiz ve kur arasındaki dengesizlikler, kredi kuruluşları tarafından yapılan açıklamalar piyasayı tedirgin etmiş ve bu durum Türkiye’yi krize göndermiştir.

Yaşanan krize hükümetin faiz oranlarını düşürmek için yapmış olduğu, hazine ihalelerinin art arda iptalini gerçekleştirilmesiyle para dövizine kaydı ve kurun önüne geçmek için faizlerin yükseltilmesini zorunlu kıldı. Faiz oranları bir anda 400 rakamını gördü. Bu artış yatırım ve tüketim kararlarını engelleyince ekonomi durdu ve kriz gerçekleşti. İlk kez Türkiye’de üretilen ürünlerin satılmadığı kriz gerçekleşti. Bu krizden sonra Mayıs 1994’te Türkiye ‘Uluslararası Para Fonu (IMF)’ ile stand-by anlaşmasını 14 aylık imzaladı.

1994 ve 2000 senesinde Türkiye’nin uyguladığı istikrar programlarının çözmeye uğraştığı, yabancı sermaye girişinin istikrarsız olması, finans piyasasında başlamış ve reel sektöre kaymış olması krizlerin ortak noktalarını; yüksek dış borçlar, bütçe açıkları, enflasyonda artış, negatif faiz oranları, üretimin düşmesi, bankada artan açık pozisyonlar ve globalleşmeyle hızlı fon akımları gösterilmektedir (Mangır, 2006: 464).

5 Nisan tarihinde alınan karar da krizden çıkmak için bir yoldur. Bu programın amacı kamu açıklarını azaltıp, enflasyon oranını azaltmayı, bunun yanında sürdürülebilir büyüme sağlamaktır (Karaçor ve Alptekin, 2006: 311). Bu çözümler kısa vadede olmuştur. Uzun vadede bankacılık sektörünün problemleri haline dönmüştür. Tam mevduat garantisi, çarpıklıklara ve piyasa disiplininin yok olması,

ahlaki riziko nedenlerini ortaya çıkararak risk alma güdüsünü finansal piyasalarda artırmıştır (Er, 2011: 313). 1994 senesi Türkiye için önemli bir tarih olmuştur. Büyümenin negatif yönlü olması, enflasyonun yüksek rakamlarda bulunması ile kredi notu düştü ve döviz alımlarına hareket başladı. Bu da kuru sabit tutan merkez bankasının rezervlerinde erime yaşattı ve en yüksek enflasyon rakamlarının görülmesine neden olmuştur. Bu sorunlar ileride 2001 krizinin temelini atmıştır.

Türkiye bu dönemler arasında 1995'te 'Dünya Ticaret Örgütüne', 1996'da 'Gümrük Birliği'ne üye olmuştur. 1997 senesinde yaşanan Asya Krizinden az etkilenen Türkiye, 1998 yılında yaşanan Rusya Kriziyle büyük ölçüde sarsılmıştır. Sermaye kaçıışı yaşanmış, döviz kurları artmış, faiz oranları yükselmiş ve büyüme de düşüş yaşanmıştır. AB mallarının gümrüksüz biçimde ülkeye girmesiyle, dış ticaret açığı da yükselmiştir. 1999 yılına gelindiğinde sıcak paranın Türkiye'den çıkışıyla ekonomik denge bozulmuş ve bu yılda IMF ile stand-by anlaşmaları gerçekleştirilmiştir (Özdemir vd., 2016: 164). Türkiye ile AB ülkeleri arasında gümrük birliği anlaşması, ürünlerin serbest biçimde dolaşımını kapsamaktadır. Bu anlaşmayla vergi gelirlerinde kayıp yaşattı. İthalat rakamlarında yükselmeler görüldü bu da cari açığın artmasına sebep oldu. Dış ticaret hacminin yükselmesi bu dönemde ithalattaki yükselme ile ilişkilidir.

1996 yılında girilen Gümrük Birliği ile ithalat artması ile Türkiye sorumluluklarını yerine getirememiş, Avrupa da yaşanan durgunluk ve savaşlarla kara yolu taşımacılık sektörü olumsuz etkilenmiş, tarım mallarının ihracatındaki rekabet kızılaşmasıyla ihracat oranları beklenenin altında kalmıştır. Yaşanan olumsuz durumlar sebebiyle ihracatın ithalatı karşılama miktarı %50'ye gerilemiş ve dış ticaret açığı artmıştır (Sezgin, 2009: 182).

Dönemin başlarında ihracatta yaşanan durağanlık ve artan ithalatı söz konusudur. Sabit olan sermaye yatırımlarında üretken sektörlerle payların düşmesi sebebiyle, 1990 senesinin başında ihracat doğal büyüme sınırına ulaşmıştır. Bunun yanında ihracattaki yavaşlamanın sebebi; iç talebin genişlemesi, kur politikası, ihracat teşviklerinde yaşanan gevşemedir.

Tablo 2: Dış Ticaret Göstergeleri (1990-1999) (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	Yüzde Artış Oranı	İthalat	Yüzde Artış Oranı	Dış Ticaret Açığı	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1990	12.959	11,5	22.302	41,2	-9343	35.261	58,1
1991	13.593	4,9	21.047	-5,6	-7454	34.640	64,6
1992	14.715	8,3	22.871	8,7	-8156	37.586	64,3
1993	15.345	4,3	29.424	28,7	-14079	44.769	52,2
1994	18.106	18,0	23.270	-20,9	-5164	41.376	77,8
1995	21.636	19,5	35.709	53,5	-14073	57.345	60,6
1996	23.225	7,3	43.627	22,2	-20402	66.852	53,2
1997	26.261	13,1	48.559	11,3	-22298	74.820	54,1
1998	26.974	2,7	45.921	-5,4	-1897	72.895	58,7
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	-14084	67.258	65,4

Kaynak: TÜİK

Yukarıda ki tabloda da görüldüğü gibi yılın başında yaşanan olumsuz gelişmeler 1991 senesinde değişmiştir. 1991 yılında “İhracatın Geliştirilmesi ve Desteklenmesine İlişkin İhracat Finansman Kararı” uygulamaya konulan, direkt olarak ihracatın parasal teşviklerinden vazgeçilmesiyle, teşvikin üretim aşamasına geçilmesi sağlanmıştır. İhracatçı ve üretici şirketler, birden fazla ortak bulunan dış ticaret firmaları ile, bu firmaların ihracat kredisinden faydalanması kararı getirilmiştir. Bu yılda kur hareketleri ihracatı desteklemiştir. Bu nedenle ihracatın ithalatı karşılama yüzdesi 64,6 olmuştur. 1992 yılında değişiklik olmamıştır. OECD ülkelerinde 1993 yılının başında ekonomik durgunluğun devam etmesi, döviz kurları üzerindeki baskı ve iç talepteki canlılık nedeniyle ihracat 4,3 oranında artarken, 28,7 oranında ithalat yaşanmasıyla ihracatın ithalatı karşılması %52,2 miktarına gerilemiştir. 1994’de kriz sonrasında Türk lirasının %60 olarak devalüe edilmesiyle ithalat caydırılmıştır. Talebin iç piyasada daralmasıyla, ihracatçı firmalar dış piyasalara yönelmiştir. Yaşanan ihracat işlemlerinin yükselmesine karşı karşılama oranı %60,6 olmuştur. 1996 da ihracat oranı diğer yıla göre artmıştır. 1997 ihracat %13,1 artmıştır. Bu yılda yaşanan ithalat düşüklüğü ile ihracatın ithalatı karşılama oranında iyileşme olmuştur. 1998 senesinde ekonomik büyüme de yaşanan yavaşlama ile ithalat gerilemiştir. 1999 yılında yaşanan Rusya krize ve büyük afet nedeniyle ekonomi küçülmüş ve ithalat ve ihracatın gerileme gösterdiği bir sene olmuştur (Kabal, 2007: 47-48). 1990 yılları başında Güney Doğu Asya ve Rusya’da gerçekleşen devalüasyonlardan etkilenmiş ve 1998 yılları sonlarında Türkiye bu ülkelere olan ihracatını etkilemiştir ve ithalatı arttırmıştır.

Tablo 3: Sektörlere Göre İhracat

Yıl	Tarım	%Değişim	%Pay	Madencilik	%Değişim	%Pay	Sanayi	%Değişim	%Pay
1990	2388	18,7	18,4	329	-20,0	2,5	10242	11,7	79,0
1991	2732	14,4	20,1	286	-13,1	2,1	10575	3,3	77,8
1992	2260	-17,3	15,4	264	-7,7	1,8	12191	15,3	82,8
1993	2381	5,4	15,5	238	-9,8	1,6	12726	4,4	82,9
1994	2470	3,7	13,6	272	14,3	1,5	15364	20,7	84,9
1995	2314	-6,3	10,7	406	49,3	1,9	18916	23,1	87,4
1996	2179	-5	9,4	369	-9,1	1,6	20526	8,5	88,4
1997	2387	9,5	9,1	404	9,5	1,5	23313	13,6	88,8
1998	2375	-0,5	8,8	364	-9,9	1,3	24065	3,2	89,2
1999	2095	-11,8	7,9	385	5,8	1,4	23958	-0,4	90,1

Kaynak: TÜİK

Yukarı da ki tabloya göre tarım ürünlerindeki ihracat zamanla azalış ve yükseliş gösteren bir yol izlemiş ve dönem sonunda bu durum ilk yıllara göre gerilemiştir. Madencilik mallarının ihracatı ise dönem başına göre sonunda yarı yarıya düşüş göstermiştir. Sanayi mallarında ise ihracat dönem içinde devam eden artış yaşanmıştır. İhracatın %90,1 oranını sanayi malları oluşturmaktadır. Sanayi ürünlerinin her yıl artarak giderken 1999 yılında negatif yönlü olarak azalmasında doğal afetin etkisi de söz konusudur.

Makroekonomik politikalardaki önceliğini, ihracatta yaşanan artış ve kalkınma stratejisi sayesinde kaybetmiş ve öncelik kamu finansmanı ve sürdürülebilirliği almıştır (Kabal, 2007: 50). 1990 ve 2000 yılları arasındaki sefalet endeks oranlarına bakıldığında zaman 1994 krizi ile %5,5 küçüle ekonomi kriz sonrasında %7 oranında büyümüştür. Ancak enflasyon oranları düşürülebilmiştir. Enflasyon oranlarının yüksek olmasıyla tekrardan sefalet endeks oranların da 1990 yılında 68,29 oranından hesaplanmıştır. Ancak 1999 yılında IMF ile imzalanan anlaşma yüksek enflasyonu düşürmeyi ve yapısal zayıflıkları gidermeyi amaçlamıştır. İlk olarak faiz oranları bu politika ile hızlı bir düşüş yaşadı bu yüzden sefalet endeksi ilk yıllara göre 2000 yılında 60,99 oranına düşüş sağladı. Bunun yanında finansal yapıda yaşanan değişiklikler yani bankacılık sektöründe gerçekleştirilen yapılandırma ile 2000 yıllarına doğru 0,42 oranlarına yükseldi ancak bu yapılandırmalardan kaynaklı dış borçlanmanın artması bu durumu 2001 krizine sürükledi.

Sonuç olarak '32 sayılı karar'' ile başlayan dönem, ihracatta görülen tıkanma ile ihracata dayalı strateji büyüme için çıkış sağlayamamıştır. Artan borçlanma, kamu maliyesinde yaşanan bozulma, yüksek faiz ve enflasyon sebebiyle dış ticaret dataları kötüleşmiştir. Ekonomik büyümede dalgalanma yaşanmış ve ekonomik büyüme de daralmalar olmuştur. Kısa süreli olan sermaye devinimlerinin, Türkiye ekonomisine giriş ve çıkışıyla finanse edilmesiyle, ithalata dayalı gerçekleşen büyüme yaşamıştır. Türk lirası, kötüleşen makro büyüklüklere göre değerlendirilmiş, bu değerlendirme ile ihracat mallarında rekabet gücünü kötü etkilemiştir.

2.3. 2000-2010 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi Ve Uygulanan Politikalar

Türkiye'de ithalatta yaşanan giderlerin yükselmesi, ihracattan gelen gelirlerin düşmesi ve böylelikle dış ticaret açığının artması ülke ekonomisini doğrudan etkilemiştir. 2000 yıllarının başında yaşanan büyüme dış ticaret hacmini genişletmiş, dış borçları artırmış, cari işlemler açığı yükselmiş ve uluslararası piyasalardaki dalgalanmayla bankacılık sektörünün kırılgan yapısı etkilenmiş ve Türkiye krize girmiştir (Uçar vd., 2019: 333). 2000 yılında alınan önlemlerle faiz oranlarının yükselmesi kısa süreliğine durdurulmasına rağmen, beklenen oranlara düşürülemediği ve iç piyasa toparlanamamıştır ve bankaların finansal yapıları bozulmuştur. Bu durum 2001 krizini yaşatmıştır.

22 Kasım'da yaşanan kriz finansal sistem kayıplıdır. Temel sebebi ise bankacılık sektörüdür. Bankaların boşluk olan pozisyon durumlarını kapatmaya çalışmaları, özel ve kamu bankalarının borçlanma telaşına girmesine sebebiyet vermiştir. Bankaların dış borçlanmada yaşadığı zorluğun sebebi, Türkiye'nin dış piyasalarda borçlanma faizi üstündeki risk priminin yükselmesidir. Yükselen likidite ihtiyacının yanında yüksek likidite faizi arayışı sonucu bankaların döviz talebi yükselirken, hazine kağıtlarını yabancı bankalar satarak, Türkiye'den çıkma yoluna gitmiştir (Karaçor, 2006: 387). 1999 senesinde imzalanan stand-by anlaşması dahilinde temel hedefin enflasyonu düşürmek olmasıyla bu hedefe ulaşamaması güveni sarsmış ve Kasım krizini yaşamaya hız kazandırmıştır (Bahar ve Erdoğan,

2011: 12). 1999 yılında yaşanan kriz, Asya Krizi ve Marmara Depremi olaylarıyla durgunluk yaşanan ihracata ek olarak turizmde de durgunluk yaşanmış ve bu yılda gayri safi milli hasılda çöküş yaşanmıştır.

2000 ve 2001 krizlerine kadar uygulanan ‘Para Programının’ amacı, tek haneli enflasyon ve sürdürülebilir borç yönetimine ulaşmaktır. Bu hedef için makroekonomik istikrar sağlanması ve döviz kurlarını kontrol etmek amaçlanmıştır. Döviz kurunun ‘çıpa’ olarak kullanılmasıyla, yabancı ve yerli sermayenin düşük faiz ortamında yatırımının yapılması, enflasyon ve faiz oranlarının düşürülmesi, dış piyasalarda Türkiye’nin kredibilitésinin artırılması, ekonomik canlanma hedeflenmiştir. Merkez Bankası döviz kurlarında spekülâtif dalgalanmaların yaşanmayacağını belirtmiştir. Fakat enflasyon hedeflerine ulaşılamamış, Türk lirasının reel olarak diğer paralara karşı aşırı değerlenmesi yaşanmıştır. Türk lirasında yaşanan aşırı değerlenme ithalatı teşvik etmiş ihracatı olumsuz etkilemiştir ve cari işlemler ile dış ticaret açığı artmıştır. İthalat rekor bir artışla %34’lük yani 54,503 milyar dolara ulaşmış, ihracat ise yalnızca %4,4 ile 27,775 milyar dolara ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama miktarı gerilemiş ve dış ticaret hacmi 82,278 milyar dolar olmuştur (Hepaktan, 2008: 8).

2002 senesinde ihracatta ve ekonomide düzelmeler yaşanmıştır. İhracat 36,1 milyar \$ oranından 2008 sonlarında 132,1 milyar \$ yükselmiştir. Kriz sonrasında ‘Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’ ile ihracatın yükselişi yaşanmıştır. Bunun nedenleri arasında uluslararası piyasalarda rekabet etme arzusu, faizin düşmesi, tüketim talebinin artması ve doların euro karşısında yaşadığı değer düşüşüdür (Çetin ve Savrul, 2016: 523).

‘Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’ ile Türkiye ekonomisi disiplinli kamu maliyesi uygulaması ve yoğun derecede yabancı kaynak kullanımına dâhil olmuştur. Dalgalı kur ve para politikasında enflasyonu amaçlamak bu programın özelliğidir. Kur ve para politikası, mücadele ettiği enflasyonda başarı sağlamış ve enflasyonun düşmesini sağlamıştır. Ancak cari işlemler dengesinde bulunan açıkta artışı engelleyememiştir (İnan, 2006: 12). Program dâhilin de 2001 yılından sonra 2002

yılında sanayi üretiminde artışlar yaşanmış, kapasite kullanım oranları ve ihracat artmıştır, fakat istihdam göstergelerinde iyileşme görülmemiştir.

2003 senesinde Türk Lirası değer kazanmış ve son 26 yıl içerisinde enflasyon en düşük seviyeyi yakalamıştır. Merkez bankası tarafından etkin para politikası bu olumlu gelişmenin nedenidir (Afşar, 2010: 61). Bu yılda enflasyon düşmüş, TL değer kazanmıştır ve bu sebeple merkez bankası rezervleri artmıştır. İthal girdi ile yapılan ihracat işlemlerinde maliyet azalmış ve ihracatımız artmıştır.

2004 senesinde dış ticaret hacmi artmış ve en çok Almanya ile dış ticaret yapılmıştır. 2005 yılında ithalat ve ihracat rakamlarının artış hızı düşmüştür. Bu yılda ithalat rakamlarındaki artışın sebebi ise ithal girdidir. 2004 yılının sonunda istikrarlı büyüme ve düşük enflasyona ulaşılmıştır. Bu başarıya ulaşmanın en büyük etkisi ihracattır (Keyder, 2005: 53). Bu yıldaki cari açık, dış borca sebep olan sermaye girişleri sayesinde finanse edilmiştir (Yentürk, 2005: 35). 2005 yılı için temel makro ekonomik hedef enflasyonu aşağı seviyeye çekme, borç stoklarını azaltmak, parasal ve mali disiplini devam ettirmek olarak belirlenmiştir. 2000 yılların başına kıyasla 2005 senesinde Türkiye ekonomisi istikrarlı yapıya sahiptir. Uygulanan sıkı maliye politikası ile mali dengeyi sağlamıştır.

2005 yılından küresel krize kadar geçen zamanda mücadele edilen enflasyon ve artış yaşanan GSMH oranları olmuştur (Afşar,2010: 64). Üretimin ithalata kaymış olması işsizlik rakamlarında yükseklik yaşanmasının göstergesidir.

2005 senesinde yaşanan olumlu ekonomik gelişmeleri şöyle sıralayabilir; (Sak, 2001: 20)

- Petrol fiyatlarındaki yükselişe rağmen enflasyon hedefi başarılı olmuştur.
- Özelleştirme alanında büyük başarılar olmuştur. Telsim, Erdemir ve Tüpraş gibi yüksek oranlı satışlar olmuştur. ÖİB ve TMSF büyük gelirler kazanmıştır.
- Borç dinamikleri düşük faizler sayesinde iyileşmiştir. Milli gelir oranlarına göre kamu borçları iyileşmiştir.
- 2004 yılındaki dış borç aynı seviyede kalmıştır. (16,5 milyar dolar)

- Sıcak para girişi yüksek seviyede olmuştur.
- Konut kredileri ile bankalar parlak bir yıla geçmiştir.
- Faiz oranları düşmüştür.
- İnşaat alanında canlanma olmuştur.
- Para politikası sayesinde enflasyonla mücadele edilmiş ve ekonomik disiplin sağlanmıştır.
- Kalıcı ve uzun vadeli sermayeler kazanılmıştır.

2007 senesinde %4,5 seviyesinde büyüme ile beş yıldır ilk defa hedefin altında olmuştur. Uygulanan sıkı maliye politikası bütçedeki iyileşmeyi bozmuştur. İthalatta yaşanan artış dikkat çekmiştir. Türk lirasının değerli olmasına ve ihracatın yüksek olmasına rağmen bu durum küresel krize kadar devam edebilmiştir (TOBB, 2008: 97). 2007 yılında genel olarak ekonomimiz; büyümenin yavaşlama eğilimine girdiği, tarımdaki üretimin azalması, dış ticaret açığında yaşanan artışın devamı, ara malların ithalatının artışı, enflasyonun artması, kamu harcamalarındaki artış, uygulanan enflasyon odaklı para politikasını büyüme odaklı olmasına sebep olmuştur (Afşar,2010: 73). Hizmet, sanayi ve tarım sektöründe büyüme hızı düşmüş, GSYH'da da buna bağlı olarak azalma ortaya çıkmıştır.

2008 yılına girildiğinde ABD kaynaklı olarak baş gösteren küresel kriz, 1929 yılında yaşanan 'Büyük Buhran' krizi kadar hızlı ve etkili olmuştur. Dünyada yaşanan ikinci büyük kriz konumundadır. Mortgage sistemi sebebiyle çıkan kriz Eylül ayında başlamıştır. Mortgage kredilerinin biriken ödemesi yüzünden pek çok banka iflasını açıklamıştır. FED ve AMB resesyonu önlemek amacıyla faiz indirimine gitmiştir. 2001 yılından sonra Türkiye'de yaşanan yüksek faizler bile bu küresel krizle %6,5 seviyesine gerilemiştir (Buluş ve Kabaklarlı, 2010: 17).

AB ve Amerika başta olmak üzere gelişmiş ülkelerdeki hükümet ve merkez bankaları krizden dolayı acil önlemler aldı. Şirketlerin kurtarılması için kamu kaynakları piyasalar aktarıldı. Türkiye'de krizden dolayı özel sektör tarafında iç talep büyük ölçüde yavaşlamıştır. Kamu harcamalarında yaşanan artış ise büyüme oranını pozitif bırakmıştır. Bu artışın sebebi mali disiplinin gevşetilmesidir (Afşar,2010: 75).

Türkiye dahil pek çok ülke bu krizin etkisiyle faiz indirimini yaptı ve likidite desteğini piyasalara sağlamış oldu. Türkiye’de faiz düşürülmesinin yanında; vergi alacakları taksitlendirilmiştir, yurtdışında bulunan Türk vatandaşların paralarının ülkeye getirilmesi için projeler yapıldı, TMSF’den mevduata güvence yetkisi bankalar kuruluna verildi, stopaj oranı hisse alım satımlarından kaldırıldı, KOBİ’lere KOSGEB sayesinde kredi desteği verildi, Halk Bankası aracılığı ile de sanayici ve esnaflara kredi olanakları verilmiştir (Altuntepe, 2009: 137). Uygulanan politika ile piyasanın ihtiyaç duyduğu nakit akışı sağlanmış ve işletmeler kredi ile deseklenmiş, ekonomi canlı tutulmaya çalışılıp, küresel krizden en az hasarla kurtulmak amaçlanmıştır.

2009 yılında cari açık oranı bir önceki seneye göre %67 düşmüş ve 13 milyar 854 milyon \$ gerilemiştir. Bütçe açığı OVP öngörülen %6,6 oranı değil, GSYH’nın yaklaşık %5,5 seviyesinde gerçekleşmiştir (İKV, 2010). Yaşanan krizin iç talepteki etkilerini azaltmak için otomotiv ve beyaz eşya sektöründe ÖTV, bilgisayar ve mobilyada KDV oranları düşürülmüştür.

Tablo 4: 2000-2010 Dış Ticaret Verileri

Yıl	İhracat (\$)	İthalat(\$)	Dış Ticaret Dengesi(\$)	Dış Ticaret Hacmi(\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	27.774.906	54.502.821	-26.727.914	82.277.727	51,0
2001	31.334.216	41.399.083	-10.064.867	72.733.299	75,7
2002	36.059.089	51.553.797	-15.494.78	87.612.886	69,9
2003	47.252.836	69.339.692	-22.086.856	116.592.528	68,1
2004	63.167.153	97.539.766	-34.372.613	160.706.919	64,8
2005	73.476.408	116.774.151	-43.297.743	190.250.559	62,9
2006	85.534.676	139.576.174	-54.041.498	225.110.850	61,3
2007	107.271.750	170.062.715	-62.790.965	277.334.464	63,1
2008	132.027.196	201.963.574	-69.936.378	333.990.770	65,4
2009	102.142.613	140.928.421	-38.785.809	243.071.034	72,5
2010	113.883.219	185.544.332	-71.661.113	299.427.551	61,4

Kaynak: TÜİK

2000 senesinin başında görülen kriz, ekonomik alanda büyük kayıplara sebebiyet vermiştir. Öncesinde yaşanan büyük depremin de ekonomide yarattığı maliyetle birlikte dönem başında ekonomik durum kötü etkilenmiştir. Küresel krize kadar olan dönemde uygulanan politikalar sayesinde ekonomi toplanmaya çalışılsa da 2008 de yaşanan krizle birlikte ihracat değerinde düşüş yaşamıştır. Ancak diğer ülkelere göre uyguladığı politikalar sayesinde az etkilenmiştir (Özdemir vd., 2016: 171). Ekonomide yaşanan büyüme ile kişisel gelirler artarken, 2000 yılından 2010 yılına gelindiği zaman GSYH %33 arttı. Özelleştirme ile yabancı sermaye ülkeye giriş sağlamıştır. Bütçede gerçekleştirilen denge sonrasında enflasyon rakamı tek haneye düşmüştür.

Sefalet endeksi 2000'lerin başında 60,99 iken 2010 yılında 19,72 seviyesine kadar düşmüştür. Bunun etkisi enflasyon ve faiz oranlarında yaşanan düşüş etkisi vardır. Finansal gelişmişlik endeksi 2000 yılında 0,42 iken 2010 yılında 0,49 olmuştur. Yükselmenin az olması 2001 ve 2008 yaşanan ve finans sektörünü etkileyen krizlerdir.

2.4. 2010-2019 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi Ve Uygulanan Politikalar

2010 senesinin başında ekonomi toparlanmaya başlamış ve ihracat artmıştır. Ancak 2011 senesinde yüksek ithalat rakamından dolayı en yüksek dış ticaret açığı verilmiştir. 2012 senesinde ise ihracat ithalata göre artarak dış ticaret açığı azalmıştır. Bunun yanında 2013 yılında büyüme oranı beklenen seviyede gerçekleşmemiştir. Yaşanan kriz sürecine karşı dış ticaret konusunda ülkemizde olumlu gelişmeler olmuştur. Küresel kriz ve daha sonra AB'de görülen 2010 yılında borç krizi AB ülkelerine yaptığımız ihracatta azalmaya sebep olmuştur.

Krizden kaynaklı olarak Avrupa'ya olan ihracatın düşmesini, Türkiye ihracatını Orta Doğu ve Afrika'ya kaydırmış ve düşen ihracatını kısmi de olsa telafi etmeye çalışmıştır. İç talebe karşı büyüme stratejisini genişleyici maliye politikasıyla, mevcut cari açık borçlanmalarını kapatmak, döviz kur artışındaki durumu düzeltmek

için uygulanmıştır. 2010 yılından sonra uygulamaya konulan ekonomi politikaları, Ar-Ge ve ihracata dayalı olarak teşvik araçları oluşturularak mevzuatlarda güncellemeler yapılmıştır (Ulusoy ve Ela, 2015: 85). 2013 yılında enflasyonun 7,4, cari açık 7,9 ve işsizlik 9,7 oranlarında istenilen rakamlara ulaşamamış ve başarısız olunmuştur. Ancak büyümeni yüzde 4 olarak kalması 2013 yılı için başarı kabul edilmiştir.

2012 yılına kadar olan zamanda maliye ve para politikaları, kalkınma ve büyüme için bir arada kullanılmıştır. Enflasyonla mücadele programı, Türkiye için ekonomideki istikrarın temel alanı olmuştur. Döviz kurunda oluşan istikrarsız artış, makroekonomik dengesizliklere karşı genişletici ve daraltıcı maliye ve para politikaları uygulamak olumlu cevaplar vermiştir. 2008 yılındaki krizin sonuçları genişletici maliye politikası yani vergi için politika ile para politikasının etkili biçimde yararlanılarak talep yetersizliğini gidermiştir. 2010 senesinde, krizin etkisiyle oluşan borç yabancı sermayenin güvenli alanlar aramasıyla, politik, ekonomik ve coğrafi riskleri bulunan ülkelere yatırımların çekilmesine sebep olmuştur (Canbaz, 2019: 69).

2013 senesinde sermaye girişlerinin yükselmesiyle, kredilerde çok artış yaşanmıştır. Doğabilecek finansal dengesizlik riskini engellemek için makro ihtiyati önlemler ile düşük politika faizi uygulanmıştır. 2013 Ocak ayında politika faizi %5,5 olarak sabit olmuş, borç verme ve borçlanma faizi 25 baz puan azaltılmıştır. 2014 yılında 'TCMB Faiz Koridoru AltBant Politika Faizi' risklerin dengede tutulması için faizleri düşük tutmuştur. Politika faizi vadeli repo faiz oranını 2014 Ocak'ta %4,5'ten 10 oranına, gecelik borç verme miktarı %7,75'te 12 oranına, borçlanma faizi %3,5'ten 8 oranına yükseltilmiştir. 2014 senesinin ikinci yarısında, risk primlerinde düzelmeler sağlanmış, enflasyon düzelmiş, likidite toparlanmaya başlamış, enflasyona yönelik döviz kuru baskısı zayıflamıştır. Sıkı para politikası uygulaması sürdürülmüştür.

2014 senesinin dünya ve Türkiye ekonomisi için mühim kabul edilmesinin nedeni; küresel büyümenin yavaşlaması, dünya piyasalarında bulunan sarsıntılar, FED'in tahvil alımını düşürmesi, gelişmiş ülkelerin yaşadığı likidite sorunudur. Yaşanan tüm karışıklıklara rağmen Türkiye, büyüyen ekonomi, cari açığa azalma, ihracatta artma ve yatırımların devam ettiği ülke olmuştur.

2015 yılında Türkiye G20 zirvesinin dönem başkanı olmuştur. Bu olay Türkiye için ekonomik açıdan dünyaya tanıtılması yararına olmuştur (Şahin, 2016: 18-19). 2014 yılında Orta Vadeli Programda öngörülen hedefe ulaşıldı. Büyüme hızı %5,7 gerçekleşti. GSYH ise 9 bin 261\$ olarak hesaplanmıştır.

2015 yılında zorunlu karşılıklara faiz ödenme politikası devam ettirmiştir. Türk lirası, likidite yönetimi, döviz likiditesi tedbirleri, sadeleşme adımları, finansal istikrara ait normalleşme politikaları uygulanmıştır. Borçlanma faizi ve gecelik borç verme faizi arasında var olan faiz koridoru yani farkı genişletilmiş, kısa vadeli faizlerde para piyasasında konjonktüre göre düzenlenmesine olanak yaratan çerçeve oluşturulmuştur. Böylelikle, kısa zamanlı faizlerin ortalama getirisinin azaltılmasıyla kısa vadeli sermaye girişlerinin caydırıcı etki yapması amaçlanmıştır (Arabacı, 2017: 7).

Türkiye ekonomisini 2016 senesinde etkileyen üç temel unsur olmuştur. Bunlar; yeni oluşan global ekonomik şartlar, yurtiçinde yaşanan jeopolitik olaylar ve Merkez Bankası'nın para politikası uygulamalarıdır. Küresel ekonomik şartları gösteren üç ana gelişme olmuştur. FED'in faiz artış için beklentiler yıl boyunca sürmüş ve aralık ayında faiz yükselmiştir. Büyük Britanya AB'den çıkma kararını söylemiştir. Donald Trump ile Cumhuriyetçiler başkanlık seçimini kazanmıştır. Ülkelerden önemli sermaye çıkışları yaşanmıştır ve Türkiye olumsuz etkilenmiştir. Faiz oranlarında artış ve Türk lirasında değer kaybı olmuştur. Bu yılda gevşek para politikası izlenmiştir ve faizlerde indirim yapılmıştır. Yılın ikinci yarısında ise sıkı para politikası uygulanmıştır. Türk lirası değer kaybetmiş, enflasyon ve faiz yükselmiştir. Bunu etkileyen en önemli etmen ise 15 Temmuz günü yaşanan darbe girişimidir. Bu başarısız girişim sonucu Türkiye için yatırım yapılabilmesi için kredi notunu kaybetmiştir. Bu etkileri en aza indirmek için pek çok teşvik ve destek unsuru yayınlanmıştır. Yıl genelinde ek olarak yaşanan terör olayları da beklenti ve güveni olumsuz etkilemiştir. Ekonomideki riskler artmış ve dış politikalarda AB ve ABD ilişkilerinde de olumsuz olaylar olmuştur (TİM, 2017: 25-26). 15 Temmuz günü yaşanan darbe girişimi, FED'in faizi yükseltmesi ve yaşanan siyasi gelişmeler sonucunda Dolar/TL paritesi art arda yükselme gösterdi. Bunun üzerine Türk Lirası'nı teşvik kampanyası başladı. Türkiye ekonomisinin büyüme hızı yavaşladı. Yaşanan bu

sorunlar nedeniyle de Türkiye'nin kredi notu indirildi. Bu yıl Türkiye aleyhine bir dönem olmuştur.

Yaşanan olumsuzluklara rağmen 2017 yılında Türkiye ekonomisi verimli bir performans göstermiştir. GSYİH geçen yılın dönemine göre %7,4 oranında artış olmuştur. Güvenin kazanılması için 200 milyon TL tutarındaki kredi KOBİ'lere verilmiştir. Reel kurda oluşan düşüş, ithalat oranlarının düşmesine ve cari açığın düzelmesine katkı sağlamıştır (TCMB, Yıllık Faaliyet Raporu, 2017: 22). 2017 yılında Türkiye'nin makroekonomik göstergeler incelendiğinde enflasyon oranlarının yüksek olması, faiz oranlarının yükselmesine, yatırımların düşmesine istihdamın azalmasına yol açmıştır. 2017 yılında ihracat %10 artmış, ithalat ise %20 artmıştır. Bu sebeple ihracatın ithalatı karşılama oranı %4'e düşmüştür.

Ekonominin daralma konjonktürü 2018 yılı içerisinde tam anlamıyla krizi ifade etmese de etkilerin yoğun yaşandığı yıl olmuştur. Döviz kurları artmış ve Türk lirası değer kaybetmiştir. Yüksek enflasyondan arındırmak ve durgun ekonomiyi kurtarmak amacıyla mali araçlar kullanılmış ve vergi indirimleri yapılmıştır ve faizler düşürülmeye çalışılmıştır (Öz ve Baran, 2019: 1270). 2018'de enflasyon hızla artmaya başlamış, ekonomi yavaşlamış ve borç ödemesinde sorunlar görülmüştür. Türk Lirası bu dönemde dolar karşısındaki değer kaybı yüzde 40 seviyelerine ulaşmış, enflasyon %20'yi aşmıştır. Merkez bankası Türk lirasındaki kaybı önlemek için politika faiz oranlarını arttırmıştır. Pek çok firma borç ödemelerini yapamamıştır. Konkordato ilan eden firma sayısı 2018 yılında 846'ya ulaşmıştır. Bu dönemde alınan diğer önlemlere baktığımızda ÖTV oranları beyaz eşya ürünlerinde sıfırlanırken, araç alımlarında %35'e düşürülmüştür. KDV oranları mobilya sektörü için %8'e düşmüştür. Enflasyonla mücadelede gıda ve tüketim ürünlerinde %10 indirim için destekler verilmiştir.

İhracat oranlarında 2018 yılı içinde dalgalanma olsa da, Eylül'den sonra artış yaşanmıştır. İthalat oranları ise Temmuz'a kadar yükselirken, Ağustos'ta yaklaşık %25 düşüş yaşamıştır. 2017'de dış ticaret hacmi 390 milyar dolarken, 2018'de 360 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülke 2018 yılında Rusya 18,4 milyar dolar olurken, ihracat yaptığı ise Almanya 13,5 milyar dolar olmuştur (Yüksel,

2019: ET: 2.01.2022). Rusya'dan ithalatın en fazla yapılmasının ana sebebi doğal kaynak ithalatıdır.

Tablo 5: Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri (2010-2019)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
2010	113.883.219	185.544.332	-71.661.113	299.427.551	61,4
2011	134.906.869	240.841.676	-105.934.807	375.748.545	56,0
2012	152.461.737	236.545.141	-84.083.404	389.006.877	64,5
2013	151.802.637	251.661.250	-99.858.613	403.463.887	60,3
2014	157.610.158	242.177.117	-84.566.959	399.787.275	65,1
2015	143.838.871	207.234.359	-63.395.487	351.073.230	69,4
2016	142.529.584	198.618.235	-56.088.651	341.147.819	71,8
2017	156.992.940	233.799.651	-76.806.711	390.792.592	67,1
2018	167.923.862	223.046.879	-55.123.017	390.970.741	75,3
2019	180.870.840	210.346.889	-31.200.348	374.206.474	84,6

Kaynak: TCMB, TÜİK

TCMB, finansal ve fiyat istikrarını desteklemek için likidite araçlarını ve para politikasının öngörülebilirliği destekleyecek ve uygun bir bileşimle kullanmaya devam etmiştir. TCMB'nin 2019 yılında uygulamış olduğu politikalar şöyledir;

- TCMB, 7 gün süreli olarak repo ihale faizini, politika faizi olarak kullanmaktadır. Yıl sonunda politika faizi %12 seviyesine gerilemiştir.
- TCMB swap olanaklarını yoğun kullanmış, APİ fonlaması gerilemiştir.
- Finansal sisteme, yurtiçi altın tasarruflarının kazandırılması için adımlar atılmıştır.
- Para politikası, enflasyondaki azalışı devam ettirecek biçimde belirlenmiş, zorunlu karşılıklar finansal istikrara yönelik biçimde etkin kullanılmıştır.
- Zorunlu karşılıkta, bankaların yalnızca yükümlülüklerini değil, bilanço içi ve dışında kalemlerin temel alınabilmesi için TCMB Kanunu'nda değişikle mümkün hale gelmiştir. Ağustos ayında, zorunlu karşılıklara ödenecek faiz miktarı ve zorunlu karşılık miktarı, nakdi kredilerin Türk lirası cinsinden yıllık büyüme miktarıyla ilişkilendirilmiştir. Aralık ayında, krizlerin fonlarına

uygulanan karşılık oranlar ile yabancı para katılım fonu Türk lirası cinsinden reel büyüme oranları ile nakdi kredilerle ilişkilendirilmiştir (TCMB, 2020: 13).

2019 yılında Türkiye genişletici para politikası uygulamıştır. Bu yıl Türkiye için makroekonomik göstergelerini dengede tuttuğu yıl olmuştur. Faiz indirimlerinin olduğu, enflasyon oranlarının 2018 yılına göre düşüş gösterdiği, TL'nin istikrar kazandığı yıldır. İşsizlik bu dönemde %13,7 olmuştur. Bu dönemde en önemli olay Çin'de başlayan covid salgınıydı. Türkiye bu dönem için önemler almaya başladı. 2020 yılına kadar faiz indirimlerini devam ettirdi. Faizlerin düşük olduğunda yatırımlar artar fakat salgın etkisiyle yatırımlar azalmış ve büyüme düşük olmuştur.

Sonuç olarak son 10 yılda makroekonomik göstergelerde sürekli dalgalanmalar yaşanmıştır. Yüksek enflasyon rakamları satın alma gücünü düşürürken, döviz kurunda yaşanan artışlar siyasi ve iç/dış ekonomik durumları etkilemiştir. Üretime katılan iş gücü artarken, istihdam oranlarında düşüş yaşanmaktadır. İşsiz kişi sayısı son on yılda en yüksek düzeye ulaşmıştır. Kişi başına düşen milli gelir ülke paramız olarak artarken, dolar karşısında düşüş olduğunu söyleyebiliriz. Bu da alım gücünün olumsuz olarak etkilenmesine sebep olmuştur.

Sefalet endeksi her zaman Türkiye için olumsuz olmuştur. Türkiye'nin çözülemeyen faiz ve enflasyon sorunlarının yanında gün geçtikçe artan işsizlik özellikle 2000'li yıllarda da devam etmiştir. 2019 verileri ile tespit edilen sefalet endeksi 28,86 seviyesinde kendini göstermiştir. Uygulanan politikalar eşliğinde işsizlik rakamları aşağıya çekilemezken, enflasyon yüksek rakamları bulmuştur ve yükselişin ana sebebidir. 2018 ve 2019 yıllarında 95 ülkenin içinde 5. Sırada yer alırken, 2020 sefalet endeksi verilerinde 156 ülke içinde 21. Sırada yer almıştır. Türkiye'nin finansal gelişmişlik seviyesi ise diğer değişkenlere göre özellikle 2019 yılı için 0,86 yükselmiştir. Finansal gelişmişlik seviyesinin yükselmesi potansiyel yatırımcıları çekebilmek, ekonomik ve finansal istikrarı sağlamada ve ülkelerin büyümeleri için önemlidir. Türkiye için son yıllarda finansal gelişmişlik seviyesini yükseltmek için istikrarlı ve doğru finansal sistemini uyguladığı görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SEÇİLMİŞ ENDEKS VE DEĞİŞKENLERLE DIŞ TİCARET ANALİZİ

Bu bölümde Türkiye’de 1980 ve 2019 arasında dış ticarete kullanılan değişkenlerle, finansal gelişmişlik ve sefalet endeksleri arasında analiz yapılmıştır. Zaman serilerinde genellikle birim kök bulunmaktadır (Nelson ve Plosser, 1982). Analiz yaparken ilk olarak zaman serisinin arasındaki durağanlık halinin belirlenebilmesi amacıyla geliştirilen birim kök testlerinden yararlanılır. Bu testlere göre değişkenler arasındaki analizin, yapılıp yapılmayacağına kararının verilmesine yardımcı olur. Durağan olmayan verilerin kullanımı ile bitirilmiş bir analiz sahte regresyon sorunu ortaya çıkarmış olur. Analizde ortaya atılan hipotezlerin sahte regresyona sahip olarak kullanılma sorunu bu hipotezlerin geçersiz olmasına neden olur. Zaman serilerinin var olduğu araştırmada ilk olarak durağanlık testinin yapılması gereklidir. Serilerin durağanlık testini yapmak için “Dickey ve Fuller, 1981” ve “Phillips ve Perron, 1988” tarafından testler geliştirilmiştir. Bu çalışmada Augmented Dickey-Fuller birim kök testi kullanılmıştır.

3.1. LİTERATÜR TARAMASI

Aşağıda ilk olarak Türkiye’yi kapsayan çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra dünyada gerçekleştirilen benzer çalışmalar ve bulguları eklenmiştir.

Tablo 6: Türkiye'ye Yönelik Çalışmalar

Yazarlar	Dönem	Temel bulgular
Ünalnış (2002)	1970-2001	Türkiye'nin finansal gelişmişlik ve makroekonomik değişkenler arasında VAR ve VEC tekniği ile inceleme yapılmış ve kısa dönem için bakıldığı zaman ekonomik büyümenin finansal gelişmeye sebep olduğu, iki yönlü nedensellik ilişkisi ise uzun dönemde ortaya çıkmıştır.
Halıcioğlu (2007)	1968-2005	Ekonomik büyüme ve finansal gelişmişlik arasındaki analiz yapılmıştır, uzun vadede finansal gelişmişliğin ekonomik büyümeye neden olduğu ortaya çıkmıştır.
Beşkaya (2013)	1980-2010	Politik ve ekonomik faktörlerin hoşnutsuzluk üzerine etkileri incelemiştir. Sonuç olarak kısa dönemde dış ticaret açığı ve gelir eşitsizlik oranı artarken, hoşnutsuzluk da artmaktadır. Politik faktörlerin tümü uzun dönem için hoşnutsuzluk üzerine pozitif yönlüdür.
Güneş (2013)	1988-2009	Finansal gelişmişlik ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir, sonuç olarak ekonomik büyümenin finansal istihdamı arttırdığı, finansal gelişmişlik düzeyinin ölçüldüğu değişkenlerden para arzındaki artışın büyümeye neden olmadığı ortaya çıkmıştır.
Çondur (2016)	2007-2015	Sosyal parametreler yani intihar hızı, evlenme hızı, boşanma hızı, net göç hızı, suç işleyen kişilerdeki değişim ile Türkiye'de iktisadi hoşnutsuzluk endeksinin değişimi incelenmiştir. Sosyal parametrelerdeki ortaya çıkan değişim bölgeden bölgeye değişiklik göstermenin yanında ekonomik hoşnutsuzluk yükseldikçe sosyal parametrelerde yaşanan olumsuz gelişmeler yükselmektedir.
Şerefli (2016)	1975-2014	Türkiye'nin 1975-2014 yılları arası dış ticaretin ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Sonuç olarak aralarında ilişki çıkmamıştır.
Özcan (2016)	2003-2013	Türkiye ve AB ülkeleri arasında 2003-2013 yılları dahilinde hoşnutsuzluk endeksi üzerine analiz yapılmıştır. Okun endeksindeki %1 oranında yükselme yoksulluk üzerine %0,11'lik değişim yaratmaktadır.
Sağlam ve Sönmez (2017)	2001-2014	Finansal gelişmişlik ve büyüme arasındaki ilişkiye ekonometri analizi yapılmıştır. Uzun dönem için incelendiğinde finansal

		gelişmişlikten ekonomik büyümeye doğru ilişki tek yönlü nedensellik ilişkisi çıkmıştır.
Karaş ve Karaş (2017)	2003–2017	Türkiye'nin 2003–2017 yılları arasında ithalat ve ihracat arasındaki ilişki ile reel efektif döviz kuru analiz yardımı ile incelemiştir. Sonuca göre granger nedensellik analizi sonucuna göre ithalat ile reel efektif döviz kuru arasında ortaya çıkan ilişki çift yönlü, ihracattan ithalata ise tek yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır.
Şahin (2018)	2005-2018	Türkiye için enflasyon ve dış ticaret arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenler arasında nedenselliğin farklı aylar itibariyle olduğu ortaya çıkmıştır.
İzgi ve Yılmaz (2018)	1992-2016	Ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki incelenmiştir. İhracattan ekonomik büyümeye doğru çıkan ilişki tek taraflı olarak desteklemektedir.
Akcan ve Metin (2018)	2000-2017	İhracat ve ithalatın, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin analizi yapılmıştır. Küresel krizden önce ithalat ve ihracat, ekonomik büyüme sebebi olduğu çıkmıştır. Krizden sonra büyüme ve ithalat arasında ilişki çıkmamıştır.
Yurdakul ve Aydın (2018)	2003-2016	İhracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini sınamışlardır. Sonuç olarak ihracata dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.
Karabulut (2018)	1970-2016	İthalat ve ihracat ile milli gelir arasındaki ilişki Türkiye için incelenmiştir. Sonuç olarak milli gelirden ihracata doğru bulunan ilişki tek yönlü bir nedensellik ilişkisi iken, ihracat ve ithalattan milli gelire doğru ise bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır bunun yanında ihracat ve ithalatın milli gelir üzerinde etki bulunmadığı, milli gelirdeki gelişmelerin kısa dönem için ithalat ve ihracat üzerinde olumlu etki olduğu ortaya çıkmıştır.
Bağcı ve Börü (2018)	1960-2016	Ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkinin analizini gerçekleştirmiştir. Sonuçlara göre ihracat politikasıyla bir ekonomik büyüme modeli oluşturulması ortaya çıkmıştır.
Işık ve Çetenak (2018)	2000-2018	BRICS ve Türkiye üzerine iktisadi hoşnutsuzluk ve makroekonomik performansları karşılaştırılıp analiz yapılmıştır.
Oskay (2018)	2008-2018	Türkiye'nin içinde bulunduğu kırılğan beş ülke olarak belirtilen (Türkiye, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika ve Hindistan) ülkelerinin sefalet endeksi üzerine analiz gerçekleştirilmiştir. Sefalet endeks oranı en yüksek çıkan Türkiye ve Güney Afrika'nın makroekonomik performanslarını güçlendirebilmeleri

		<p>için, öncelikle yapısal sorunlarına çözüm getirici reformları uygulamaya koyması ve ekonomik politikalarla kamu borçlanma politikaları arasında koordinasyonu sağlaması önemlidir. Diğer taraftan, dışa bağımlılığı azaltarak cari açığı düşürmek, enflasyonu kontrol altına almak ve böylece devletin borçlanma maliyetinin de azalmasını sağlayarak, daha iyi bir makroekonomik performansa ulaşabilmek mümkün olabilecektir. Hindistan ve Endonezya, bütün göstergeler itibariyle diğerlerinden pozitif yönde ayrılarak önemli bir toparlanma sürecine girmişlerdir. Brezilya'nın da son yıllarda, yüksek işsizlik oranına rağmen, enflasyonu denetim altında tutabilmesiyle makroekonomik performansında iyileşme gözlenmektedir.</p>
Alkan (2018)	2008-2017	<p>Reel efektif döviz kuru ve dış ticaret açığı arasındaki ilişki incelenmiştir. Serilerinin birbirlerinin nedeni olduğu sonucu çıkmıştır ancak eş bütünleşik olmadıkları görülmüştür.</p>
Eren ve Ünal (2019)	1999-2018	<p>Finansal gelişmişlik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuçlara göre ekonomik büyümeden finansal gelişmişliği doğru tek yönlü ilişki olduğu görülmüştür.</p>
Tekin ve Ural (2019)	2006-2016	<p>Türkiye'de dahil OECD ülkeleri için finansal gelişmişlik ve ekonomik performans arasındaki ilişkinin 2006-2016 yılları arasında analizi yapılmıştır ve sonuç olarak uzun dönemde ikisi arasında ilişki ortaya çıkmıştır.</p>
Ünal (2020)	1985-2017	<p>Doğrudan yabancı yatırımların, Türkiye için barro sefalet endeksine etkisi incelenmiştir. Gayri safi yurtiçi hasılanın içindeki doğrudan yabancı yatırımlar ile reel döviz kuru arasında eş zamanlı şokların, sefalet endeksi üzerinde negatif biçimde etki yaptığı tespit edilmiştir.</p>
Eren ve Gürbüz (2020)	2004-2018	<p>Türkiye, Almanya ve Rusya arasındaki dış ticaret göstergeleri üzerine analiz yapılmıştır. Sonuçlara göre reel kurda yaşanan artışların Türkiye'nin ihracatını yükselttiği tespit edilmiştir. Üç ülke arasındaki dış ticarete Marshall-Lerner şartının geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca Almanya ve Rusya'nın milli gelirinin artması Türkiye'nin ihracatını olumlu yönde etkilerken, Türkiye'nin milli gelirindeki artışın ithalatının artmasına neden olduğu saptanmıştır.</p>

Bağcı ve Çelik (2020)	1990-2016	Dış ticaret dengesi ile ekonomik büyümenin ilişkisi incelemiştir. Aralarında çift yönlü ilişki vardır. Ekonomik büyüme artışı dış ticaret açığını arttırmaktadır.
Ülgen ve Özer (2020)	2000-2018	Cari açık ile iktisadi hoşnutsuzluk endeksi arasındaki uzun dönemli ilişki analiz edilmiştir. Cari açıkta oluşan bir birimlik yükselme Okun'un endeksinde 5.11 azalma iken Barro-Hanke'nin endeksinde 11.73 azalmaya yol açmıştır. İktisadi hoşnutsuzluk endeksini düşürmeye yönelik maliye ve para politikalarına öncelik verilmelidir.
Efeoğlu (2021)	2002-2018	Türkiye ve Avrasya ülkeleri arasında terör olaylarının ekonomik hoşnutsuzluk endeksi üzerinde etkisi analiz yapılmıştır ve sonuç olarak terörün hoşnutsuzluk endeksini arttırdığına ulaşılmıştır.
Yavuz ve Karakaş (2021)	1980-2018	1980 sonrası Türk dış ticaret politikası ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine ekonometrik bir analiz yapmıştır ve ihracatın ekonomik büyümenin nedeni olduğu, ithalatın da ihracatın nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır
Bölükoğlu (2021)	1995-2018	Ekonomik büyüme ile finansal gelişme incelenmiştir. Ekonomik büyümeyi, finansal gelişme olumlu etkilemiştir.
Tunçay (2021)	2002-2020	Türkiye Ekonomisi ve ekonominin kredi oranlarında ortaya çıkan şokların hoşnutsuzluk endeksi üzerine analiz yapılmıştır ve sonuç olarak değişimlerinin birbirini karşılıklı etkilediği, değişimin uzun dönemli olduğu ortaya çıkmıştır.
Bağdınlı ve Arslan (2022)	1995-2019	Türkiye'nin de içinde bulunduğu 20 ülkenin 1995-2019 yılları arasında makroekonomik göstergelerin dış ticaret dengesi üzerine etkisi üzerine analiz yapılmıştır. Döviz kuru, faiz oranları, enflasyon oranları ve reel hasıla seviyesinin dış ticaret performansının önemli belirleyicileri olduğu görülmektedir.
Kendirkıran Ve Emirmahmutoglu (2022)	1998-2020	Ekonomik büyüme, ihracat büyümesi ve ithalat büyümesi arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmektedir.
Börü ve Özmen (2022)	1999-2019	Dış ticaret açığı ile petroldeki fiyat değişiminin analizi incelenmiştir. Sonuçlara göre dış ticaret açığı üzerinde petrol fiyatlarındaki yaşanan değişimin pozitif yönde etkisi çıkmıştır.
Aytekin ve Uçan (2022)	2004-2019	İthalat, ihracat, enflasyon ve döviz kuru arasındaki ilişki incelenmiştir. İthalat ve ihracat arasında çift yönlü, döviz kurundan ihracat ve enflasyona tek yönlü ilişki çıkmıştır. Uzun dönemde ise serilerin birbirlerini etkiledikleri görülmüştür.

Uyar ve Kılıç (2022)	1993-2017	OECD ve Türkiye arasındaki ilişki incelenmiştir. OECD ülkelerine yapılan ithalatın Türkiye için toplam ticaretinde bağımlılığın mekânsal olduğu görülmüştür.
Şahin (2022)	1980-2021	İthalatın ihracatı karşılama miktarı, dış ticaret hacminin gelişimi arasındaki ülkelere ve mal gruplarına göre dağılımdaki gelişimi incelenmiştir.
Acar ve Topdağ (2022)	2001-2019	Sefalet endeksinin, sağlık harcamaları üzerindeki etkisi pozitif çıkmıştır. Devletin sağlık harcamalarındaki artışı sistemin geliştirilmesi makroekonomik şartları iyileştirmenin yanında daha etkili olacağı ortaya çıkmıştır.

Aşağıdaki tabloda dünya genelinde yayınlanan benzer değişkenlerin kullanıldığı literatür bulunmaktadır.

Yazarlar	Dönem	Bulgular
Cavanaugh vd. (1988)	1979-1988	ABD Okun'un Sefalet Endeksi ve aylık ham petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi regresyon analizi kullanarak açıklamıştır.
Borensztein vd. (1998)	1970-1989	DYY ve ekonomik büyüme analizi yapılmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların, ekonomik büyüme üzerinde yararlı etki çıkmıştır.
Rajan ve Zingales (1998)	1980-1990	ABD ekonomisi için finansal gelişmişliğin, dış finansmana bağlı olmasında diğer ülkelerin sanayi sektörünün büyüyüp büyümediği incelenmiştir. 42 ülke ve 36 sanayi kullanılmıştır. Finansal gelişmede yaşanan artış, sanayide dış ticaret finansmanı kullananların büyümesinde yükseliş sağlamaktadır.
Carkovic ve Levine (2002)	1960-1995	Ekonomisi güçlü olmanın ülkelerde büyüme ve dyy akışlarını artıracaklarını, dyy akışlarının büyümeyle etkileyen etmenlerden bağımsız olacağına ulaşılmıştır.
Calderon ve Liu (2003)	1960-1996	Ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin ilişki yönü incelenmiştir. Finansal gelişmenin büyümeyle etkilediği ortaya çıkmıştır. İlişki çift yönlüdür.

Li ve Liu (2005)	1970-1999	Ekonomik büyüme ile DYY'nin ilişkisinin analizi edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermaye etkileşimi pozitif etki yaratmaktadır.
Hasnaou (2014)	1998-2011	Enerji tüketimi ve finansal gelişmişlik ilişkisi incelenmiştir. 25 tane OECD ülkesi analizde kullanılmıştır. Finansal gelişmişlik göstergesi için borsa endeksi kullanılmıştır. Enerji tüketimi ve finansal gelişmişlik arasında ilişki anlamlı çıkmıştır. Borsada olacak bir artışın enerji tüketimini ise negatif yönlü etkilediği görülmüştür.
Murphy (2016)	2008-2011	ABD sefalet endeksi için oluşturulan bileşenler ile birlikte Phillips Eğrisi oluşturulmuştur.
Tule vd. (2017)	2002-2016	Okun Sefalet Endeksi'nin, Nijerya petrol fiyatları ile makroekonomik göstergelerin ilişkisini incelemiştir.
Helhel (2017)	2001-2003	E7 ülkeleri arasında yani bu ülkeler Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya, Endonezya, Meksika ve Türkiye arasında finansal gelişme ve büyüme ilişkisi 2001-2003 yılları için incelenmiştir, sonuç olarak uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır, ilişkinin yönü tek yönlü ve büyümeden finansal gelişmeye doğrudur

3.2. YÖNTEM

3.2.1. Yöntem

Araştırmanın yöntemi nicel araştırmadır. Bu araştırma bir ülkenin dış ticarete kullanılan endekslerle, finansal gelişmişliğini ve sefalet durumunu ölçmek için kullanılan endekslerle birlikte analizi yapılarak aralarındaki ilişkiyi ortaya koymuştur

3.2.2. Araştırma Yöntemi

Araştırmanın yöntemi nicel araştırmadır. Nicel araştırma, olayları tarafsız biçimde ölçerek ve gözlemleyerek, sayısal olarak ortaya koyan araştırma türüdür.

3.2.3. Evren ve Örneklem

Türkiye'nin 1980 ve 2019 dönemlerini kapsayan yıllık veriler çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme %95 güvenilirlik düzeyine göre belirlenmiştir.

3.2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin datalar “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi”nden (EVDS), “Uluslararası Para Fonu”ndan (IMF), “Dünya Bankası”ndan (World Bank) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden yararlanılmıştır.

Tablo 7: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Açıklama	Kaynak
ACK	Dış Ticaret Açığı	EVDS
FNANS	Finansal Gelişmişlik Oranı	World Bank
HCM	Dış Ticaret Hacmi	IMF
IHR	İhracat Birim Endeksi	TÜİK
ITH	İthalat Birim Endeksi	TÜİK
SFLT	Sefalet Endeksi	World Bank

3.2.5. Veri Analizi

Elde edilen veriler iktisat paket programı (EViews 9) ile analiz edilecektir.

3.3. BİRİM KÖK ANALİZİ

Birim kök testleri değişkenlerin, durağanlığının incelenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Genişletilmiş Dickey-Fuller testi yani ADF, 1981 senesinde kullanılmaya başlanmıştır. Dickey-Fuller’in bu testi, değişkenlerin sabitli ve trendli değerlerini incelenmektedir. Test için denklem şöyledir:

$$\Delta X_t = \beta_0 + \beta_1 X_{t-1} + \sum_{i=1}^k \lambda_i \Delta X_{t-i} + u_t$$

$$\Delta X_t = \beta_0 + \beta_1 X_{t-1} + \beta_2 trend + \sum_{i=1}^k \lambda_i \Delta X_{t-i} + u_t$$

Testin kullanımı için gerekli aşama aşağıdadır;

$$\text{Model: } Y_t = pY_{t-1} + u_t$$

u_t = stokastik hata terimi

Eşitliği aşağıdaki gibi gösterilebiliriz.

$$y_t - y_{t-1} = (p-1) y_{t-1} + u_t$$

Denklemin her iki tarafından y_{t-1} çıkarıldığında, $(p-1) = \gamma$ olmak üzere denklem aşağıdaki gibi olur.

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + u_t$$

$$H_0 : p=1, H_1 : p<1$$

$(p-1) = 0$ veya $\gamma = 0$ durumunda y_t serisi bir birim kök içermektedir. Ancak $|p| < 1$ olduğu zaman seri durağan olur. Dickey ve Fuller'ın "Monte Carlo" uygulamasında meydana çıkarılan "T" (tau) istatistiği kullanılmaktadır.

Hesaplanmış olan "T" anlamının mutlak değeri "Dickey-Fuller veya McKinnon Dickey-Fuller" kritik değerlerinin mutlak değerini geçiyorsa, zaman serisinin durağan olduğu hipotezini tanınamazlık yapamayız. 'Ho: p=1' kabul edilmezse zaman serisi durağan kabul edilir. (Şimşek ve Halaç, 2003:6).

Dickey-Fuller'in ortaya koyduğu üç denklem türü bulunmaktadır;

$$\text{Sabitli trendsiz Dickey-Fuller denklemi: } \Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + u_t$$

$$\text{Sabitli trendsiz Dickey-Fuller denklemi: } \Delta Y_t = a + \gamma Y_{t-1} + u_t$$

$$\text{Sabitli trendli Dickey-Fuller denklemi: } \Delta Y_t = a + bt + \gamma Y_{t-1} + u_t$$

Birim kökün varlığının imtihan edilmesi amacıyla yararlanılan iki tane hipotez kullanılmaktadır. Bunlar;

$$H_1 : \gamma < 0 \text{ (} p < 1 \text{) (seride birim kök yoktur.) (seri durağandır.)}$$

$$H_0 : \gamma = 0 \text{ (} p = 1 \text{) (seride birim kök vardır.) (seri durağan değildir.)}$$

Diğer birim kök testi "Phillips Perron birim kök testi"dir. Seri korelasyonlarda alternatif kontrol yöntemidir. Phillips Perron, Dickey-Fuller testinin denklemini öngörmekte ve α katsayısının "t" değerini değiştirir. Test istatistiğinin dağılımını tesir etmez. (Maddala ve Kim, 1998: 66-67) Zaman serilerinin durağanlığı için yapılan

analizde ADF/DF testinin zayıflığına karşılık geliştirilmiş olan testtir. Diğer testlere göre daha güçlü sonuçlar ortaya çıkaran testtir.

Phillips Perron testi aşağıdaki denklemlerden oluşturulmuştur: (Perron, 1989: 1361-1401)

$$y_t = \hat{\mu} + \hat{\alpha}y_{t-1} + \hat{u}_t$$

$$y_t = \tilde{\mu} + \tilde{\beta}(t - 1/2T) + \tilde{\alpha}y_{t-1} + \tilde{u}_t$$

T: Gözlem Sayısı

$\tilde{u}_t$: Hata terimi

($\hat{\mu}, \hat{\alpha}$) ve ($\tilde{\mu}, \tilde{\beta}, \tilde{\alpha}$) en küçük kareler (EKK) regresyonu katsayılarını belirtmektedir.

Denklemden, sıfır olmayan sabit ilave edildiği zaman veri oluşturma aşaması, katsayılar ve t-istatistikleri aynı duracağı için şu şekilde gösterilir:

$$y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + u_t \quad (t=1,2,\dots).$$

Phillips ve Perron, parametre bağımlılığı problemini asimptotik biçimde elimine etmek amacıyla yukarıdaki iki denklem regresyonlardan elde edilen geleneksel test sonuçlarını dönüştürerek "Z" istatistiklerini tanımlamışlardır:

$$Z(\hat{\alpha}) = T(\hat{\alpha} - 1) - \lambda/\bar{m}_{yy}, \quad Z(t_{\hat{\alpha}}) = (\hat{S}/\hat{\sigma}_T l)t_{\hat{\alpha}} - \lambda'\hat{\sigma}_T l/\bar{m}_{yy}^{1/2}$$

$$Z(t_{\hat{\mu}}) = (\hat{S}/\hat{\sigma}_T l)t_{\hat{\mu}} - \lambda'\hat{\sigma}_T m_y/\bar{m}_{yy}^{1/2} m_{yy}^{1/2}$$

Parametre bağımlılığı sorunu asimptotik açıdan düzeltmek için geleneksel test istatistiklerini Phillips ve Perron dönüştürerek Z istatistiklerini tercih etmişlerdir. Dickey-fuller testi ile aynı limit oranına sahip olduğundan bu test Z istatistikleri için DF değerleri ve hipotezleri kullanılır.

H0: $\rho = 1$ veya $\delta = 0$ (Seri durağan olmaz, birim kök vardır)

H1: $\rho < 1$ veya $\delta < 0$ (Seri durağan olmuştur, birim kök yoktur).

3.4. NEDENSELLİK ANALİZİ

Nedensellik analizi, uzun dönemli ilişkilerin arasındaki değişkenlerin yönünü belirlemeye yardımcı olmaktadır. Granger nedensellik teste gecikme uzunluğunu tespit etmektedir. VAR modeline göre elde edilen gecikme uzunlukları aşağıdaki gibi gösterilmektedir;

y_t ve x_t gibi iki değişkenin yer aldığı “Granger Nedensellik Testi”, belirtilen VAR modelinin ilk aşamasını gerektirmektedir (Granger, 1969:431);

$$y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^n \beta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \gamma_j y_{t-j} + e_{1t}$$

$$x_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^n \theta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j y_{t-j} + e_{2t}$$

Granger nedensellik testi sonrasında aşağıda belirtilen süreçleri gerektirmektedir (Granger, 1969:431);

1. y_t , aşağıdaki modelde belirtildiği gibi gecikmeli y değerleriyle regresyon incelemesi yapılır.

$$y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^n \beta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \gamma_j y_{t-j} + e_{1t}$$

Bu regresyon denkleminde kısıtlı hata kareleri toplamı (RSS) değerlerine ulaşılır ve RSSR şeklinde ifade edilir.

2. y_t aşağıdaki modelde belirtildiği gibi hem gecikmeli y değerleri hem de gecikmeli x değerleriyle incelemesi yapılır.

$$y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^n \beta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \gamma_j y_{t-j} + e_{1t}$$

Bu regresyondan kısıtsız hata kareleri toplamı (RSS) değerlerine ulaşılır ve RSSu şeklinde ifade edilir.

3. Test kapsamındaki hipotezler ise şu şekildedir;

$$H_0: \sum_{i=1}^n \beta_i = 0 \text{ } x_t, y_t \text{ 'ye neden olmamaktadır.}$$

$$H_1: \sum_{i=1}^n \beta_i \neq 0 \text{ } x_t, y_t \text{ 'ye neden olmaktadır.}$$

4. $F_{m,n-k}$ dağılımına sahip ($k=m+n+1$), katsayılar kısıtları üzerinde F istatistiği hesaplanır.

$$F = (RSSR - RSSu) / m \text{ } RSSu / (n - k)$$

5. Hesaplanan F değeri, F kritik değerinden daha büyük olursa H_0 hipotezi reddedilmektedir ve x_t, y_t 'nin nedenidir, şeklinde yorumlanmaktadır.

Granger nedensellik testi için ilk olarak modellerin gecikme uzunluğu tespit edilmelidir. Granger nedensellik testi VAR modelini baz aldığından dolayı ilk olarak VAR modeline göre AIC ve SC kriterleri ele alınarak gecikme uzunluğu tespit edilmelidir.

Gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından değişkenler arasında bulunan nedensellik ilişkisinin, buna et bu ilişkinin yönünün belirlenmesi amacıyla Granger Nedensellik Testi yapılmıştır.

3.5. UYGULAMA SONUÇLARI

Uygulamada öncelikle değişkenlerin durağanlığının tespiti açısından birim kök analizi gerçekleştirilmiştir. Sonrasında değişkenlerin arasındaki nedenselliğin yönünü belirlemek amacıyla Granger Nedensellik Analizi uygulanmıştır. İlk olarak kullanılan değişkenlere ait tablolar aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 8: Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Analizi

Değişkenler	t-istatistik	Olasılık Değeri
ACK	-4.211391	0.0020*
%1 Level	-3.615588	
%5 Level	-2.941145	
%10 Level	-2.609066	
FNANS	-6.358233	0.0000*
%1 Level	-3.615588	
%5 Level	-2.941145	
%10 Level	-2.609066	
HCM	-5.863834	0.0000*
%1 Level	-3.615588	
%5 Level	-2.941145	
%10 Level	-2.609066	
IHR	-3.633280	0.0094*
%1 Level	-3.610453	
%5 Level	-2.938987	
%10 Level	-2.607932	
ITH	-3.057685	0.0383*
%1 Level	-3.610453	
%5 Level	-2.938987	
%10 Level	-2.607932	
SFLT	-8.499604	0.0000*
%1 Level	-3.615588	
%5 Level	-2.941145	
%10 Level	-2.609066	

*ADF %1, %5, %10 değerleri için anlamlıdır.

Değişkenler arasında Augmented Dickey-Fuller birim kök testi yapılmıştır. Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi değişkenler durağanlık göstermiştir. Daha sonra değişkenlerimize Phillips Perron birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 9: Değişkenlere Ait Phillips Perron Birim Kök Analizi

Değişkenler	t-istatistik	Olasılık Değeri
ACK	-4.840272	0.0003*
% 1 Level	-3.610453	
% 5 Level	-2.938987	
% 10 Level	-2.607932	
FNANS	-6.374055	0.0000*
% 1 Level	-3.615588	
% 5 Level	-2.941145	
% 10 Level	-2.609066	
HCM	-5.863834	0.0000*
% 1 Level	-3.615588	
% 5 Level	-2.941145	
% 10 Level	-2.609066	
IHR	-3.627625	0.0096*
% 1 Level	-3.610453	
% 5 Level	-2.938987	
% 10 Level	-2.607932	
ITH	-3.057685	0.0383*
% 1 Level	-3.610453	
% 5 Level	-2.938987	
% 10 Level	-2.607932	
SFLT	-8.609996	0.0000*
% 1 Level	-3.615588	
% 5 Level	-2.941145	
% 10 Level	-2.609066	

*Phillips Perron birim kök testi için %1, %5, %10 değerleri için anlamlıdır.

ADF ve PP birim kök testlerinin sefalet endeksi, dış ticaret hacmi ve finansal gelişmişlik için birinci farkları alındığında farkı alınan serinin durağan bir süreç izlediği görülmüştür. Diğer değişkenlerimiz durağanlık sağladığı görülmüştür. Durağanlık tespiti yapıldıktan sonra Granger Nedensellik analizi yapılmıştır.

İlk olarak nedensellik analizi için değişkenler arasındaki gecikme uzunluğunu belirlenmiştir.

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-519.4809	NA	442549.7	30.02748	30.29411	30.11952
1	-396.6779	196.4847*	3206.192	25.06731	26.93373*	25.71160
2	-366.3534	38.12232	5367.767	25.39162	28.85783	26.58815
3	-320.7491	41.69537	5429.635	24.84280	29.90879	26.59159
4	-245.9406	42.74768	2385.213*	22.62518*	29.29096	24.92620*

*:kriter tarafından seçilen gecikme sırasını gösterir

LR: sequentialmodified LR test statistic
 FPE: Final prediction error
 AIC: Akake informaton criterion
 SC: Schwarz information criterion
 HQ: Hannan-Quinn information criterion

Eviews, VAR için otomatik gecikme uzunluğu seçimi seçeneğini kullanırken AIC, SIC ve HQ testlerinde yanlış Standart Hatalar kullanır. Bunu açmak için, 'gecikme uzunluğu seçimi' seçeneğini kullanırken, her seferinde u kriterin tümünün değerlerini kaydederek, olası tüm uzunlukları gösterir. Bunu tüm olası gecikme uzunlukları için yaptıktan sonra değerleri karşılaştırır. Her kriter için en düşük değer, seçilen VAR uzunluğudur ve bu şimdi doğru standart hataları kullanmıştır. Yukarıda nedensellik analiz için en uygun gecikme uzunluğu 4'tür. En fazla * olduğu gecikme rakamı 4'tür. Aşağıda belirlemiş olduğumuz gecikme uzunluğu ile değişkenler arasında gerçekleştirilen Granger nedensellik analiz sonuçları tabloda gösterilmiştir. Gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin anlamlılığı ve yönünün belirlenmesi amacıyla Granger Nedensellik Testi yapılmıştır. Granger analizi bir zaman serisinin, diğer zaman serilerinin ilişkisinde kullanılış olup olmadığını istatistiksel olarak sınamaktadır.

Tablo 10: Granger Nedensellik Analiz Sonuçları

Var Granger Test 1980-2019			
Bağımlı Değişken: ITH			
Excluded	Ki-Kare Testi	Gecikme Uzunluğu	Olasılık Değeri
IHR	14.43323	4	0.0000
ACK	18.08510	4	0.0012
FNANS	17.00505	4	0.0019
SFLT	14.87287	4	0.0050
HCM	27.54314	4	0.4193
All	164.7762	20	0.0000
Bağımlı Değişken: IHR			
Excluded	Ki-Kare Testi	Gecikme Uzunluğu	Olasılık Değeri
ITH	6.612243	4	0.0000
ACK	8.590178	4	0.0722
FNANS	7.639007	4	0.1057
SFLT	8.332089	4	0.0801
HCM	19.22469	4	0.2267
All	99.34396	20	0.0000
Bağımlı Değişken: ACK			
Excluded	Ki-Kare Testi	Gecikme Uzunluğu	Olasılık Değeri
ITH	6.639795	4	0.1562
IHR	6.365445	4	0.1735
FNANS	39.79581	4	0.0000
SFLT	3.274391	4	0.0173
HCM	1.697816	4	0.0720
All	115.8740	20	0.0191
Bağımlı Değişken: FNANS			
Excluded	Ki-Kare Testi	Gecikme Uzunluğu	Olasılık Değeri
ITH	6.144381	4	0.1886
IHR	5.376371	4	0.2508
ACK	4.562666	4	0.3352
SFLT	3.831301	4	0.4293
HCM	4.139508	4	0.5106
All	18.46115	20	0.9910
Bağımlı Değişken: SFLT			
Excluded	Ki-Kare Testi	Gecikme Uzunluğu	Olasılık Değeri
ITH	9.697555	4	0.0691
IHR	8.200690	4	0.0845
ACK	2.345929	4	0.6724
FNANS	0.440743	4	0.9790
HCM	10.27586	4	0.4709
All	34.26236	20	0.0244
Bağımlı Değişken: HCM			
Excluded	Ki-Kare Testi	Gecikme Uzunluğu	Olasılık Değeri
ITH	18.41762	4	0.0010
IHR	18.53063	4	0.0009
ACK	17.13368	4	0.1244
FNANS	15.77250	4	0.4701
SFLT	11.00660	4	0.7659
All	38.47468	20	0.0162

SONUÇ

Sonuçlara göre ithalat bağımlı değişkeni; ihracat, dış ticaret açığı, finansal gelişmişlik, sefalet endeksi ile tek yönlü bir ilişkiye sahiptir. İhracat bağımlı değişkeni; ithalat ile aralarında çift yönlü ilişki olduğu ortaya çıkmakta diğer değişkenlerle anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Dış ticaret açık değişkeni finansal gelişmişlik, sefalet endeksi ile tek yönlü ilişki bulunmaktadır. Diğer değişkenlerle bulunmamaktadır. Finansal gelişmişlik bağımlı değişkininde diğer değişkenlerle anlamlı bir ilişkisi bulunmamaktadır. Sefalet endeksinin diğer değişkenlerle anlamlı bir ilişkisi bulunmamaktadır. Dış ticaret hacminin ihracat ve ithalat değişkenleri ile anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır. Sonuç olarak ithalat ve ihracat arasında çift yönlü ilişki bulunmaktadır. Diğer değişkenler arasında bir birleri ile tek yönlü ilişki ortaya çıkmıştır. Bu ilişkiler bize değişkenlerin diğer değişkenlerle etkilenerek oluşup oluşmadığını göstermektedir. İhracattaki artışın ithalatın artışıyla bağlantılı olduğu; ithalatın artışında ihracattaki artış, dış ticaret açığındaki artış, finansal gelişmişliğin, sefalet endeksindeki durumundan etkilendiği; dış ticaret açığının ise finansal gelişmişlik, sefalet endeksi ile tek yönlü etkilendiği; finansal gelişmişlik ve sefalet endeksi değişkeni belirlenirken diğer değişkenlerde yaşanan değişikliklerden yüksek oranda etkilenmediği; dış ticaret hacmi ise ithalat ve ihracat oranlarından etkilendiği ortaya çıkmıştır. İhracat ve ithalat arasındaki çift yönlü ilişkinin bulunması Türkiye'nin ihracat yapabilmesi hammadde ithal etmesiyle gerçekleşmektedir. Türkiye'nin ihracatı ithalata dayalıdır. İhracatın ithalata olan bağılılığı cari açığa sebep olmaktadır. İthal ürünler ihraç ürünlerinin imalatında kullanılmaktadır bu da çift yönlü ilişkiyi açıklamaktadır. İthalatın dış ticaret açığı ile tek yönlü ilişkisinin olması ithalatın ihracattan fazla olması dış ticaret açığına sebep olmasındandır. Bu ilişki tek yönlüdür. Türkiye için ara malı ve sermaye malı üretebilecek sanayilerin geliştirilmesine, arge çalışmalarının artırılması ile ileri teknoloji ürünlerin üretilmesi dış ticaret açığının azaltılması için gerekli önlemlerdir. Dış ticaret hacminin ithalat ve ihracatla ilişkisinin bulunmasının sebebi dış ticaret hacmi hesaplanırken ihracatın ithalata oranı ile hesaplanmasıdır. Dış ticaret hacminin artması ile bu oran ihracattaki artışı göstermektedir. Finansal gelişmişlik endeksi ise diğer değişkenlerle ilişkisi bulunmamaktadır. Çünkü finansal piyasalarla ve finansal kurumlarla hesaplanan endekstir. Finansal gelişmişlik seviyesinin yüksek olmasının önemi ise ekonomik

büyüme oranlarını artırmasıdır. Sefalet endeksinin diğer değişkenlerle ilişkisinin çıkmaması sefalet endeksini oluştururken enflasyon, faiz, büyüme oranı ve işsizlik rakamlarının kullanılmasıdır. Bu endeksin en önemli kullanılan değişkeni ise işsizlik ve enflasyonun oranıdır. Bir ülkede işsizlik oranları yüksek ise o ülkede sefalet endeksi yüksek çıkmaktadır. Türkiye açıklanan 2020 sefalet endeksinde 21. Sırada yer almıştır.

KAYNAKÇA

Adak, Mehmet (2020). Dış Ticarete Giriş, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Uluslararası Ticaret Ve Lojistik Lisans Programı 2020, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/uluslararasıitvlojistikyonetimi_ao/disticaretegiris.pdf ET: 21-10-2020

Afşar, Aslı (2007). Finansal Gelişme İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, Muhasebe Ve Finansman Dergisi, 36 (Ekim): 189-198.

Afşar, Bilge (2010). 2001 Krizinden Sonra Türkiye’de İzlenen Makro Ekonomik Politikalar ve Bu Politikaların Dış Ticarete Olan Etkisi (Konya İli Örneği). T.C Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Bilim, Doktora Tezi Bilge Afşar Konya 2010

Ağır, Hüseyin (2009). Türkiye’de Finansal Liberalizasyon Ve Finansal Gelişme İlişkisinin Ekonometrik Analizi, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Akkay, Reşat Can (2010). Gelişmekte Olan Piyasalarda Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, T. C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı (Doktora Tezi) İstanbul 2010

Aktif, (2020). Aktif Akademi Eğitim Merkezi, Sermaye Piyasası, Bankacılık Sigortacılık Ve Özel Emeklilik Mevzuatı Ankara, 2020, Baskı Ve Cilt: Sarıyıldız Ofset Ltd. Şti.

Alan, Aykut (2018). Bedelsiz İthalat Nedir, Nasıl Yapılır, 26.12.2018, www.ihracat.co ET: 21.10.2020

Altuntepe, Nihat (2009). 2008 Küresel Krizinin Ülkelerin İstihdam Yapısı Üzerine Etkilerinin Dinamik Bir Analizi, <http://edergi.sdu.edu.tr/index.php/sduvd/article/view/1372>, Erişim Tarihi: 10.05.2010.

Arabacı, Havva (2017). Küresel Kriz Sonrası Türkiye’de Uygulanan Ekonomi Politikaları. Social'Sciences'Research'Journal, C. 6, S. 4, 1-10

Arestis, Phillp ve Demetriades, Panicos (1997). Financial Development And Economic Growth: Assesing The Evidence, Economic Journal, C. 107, S. 442, 783–799

Bağcı, Haşim. (2018). Finansal Gelişmişlik Endeksi Oluşturulması: OECD Ülkelerinde Bir Uygulama. Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C. 16, S. 1 Yıl 2018, 238-254

Bahar Ozan ve Erdoğan Ebru (2011). 1994 ve 2000 Krizleri Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Finansal Regülasyon Politikaları, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Güz 2011, S. 27, 2-19

BDDK (2006), Finansal Sektör Değerlendirmesi, Finansal Piyasalar Raporu, BDDK Yayınları, İstanbul

Boz, Füsün Çelebi, Çınar Ömer, Temelli Fatma (2017). Enerji Tüketimi, Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asean Ülkeleri Üzerine Bir Analiz, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, C. 6, S. 12, 36-52

Buluş, Abdulkadir ve Kabaklı, Esra (2010). 1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, C.13, S.19, 1-22

Canbaz, Mustafa (2019). Türkiye’de 2000 Sonrası Ekonomide Teşvik Politikaları Ve 2018 Döviz Kuru Dalgalanmasının Karşılaştırmalı Analizi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2019; C. 2, S. 1, 60-79

Canitez, Murat (2005). Uygulamalı İhracat Ve İthalat İşlemler Ve Dokümantasyon. Gazi Kitapevi Ankara Şubat 2005

Çetin, Emine ve Savrul Mesut (2016). Türkiye’de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığına Etkisi. Yönetim Bilimleri Dergisi, C. 14, S. 28, 511-532

Çeştepe, Hamza ve Yıldırım, Ertuğrul (2016). Türkiye’de Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı, 12-26

Çiçek, Ceyda (2019). Sefalet Endeksi Nedir? Sefalet Endeksi Nasıl Hesaplanır? 1 Aralık 2019, <https://www.yatirimkredi.com/sefalet-endeksi-nedir-nasil-hesaplanir.html> ET: 5.01.2019

Çoban, Orhan. (2009). Makro İktisat, Gazi Kitabevi, Ankara, Nisan 2009

Çondur, Funda (2016). Türkiye’de Hoşnutsuzluk Endeksi Parametrelerinin Gelişimi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.30, S.5, 1309 - 1327

Demirhan, Azize (2019). Verimlilik Ve Dış Ticaret Hadleri: Oecd Ülkeleri İçin Nedensellik Analizi, T.C. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Ve İşletmecilik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Zonguldak 2019

DTP (2007) (Devlet Planlama Teşkilatı). Dış Ticaret, Dokuzuncu Kalkınma Planı- 2007/2013, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın no:2705

Eğilmez, Mahfi (2018). Sefalet Endeksi ve Türkiye, <https://www.mahfiegilmez.com/2018/06/sefalet-endeksi-ve-turkiye.html> ET: 5.01.2019

Emin, Doğuş (2019). Geniş Kapsamlı Finansal Gelişmişlik Endeksi İle Türkiye’nin Finansal Gelişmişliğinin Tespiti ve Gelişmekte Olan Ülkeler İle Karşılaştırılması, İşletme Araştırmaları Dergisi, C. 11, S. 3, 2205-2215

Er, Selami (2011). ‘Finansal Krizleri Önleme Aracı Olarak Finansal Sektörün Regülasyonu, Mortgage Krizi ve Türkiye. Maliye Dergisi, S. 160, 307-327

Erim, Neşe ve Türk, Armağan (2005). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.10, S.2, 21-45

Eryiğit, Sibel Balı (2014). Finansal Gelişmenin Kurumsal Belirleyicileri: Ülkelerarası Bir Analiz, T. C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası, (Doktora Tezi), Bursa, 2014

Gümüş, Ersin (2020). OECD Ülkelerinde İnsani Gelişme Ve Finansal Gelişme Endeksleri İle Sigortacılık Prim Üretimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yıl 2020, C.5, S.1, 149-172

Gürgün, Gözde (2003). 1990'lı Yıllarda Sermaye Hareketleri ve Krizler, Ankara, 2003, Uzmanlık Yeterlilik Tezi

Halton, Clay (2019) Sefalet Endeksi, 23.07.2019, <https://www.investopedia.com/terms/m/miseryindex.asp> ET:5.01.2019

Hepaktan, Erdem (2008). Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları, 2. Ulusal İktisat Kongresi / 20-22 Şubat 2008 / DEÜ İİBF İktisat Bölümü / İzmir -Türkiye

Hepaktan, Erdem ve Hüseyin Karakayalı (2009). 1980-2008 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Hadlerinin Analizi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.7, S.2, 181-210

Ito, Hiroyuki ve Kawai, Masahiro (2018). Quantity And Quality Measures Of Financial Development: Implications For Macroeconomic Performance, Policy Research Institute, Ministry Of Finance, Japan, Public Policy Review, C.14, S.5, September 2018, 803-834

İKV (2010). Yunanistan'da Yaşanan Borç Krizi, www.ikv.org.tr Erişim Tarihi: 10.06.2021

İnan, Emre Alp (2006). Türkiye’de 2002-2005 Döneminde Tasarruf Dengeleri ve Ani Kesinti İhtimali, Bankacılar Dergisi, C.23, S.59, 16-38

Kabal, Abdullah Korhan (2007). 1980-2005 Yılları Arasında Uygulanan Ekonomik Politikalar ve Bunların Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2007

Kaplan, Ö. (2017). İhracat Çeşitleri
http://www.isdunyasikayitsizkalmiyor.com/wp-content/uploads/2017/02/ihracat_cesitleri.pdf ET:20.09.2020

Karaçor, Zeynep ve Alptekin, Volkan (2006). 1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, C.6, S.11, 306-342

Karaçor, Zeynep (2006). Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000- Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.16, 379-391

Kavaz, İsmail ve Fatih Cemil Özbuğday (2016). Enerjide Dışa Bağımlılık ve Enerji Verimliliği Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.4, S.27, 331-349

Kaya, Abdulkadir, Gülhan Ünal, Güngör, Bener (2013). Türkiye Ekonomisinde Finans Sektörü Ve Reel Söktör Etkileşimi. Akademik Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi, C.5, S.8– Mayıs 2013, 2-15

Kazgan, Gülten. (2006). Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Ketboğa, Metin (2019). Türkiye’de Dış Ticaret Açığı Sorunun Nedenleri ve Katma Değeri Düşük Ürün İhracatının Dış Ticaret Açığı İçindeki Yeri ve Çözüm Önerileri, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, C.9, S.2, 209-224

Keyder, Nur (2005). Türkiye İstikrarsız Dönemi Geride Bıraktı: 2001-2004 Durum Tespiti, İktisat İşletme ve Finans, Bilgesel Yayıncılık, C.20, S.227, 37-53

Kızıl, Ahmet ve Şoğur, Macide (1997). İthalat-İhracat İşlemleri ve Muhasebesi, 3. Basım, Der Yayınevi, İstanbul, 1997.

Korkmaz, Mehmet Emin (2019). İhracat Nedir? <https://www.disticaretajansi.com/ihracat-nedir/> ET:15.05.2020

Kutluay, Hakan (2016). İthalat ve İhracat Nedir? 26 Kasım 2016 <https://www.makaleler.com/ithalat-ve-ihracat-nedir> ET:20.09.2020

Lynch, David (1996). Measuring Financial Sector Development, Journal Of Monetary Economics, C.22, S.28, 3-42

Ma, Yong ve Lin, Xingkai (2016). Financial Development And The Effectiveness Of Monetary Policy, Journal Of Banking & Finance, C. 68, 1-11

Maddala, Gangadharrao Soundalyaraove ve Kım, In-Moo. (1998) Unit Roots, Cointegration and Structural Change, Cambridge University Press, C.96, S.453

Mangır, Fatih (2006). Finansal Deregülasyonun (1989-2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006, S.16, 459- 472

MEGEP (2011), T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Muhasebe Finansman Alanı İhracat Ankara, 2011

Müslümov, Alovst ve Aras, Güler (2002). Sermaye Piyasası Gelişmesi Ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkileri: OECD Ülkeleri Örneği. İktisat İşletme Ve Finans Dergisi, C.17, S.198, 90-100

Oruç, Semiye ve Turgut, Ahmet (2014). Finansal Derinleşme, Ekonomik Büyüme Ve Türk Finans Sistemi (1990-2010) ,Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Dr. Mehmet Yıldız Özel Sayısı, 109 - 118

Öz Ersan ve Baran Tülay (2019). Ekonomik Kriz Dönemlerinde Vergi İndirimlerinin Enflasyon, Faiz ve Yatırımlar Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, C.15, S.4, 101-113

Özer, Mustafa Orhan (2019). Gelişmekte Olan Ülkelerde İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi İle Cari Açık Arasındaki İlişki, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul – 2019

Özcan, Süleyman Emre (2016). Yoksulluk Göstergesi Olarak Hoşnutsuzluk Endeksi, Türkiye İçin Bir Deneme, Sosyal Bilimler Dergisi, S.48, 294-313

Özdemir, Ünal, Yiğit, Güzin Kantürk ve Oral, Muhammed (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi, Doğu Coğrafya Dergisi, C.21, S.35, 149-174

Pettinger, Tejvan (2019). The Misery Index, <https://www.economicshelp.org/blog/291/unemployment/the-misery-index/>
ET:5.01.2019

Sadorsky Perry (2011). Financial Development And Energy Consumption İn Central And Eastern European Frontier Economies, Energy Policy, C.39, S.2, 999–1006

SAK, Güven (2001), “Krizin Anatomisi”, Panel, İktisat İşletme ve Finans 16(187):7-26

Sarı Müslim, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları, Ankara, 2004, TCMB Uzmanlık tezi

Savrul, Burcu Kılınç; Hasan Alp ÖZEL, Cüneyt KILIÇ (2013). Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, C.8, S.1, 55-77

Seven, Ünal (2015). Finansal Gelişmişlik, Gelir Eşitsizliği Ve Yoksulluk, Gösterge, Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği (TSPB), [GOSTERGE GUZ 2015 opt.pdf](#) (tspb.org.tr)

Sezgin, Şennur (2009). Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi, Sosyal Bilimler Dergisi, C.11, S.22, 175-190

Solan, Erkan ve Yenice, Sedat (2017). Finansal Gelişmişliğin Finansal Kısıtlara Etkisi: Borsa İstanbul Uygulaması, Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, Haziran /2017, C.27, S.1, 25-52

Şahin, Suna (2016). Türkiye’nin 1982:01-2015:02 Dönemi Ticaret Bilançosu ve Gayri Safi (Brüt) Değişim Dış Ticaret Hadleri İlişkisi, Yalova Üniversitesi Uluslararası Ticaret, Finans ve Lojistik Dergisi, C.1, S.1, 23-36

Şenol, Zekai (2019). Finansal Gelişim ile İnsani Gelişim Arasındaki İlişki: Gelişme ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, C.15, S.2, 341-358

Şentürk, Mehmet ve Akbaş, Yusuf Ekrem (2014). İşsizlik-Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği, Yaşar Üniversitesi Dergisi, C.9, S.34, 5820 - 5832

TCMB, Yıllık Faaliyet Raporu, 2017 TCMB, Yıllık Faaliyet Raporu, 2017, Ankara, <http://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2017/files/tr-full.pdf>

TCMB, Yıllık Faaliyet Raporu 2019, (2020) <https://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2019/files/tr-full.pdf>

Tekin, Bilgehan ve Gör Yusuf. (2019). Finansal Gelişmişlik İle İnsani Gelişmişlik Arasındaki Eşbütünleşme Ve Nedensellik İlişkileri, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 2019, Bor Özel Sayısı, 30-49

Tekin, Kezban (2015). Mevsimsel Zaman Serilerinde Periodogram Analizi ve Sanayi Üretim Endeksi Üzerine Uygulamaları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tekin, Ümit Engin (2018). Ekonomik Etkili Gümrük Rejimleri'nin Türkiye'deki Kullanımı ve Dış Ticaret Dengesine Etkileri, Journal of Social and Humanities Sciences Research, C.5, S.19, 555-565

TİM, Türkiye İhracatçılar Meclisi. Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu 2017 https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/ekonomi_dis_ticaret_raporu_2017.pdf E:T:2,01,2022

TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği). (2008). 2007 Ekonomik Rapor. Ankara, TOBB Yayınları

Uçar Çiğdem, Hatırlı Selim Adem, ve Önder Kübra (2019). 2000 Sonrası Yaşanan Finansal Krizlerin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.11 S.28, 332-347

Uludağ, İlhan ve Arıcan Erişah (2003). Türkiye Ekonomisi Teori, Politika, Uygulama, Der Yayınları, İstanbul.

Ulusoy Ahmet ve Ela Mehmet (2015). Avrupa Borç Krizi ve Türkiye İçin Öneriler, Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, C.3, S.7, 84-119

Utkulu, Utku(2008), Türkiye'de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması (Teoriden Pratiğe), İkinci Baskı, Gazi Kitabevi, Mayıs, 2008

World Bank (2012), Global Financial Development Report 2013: Rethinking the Role of the State in Finance”, Washington, World Bank. Erişim Tarihi:26.06.2020

Yentürk, Nurhan (2005). “Türkiye Ekonomisinin Son 20 Yılı: Yangın Söndü, Arsayı Kurtardık”, <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org>, Erişim Tarihi: 15.06.2008

Yetiz, Filiz ve Şimşek Kemal (2017). Finansal Derinleşmede Bankacılık Sisteminin Rolü, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi Ekonometri ve İstatistik, S.26, 1-29

Yıldırım, Mehmet Salih ve Özsağır, Arif. (2013). Avrupa Birliğine Uyum Çerçevesinde Gümrük Rejimlerinin Değerlendirilmesi: Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C.10, S.1, 137-149

Yılmaz Mutlu ve Özken Ahmet. (2016). İhracat Prosedürleri, Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği, <http://www.daib.org.tr/dosyalar/ihracat-prosedurleri.pdf> ET:20.09.2020/21.10.2020

Yılmaz, Koray ve Yılmaz, Demet Özmen (2018). Türkiye'de "Bölgesel Ekonomik Hoşnutsuzluk Endeksi" ve Yerel Seçimler: Politik Makroiktisat Bağlamında Bir Analiz, Emek Araştırma Dergisi (GEAD) , C.9, S.14, 65-86 Aralık

Yüksel, Emincan (2019). Ekonomik Veriler 2018'de Nasıl Şekillendi? 2019 <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/ekonominin-2018-karnesi> ET: 2.01.2022

EK-1**İHRACI KAYDA BAĞLI MALLAR LİSTESİ**

- 1-Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu primi kesintisine tabi maddelerin ihracı,
- 2-Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan ödeme yapılan maddelerin ihracı,
- 3-Ülkemizde kredi karşılığı kurulan tesislerin bedelinin malla geri ödenmesine ilişkin özel hesaplar çerçevesinde ihracat,
- 4-Ülkemiz ile Rusya Federasyonu arasındaki doğalgaz anlaşması çerçevesinde ihracat,
- 5-Ülkemiz ihraç ürünlerine miktar kısıtlaması uygulayan ülkelere yapılan kısıtlama kapsamındaki maddelerin ihracı,
- 6-Birleşmiş Milletler Kararları uyarınca ekonomik yaptırım uygulanan ülkelere ihracat,
- 7- 10/6/2005 tarihli ve 25841 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik kapsamında sertifikayı haiz mallar,
- 8-İşlem görmemiş zeytinyağı ve işlem görmüş dökme veya varilli zeytinyağı,
- 9-Meyan kökü,
- 10-Ham lületaşı ve taslak pipo,
- 11-Ozon tabakasının korunmasına dair Viyana Sözleşmesi ile bu sözleşmeye ait Protokoller ve değişiklikler kapsamındaki malların sadece söz konusu düzenlemelere taraf ülkelere yönelik ihracatı,
- 12-Torba, çuval ve kutulu halde işlem görmemiş zeytin,
- 13-Orijinal bağırsak,
- 14-Canlı koyun, kıl keçisi, büyükbaş hayvan,
- 15-Dökme halde kopya cinsi kırmızı biber (konik biber),

- 16-Ham zeytin (fermantasyonu tamamlanmamış),
- 17- Bakır ve çinko hurda ve döküntüleri,
- 18-Blok mermer
- 19-Çimento
- 20- Kornişonlar .
- 21- Çam Fıstığı (İç Çam Fıstığı Hariç),
- 22- Buğday ve mahlut, Kara Buğday, Buğday ve çavdar melezi
- 23- Mercimekler
- 24- Arpa, Mısır
- 25-Kuru Soğan
- 26- Kromlu deriler
- 27- Haşhaş Tohumu (Tohumluk Olmayanlar)
- 28- Orman Ağacı Tomrukları
- 29- Atık, döküntü ve hurda şeklinde basılı elektronik devre kartları ve levhaları
- 30- Mısır kırıkları
- 31- Arpa kırıkları
- 32- Buğday kırıkları
- 33- Pirinç)
- 34- Çavdar - Diğerleri
- 35- Etil Alkol
- 36- Kolonya
- 37- Dezenfektan
- 38- Hidrojen Peroksit
- 39- Yalnız Meltblown Kumaş